
Jack Goody
Yaban Aklın Evcilleştirilmesi
Çeviren: Koray Değirmenci
pinhan

JACK GOODY
YABAN AKLIN EVCİLLEŞTİRİLMESİ

[John Rankine] Jack Goody (1919). Gana halkları üzerine çalışmış bir Afrika uzmanıdır. LoWiilii *(The Social Organisation of LoWiilii,* 1956), LoDagaa ve eski Gonja krallığında alan araştırmaları yapmıştır. LoDagaalar üzerine olan monografisi bugün klasik olarak kabul edilmektedir: *Death, Properry and Ancestors,* 1962. Bagre miti üzerine de çok önemli bir kitap yayımlamıştır: *The Myth of Bagre*, 1972. Goody ayrıca akrabalık ve aile üzerine kuramsal çalışmalar da yayımlamıştır: *Comparative Studies in Kinship* (1969) ve *Production and Reproduction* (1976). 1960'lı yıllardan itibaren Goody'nin çalışmaları toplumların tarihinde yazının oynadığı rol üzerine yönelmiştir. Bu amaçla iletişim biçimleri ve yolları üzerine çalışmış, buradan da hareketle düşüncenin nasıl üretildiğini araştırmıştır. Bu çalışmaları karşılaştırmalı yöntemden hareket eder: Lévi-Strauss'a bir nazire olan *Yaban Aklın Evcilleştirilmesi* (1977), daha sonraları yazının toplumsal eylem üzerine etkileri üzerine *Yazının Mantığı* (Pinhan, 2012) ve yazılı ve sözel arasındaki ilişkiyi ele aldığı *Yazılı ve Sözel Arasındaki Etkileşim* (Pinhan, 2012) adlı kitapları yayımlamıştır. Goody son yıllarda üç önemli kitaba daha imzasını atmıştır: Çiçeklerin kültürler içindeki anlamlarının incelendiği *Çiçeklerin Kültürü* (Ayrıntı, 2010) ve Doğu-Batı ayrımını eleştiren *Batıdaki Doğu* (Dost, 2002) ve çeşitli uygarlıkların yemek pişirme ve tüketim alışkanlıklarını, üretim ve iletişim yöntemleri bakımından farklılıklarını irdelediği *Yemek Pişirme, Mutfak ve Sınıf* (Pinhan, 2012).

Koray Değirmenci 1999 yılında ODTÜ Sosyoloji Bölümü'nde lisans, 2001 yılında Bilkent Üniversitesi Siyaset Bilimi'nde yüksek lisans derecesini tamamladı. 2008 yılında ODTÜ Sosyoloji Bölümü'nde doktorasını veren Değirmenci, halen Erciyes Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nde öğretim üyesi olarak çalışmaktadır. *Turkish Studies*, *International Review of the Aesthetics and Sociology of Music*, *Toplum ve Bilim* gibi ulusal ve uluslararası dergilerde ve *The Aesthetic Dimension of Visual Culture*'da (Cambridge, 2010) makaleleri bulunmaktadır. Değirmenci ayrıca *Liberalizmin İki Yüzü* (John Gray, Dost, 2003) isimli eseri de Türkçeye kazandırmıştır.

Jack Goody

The Domestication of the Savage Mind, 1977
Cambridge University Press ©

Yaban Aklın Evcilleştirilmesi
© Pinhan Yayınevi, İstanbul 2011
© Türkçe çeviri:
Koray Değirmenci, 2011

Yayın Yönetmeni: Mustafa Küpüşoğlu
Kapak Tasarım: Tolga Çetinkasap
Teknik Hazırlık: Zeliha Güler
Editör: Oğuz Yarlıgaş

Birinci Basım: Haziran 2011

Bu kitabın tüm yayın hakları saklıdır. Tanıtım amacıyla, kaynak göstermek şartıyla yapılacak kısa alıntılar dışında gerek metin, gerek görsel malzeme yayınevinden izin alınmadan hiçbir yolla çoğaltılamaz, yayımlanamaz ve dağıtılamaz.

PİNHAN YAYINCILIK
Cihannüma Mah. Akdoğan Sk. No: 15/2 Beşiktaş 34353 İstanbul
Tel: (0212) 259 27 60 Faks: (0212) 259 27 61
www.pinhanyayincilik.com ~ info@pinhanyayincilik.com

Kataloglama Bilgisi
Goody, Jack / *Yaban Aklın Evcilleştirilmesi*
1. Antropoloji, 2. Yazı, 3. İletişim, 4. Etnopsikoloji

Pinhan Yayıncılık: 6 Araştırma Dizisi: 2 ISBN 978-605-87953-8-9

Baskı ve Cilt: Yaylacık Matbaacılık San. Tic. Ltd. Şti. (0212 5678003)
Litros Yolu Fatih San. Sitesi No: 12/197-203 Topkapı-İstanbul

YABAN AKLIN EVCİLLEŞTİRİLMESİ

Jack Goody

Çeviren:
Koray Değirmenci

PİNHAN

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ 7

1. Evrim ve İletişim 11

2. Yazı Öncesi Toplumlarda 'Entelektüeller'? 36

3. Yazım, Eleştiri ve Bilginin Gelişimi 58

4. Yazım ve Sınıflandırma: Kozları Değişmek Üzerine 80

5. Bir Liste içinde Ne Vardır? 110

Liste 118

İdari Listeler 124

Olay Listeleri 132

Sözlüksel Listeler 137

Mısır Özeladbilimi 145

Yazı ve Listeleme 151

Listeleme ve Biliş 158

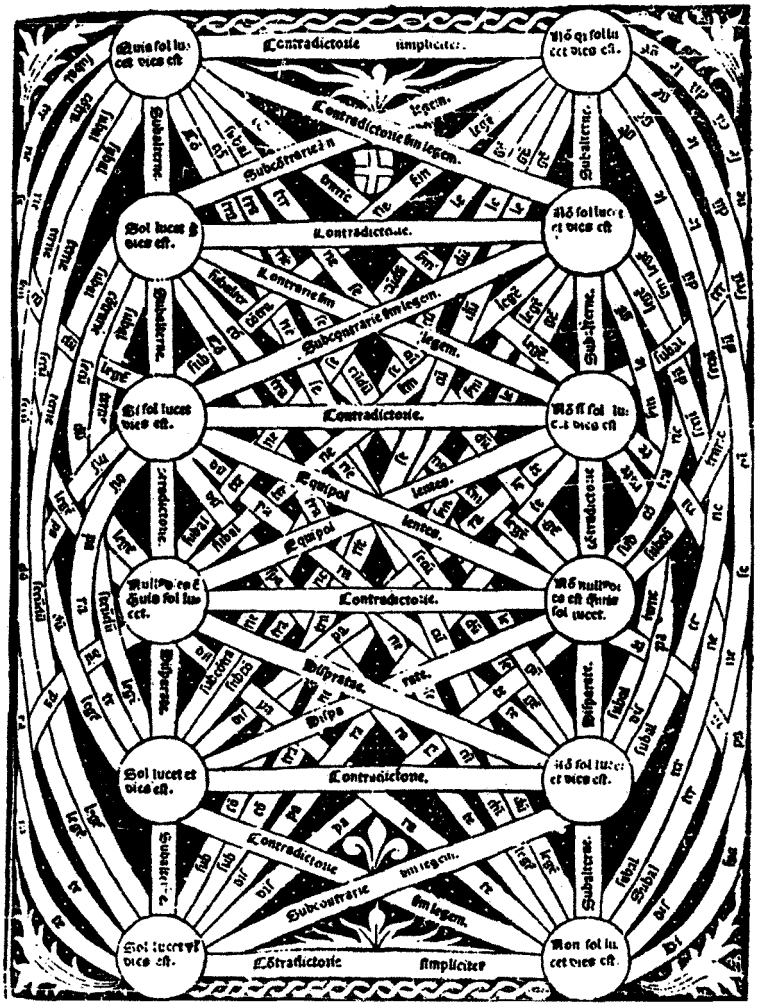
6. Bir Formülün İzinde 162

7. Tarif, Reçete ve Deney 185

8. Büyük Karşıtlığı Yeniden Düşünmek 207

Kaynakça 229

Dizin 239

Aklın geometrisi (Celeya), Ong'dan (1974).

ÖNSÖZ

Bu kitap Ian Watt ve benim bir süre önce yazdığımız denemenin ve onu izleyen süreçte yayma hazırladığım *Literacy in Traditional Societies* (Cambridge, 1968) isimli çalışmanın bir devamı niteliğindedir. Uzun süre boyunca Yunan başarısını ve insan toplumları arasındaki farkları açıklayabilmek için alfabetik yazıma verdiğimiz önem büyüktü. Şu anki sorun, bir bakımdan bir düzeltme diğer yandan da bu tezin bir devamı olmak durumundadır. Çünkü açıktır ki, 'Batının eşsizliği' gibi bir takıntı sonucunda diğer yazılı toplumların başarılarını anlayabilme konusunda başarısız kaldık (bkz. Hirst 1975; Anderson 1974). Batı Afrika'daki kültürel değişim sürecinden ve Ortadoğu'nun yükselişi olarak adlandırılabileceğimiz (Batının sonraki 'yükselişinden' farklı olarak) süreç hakkındaki okumalarımdan etkilenerek yazıya sahip toplumlar ile yazısız toplumlar arasındaki farkları incelemek istedim. Bu uğraşın amacı, çözümlemeyi bir yandan yazının düşünce biçimleri ve bilişsel süreç üzerindeki etkileri, bir yandan da toplumsal kurumlar üzerindeki etkisi yönünde genişletmekti.

Bu kitap bu sorunlardan birincisini çözümlemeye çalışmaktadır. Bu uğraşının, benim sadece küçük bir kısmına değindiğim muazzam bir alanı incelemeyi gerektirdiğinin farkındayım. Egzotik olan hakkındaki cahilliğimi saklayabilmek için bazen sıradan örnekler kullandığımı da biliyorum. Uzmanların, klasik filologların, şarkiyatçıların, psikologların ve dilbilimcilerin ancak birbirlerinden bekleyebilecekleri oranda kapsamlı bir bilgiye sahip olmadan onların güzide bahçelerini talan ettiğimin de farkındayım. Ancak bir başkasını, aynı amaç uğruna sosyal antropolojinin bahçesini yağmaladığı iddiasıyla protesto etmek de beyhude bir uğraştır. Daha doğrusu, eğer insan davranışı hakkında karşı-

laştırmalı bir çalışma yapacaksak, bunun için disipliner sınırları kesiştirmek bir gerekliliktir ve bu yeterli bir mazerettir.

Söylemeye gerek yok... Konunun irdelenmesi öneriler, sohbetler ve tartışmalar olmadan mümkün olamazdı. Burada özellikle teşekkür etmek istediğim insanlar var: Ian Watt beni işin başından beri yüreklendirdi. Robin Horton ve Claude Lévi-Strauss ise çok sayıda akıllıca çıkış noktası sundular. Derek Gjertsen ve Everett Mendelsohn felsefi ve tarihsel gözlemleriyle katkıda bulundular. Shlemo Morag, Abraham Malamat, James Kinnier Wilson ve Aaron Demski Eski Ortadoğu, Geoffrey Lloyd Eski Yunanistan üzerine tavsiyelerde bulundular. John Beattie Nyoro üzerine notlarıyla, Gilbert Lewis tıbbi ve mesleki yorumlarıyla, Walter Ong illüstrasyonlarıyla, Françoise Héritier ve Claude Meillassoux 'aile' konusu hakkındaki yardımlarıyla katkıda bulundular. Michael Cole Vai'ye giderek gözlemlerde bulundu ve psikolojik destek sağladı. Stephen Hugh Jones Barasana'daki sözlü edebiyat konusunda beni aydınlattı. Patricia Williams ve Michael Black temel sorun ve onun örgütlenmesi üzerine önerilerle, Bobbi Buchheit ve Colin Duly editörlüğü üstlenerek, Esther Goody de eleştirel dikkatiyle bu çalışmanın ortaya çıkmasını sağladılar.

Bu çalışmanın bir kısmı daha önce basıldı, bir kısmı da bildiri halinde sunuldu. Birinci bölüm *British Journal of Sociology*'de "Evolution and Communication: the domestication of the savage mind" başlığıyla yayımlandı (24, 1973:1-12). Bu yazı daha önce de 1970'teki Varna Sosyoloji konferansında bildiri halinde okunmuştu. Üçüncü bölüm *Culture and its Creaters* (J. Ben David ve T. Clark [haz.], Chicago University Press, 1976) adlı kitapta basıldı, daha önce 1973 yılında İsrail'deki Van Leer kurumunda da sunulmuştu. Dördüncü bölüm 1973'te Oxford'daki Sosyal Antropologlar Derneği'nin bir konferansına katkı olarak, aynı zamanda Fransızcada *Actes de la Recherche en Sciences Sociales* (1976:87-101) adlı kitapta "Civilisation de l'écriture

et classification, ou l'art de jouer sur les tableaux" başlığıyla yayımlandı; İngilizce olarak da konferansın o bölümünün raporlarını içeren "Text and Context: The Social Anthropology Tradition" (R. Jain [haz.], ISHI Publications, Philadelphia, 1977) adlı dergide yayımlandı. Beşinci ve altıncı bölümler Mayıs 1976'da Edinburg'da Monro Dersleri olarak sunuldu; geri kalan bölümlerse ilk kez yayımlanıyor.

JACK GOODY

Cambridge, Aralık 1976

1
Evrim ve İletişim

"Akıl Yunansa, duygu tamamen zencidir."
Leopold Senghor

"Zenci kültürü, zenci gerçekliğinin maruz kaldığı değerlendirmeleri yalanlamak için, Avrupa düşüncesinin Manici* geleneğini benimsedi ve onu temelden Maniciliğe zıt bir kültüre yükledi. Bu şekilde sadece Avrupa'yla ideolojik karşılaşmasının diyalektik yapısını kabul etmekle kalmadı, aynı zamanda da onun ırkçı kıyaslamalarının unsurlarını kendine mal etti."

Wole Soyinka, *Myth, Literature and the African World*

Düşünce biçimlerinin zaman ve uzam içinde nasıl değiştiği birçoğumuzun üzerinde fikir yürüttüğü bir konudur. Hintlilerin neden öyle davrandıkları (ya da bizim 'öyle' sandığımız biçimde davrandıkları), neden Afrika sanatının Batı Avrupa sanatından farklılaştığı ya da –tarihsel bir perspektifle bakıldığında– yeni düşüncelerin eskilerinin yerine geçtiği, Eski Ortadoğu, Eski Yunanistan ve Rönesans Avrupa'sındaki gelişmelerin arkasında hangi dinamiklerin bulunduğu hakkında bir yargıya ulaşılabilir. Büyüden bilime geçiş, rasyonalizmin gelişmesi gibi bir yığın soru, antropologlar, sosyologlar, psikologlar, tarihçiler ve felsefeciler arasında yoğun tartışmalara yol açmıştır. Fakat sorun, kulla-

---

* Manicilik (*manicheanism*): III. yüzyıldan VII. yüzyıla kadar egemen olmuş pagan ögeleri içeren dinsel felsefe. İki nitelik arasında kurulan karşıtlık ve ikilik üzerinde temellenir: Sevap (ışık, tanrı, ruh) ve günah (karanlık, şeytan, vücut) –çn.

nılan sınıflandırmalar ve konunun ele alındığı çerçeve işin içine girdiğinde çetrefilleşmektedir.

Kategorilerle ilgili temel güçlük, kategorilerin, her biri kendi içinde sınırlanmış, kavim-merkezli ve ikili bir yapı içinde oluşan biz/onlar ayrımında şekillenmesidir. Bazen 'bize' özgü sınıflandırma sistemimizin o kaba kategorilerini kullanırız, bazen de bunlardan vazgeçip yerine her birine uygun çok heceli eşanlamlı sözcükleri getiririz. Sanki insan aklı yapısal açıdan bir makinenin eski ve yeni sürümü şeklinde sınıflandırılabilirmiş gibi, gelişkin ve ilkel sözcüklerini kullanırız. İster Rönesans Avrupa'sında veya Eski Yunan'da, ister daha da erken bir tarihte, Babil'de ortaya çıktığı kabul edilsin, bilimsel dönemin öncesinde büyüsel düşüncenin hâkim olduğu bir tarihsel evrenin varolduğu düşünülmüştür. Felsefeciler bu süreci irrasyonaliteden rasyonalitenin doğuşu (Wilson, 1970), mitleştirici düşünceden mantıksal ampirizme geçiş (Cassirer, 1944) ya da mantık öncesinden mantıksal olana dönüşüm (Lévy-Bruhl, 1910) olarak tarif etmişlerdir. Daha sonra başkaları durumun salt negatif tanımının ortaya çıkardığı zorluklardan kurtulmak için daha olumluca yapılandırılmış zıtlıklara başvurdular. Lévi-Strauss'un yaban ve evcilleşmiş ya da 'soğuk' ve 'sıcak' kavramları (1962) ve Popper'ın düşüncesini bu sahaya uygulayan Robin Horton'un 'açık' ve 'kapalı' durumları (1967) bunlara örnek olabilir.

Kullanılan çerçeveyle ilgili temel sorun, gelişimselliğe karşıt veya oldukça kaba kurulmuş olmasıdır. Gelişimsel değildir, çünkü bu sorunlarla uğraşan antropologlar ve sosyologlar, evrimsel hatta tarihsel perspektifi bir yana bırakmışlar ve gelişim tartışmalarını bir yandan zorunlu olarak değer yargısı taşımakla, diğer yandan da farklılıkları abartmakla ya da yanlış anlamakla suçlayan bir kültürel göreceliliğe kaymışlardır. Bu itirazlar yalnızca, bütün insanların eşit olduğu biçimindeki dokunaklı önermeye dayanmaz. Aynı zamanda, gelişimsel dizilere ilişkin tüm tasarımların belirli bir tür veri çözümlemesi sonucu oluşturul-

masının ortaya çıkardığı kaçınılmaz güçlüklerde temelini bulur. Sorunlar verinin bir alan araştırmasından mı yoksa tarihteki bir toplumdan mı, yani bugünden mi yoksa geçmişten mi toplandığı noktasında ortaya çıkar. Eğer tüm toplumların Güney Amerika'da oluşmuş mitolojik formlara sahip olduklarını varsayarsak, o halde Eski Yunanların 'kutsal öyküleri' daha önceden var olmuş bir ihtişamın silinip gitmiş parçaları olarak algılanabilir (Kirk, 1970). Aynı şekilde eğer ana-soylu toplumların her zaman baba-soylu toplumlardan önce var olduğu kabul edilirse, baba-soylu bir toplumda dayının oynadığı etkin rolü varolan sosyal sistemle ilişkili olarak incelemek yerine, ana-soylu toplumun bir kalıntısı saymak kaçınılmaz olacaktır.

Farklılıkların kabul edilmesindense, onları kanıtlama gerekliliğini vurgulayan işlevselci ve yapısalcı gözlemler kabul edildiğinde, gelişimsel sorunları düzmece tarihsellikle, spekülatif ve evrimsel olmakla suçlamak oldukça kolaylaşır. Fakat böyle bir yol izlendiğinde de gelişkin-ilkel, basit-karmaşık, gelişkin-gelişmekte olan, geleneksel-modern, kapitalizm öncesi-sonrası türünden kategorileri, söylem türlerini kullanırız. Karşılaştırmalı çalışmalar mutlaka evrimsel bir taslağa başvururlar.[1] Üçüncü Dünyada yürütülen günümüz sosyal hayatına ilişkin alan araştırmaları bile kısa ve uzun vadeli değişim sorunundan kaçamazlar. Bu türden sorunlar, zaman ve uzam içinde kendi deneyimlerimizi ve dünyayı anlamaya çalışırken karşılaştığımız sorunlardır.

Günümüz sosyal bilimcilerinin gelişimsel çerçeveden kaçınmalarına rağmen, aslında en nitelikli sosyoloji kuramları buradan yola çıkılarak oluşturulmuştur. Comte, Marx, Spencer, Weber ve Durkheim'dan bahsetmek yerinde olacaktır (antropolojiden daha belirgin örnekleri vermek gereksizdir: Maine, Mor-

[1] Talcott Parsons sosyal sistemleri karşılaştırmak isterken doğrudan doğruya 'sosyal evrim' sorunuyla yüzleşmek durumunda kalmıştır (1966:V).

gan, Tylor, Robertson Smith ve Frazer gibi...). Bu insanların tümü, karşılaştırmalı ve evrimsel bir alana yönelmişlerdir. Spencer ve Durkheim'in çalışmaları Avrupalı olmayan toplumlar hakkında muazzam bir bilgi kaynağıdır; Weber ise daha çok Asya'ya yönelmiştir. Fakat bu çalışma alanları, genellikle modern endüstriyel toplumun yükselişiyle birleşen bir tür kavim-merkezli, fakat oldukça önemli bir sorunsaldan çıkılarak yapılmıştır. Bu sorun Parsons'un sıklıkla yinelediği bir yerde odaklanır: "Öyleyse neden arada konumlanmış gelişkin Doğulu toplumların hiçbirinde modernleşmeye doğru bir kopuş yaşanmadı?" (1966: 4). Burada bir kere daha bizim ve onların toplumları şeklinde ikili bir karşıtlık oluşturulduğunu görüyoruz. Dünyayı sadece, ilgili unsurlar hakkında kendi konumumuzu onaylayabileceğimiz pozitif ve negatif durumlar için araştırmamız gerekliliğini ima eden bir sorudur bu. Soru yanlış sorulmamıştır, ancak başlangıç noktasının kavim-merkezli doğasının ve bu konumda biz/onlar zıtlığının, konuyu ve onun açıklanma alanını oldukça kısırlaştırdığının farkına varmamız gerekir. Gelişimsel bir perspektif yakalamışken tekrar ikili karşıtlıkları kullanma durumuna düşeriz. Bahsettiğimiz konum o biricik ayrılma noktasını, ***Great Divide***'ı* arar, fakat bu kopuşun XVI. yüzyıl Avrupa'sında mı, V. yüzyılda Eski Yunan'da mı, yoksa MÖ 4000'lerde Mezopotamya'da mı oluştuğu ise hiçbir zaman belli değildir.

Bu muallaklık en çok insan aklının ve düşüncesinin genel gelişimiyle ilgili çalışmalar için geçerlidir. Burada tam anlamıyla katılımcı gözlemci açmazıyla karşı karşıya kalırız. Doğal olarak sorunlara bir araştırmacının jeolojik katmanlara bakışıyla değil, içeriden dışarıya yönelen bir biçimde bakıyoruz. Sonuçta çeşitli biçimlerde tanımlanan 'bizlerle' diğerleri arasında önemli farklılıklar olduğu kanısıyla başlamak durumunda kalıyoruz. Yoksa onların azgelişmiş veya gelişmekte olduklarını, bizlerin de geliş-

* *The Great Divide*: Ölüm-kalım çizgisi –çn.

miş ya da çok gelişmiş olduğumuzu nasıl söyleyebilirdik? Ya da önceki sınıflandırmaya dönersek, nasıl oluyor da onlar ilkel bizler gelişkin oluyoruz? Bu farklılıkların doğası oldukça genel terimlerle ifade edilir –mitten tarihe, büyüden bilime, statüden sözleşmeye, 'soğuktan' 'sıcağa,' somuttan soyuta, kolektiflikten bireye, ritüelden rasyonelliğe geçiş gibi... Böyle bir geçiş kaçınılmaz olarak sadece süreçle değil, aynı zamanda ilerleme kavramıyla da ifade edilir. Başka bir ifadeyle, süregelen gelişimin tümünü algılamamızı çarpıtan bir değer unsurunu içinde taşır. Özellikle bu, Lévy-Bruhl'un kullandığı mantık öncesi ve mantıksal akıl ayrımı gibi oldukça genel terimlerle yapıldığında daha da belirginleşir. İnsan düşüncesiyle ilgili sorular bu terimlerle ele alındığında tatmin edici kanıtlar bulmak zorlaşır ya da kanıtların hemen hepsi bu gibi kaba kategorilere uygun hale getirilir. Konunun çerçevesine gelince, yazarlar gelişimsel ve ona karşıt bakış açıları arasında tedirgince yalpalarlar. Fakat bizimkine karşıt biçimde kurulan farklılıklar bir küresel *philosophie indigène* (yerli felsefe), eşsiz bir *ternoignage ethnographique* (etnografik tanıklık) varsayımlarına temel hazırlayacak bir biçimde ikili bir niteliğe sahip olarak algılanır.

Bu alanda son bir katkı, Durkheim'ın çığır açıcı 'ilkel sınıflandırmasının' (1903) peşinden giden Lévi-Strauss'un, İngilizceye *The Savage Mind** olarak çevrilen etkileyici çalışması *La Pensée Sauvage*'dır. Bu çalışma az önce bahsedilen tüm açmazları ortaya koyar. Hemen söylemeli ki, Lévi-Strauss'un farklı kültürlerdeki insan düşüncesi üzerine yaptığı çözümleme, hem farklılığı hem benzerliği vurgular. Ancak *La Pensée Sauvage*'da aynı zamanda da 4 ciltlik *Mythologiques*'de ve "The Concept of Primitiveness" adlı makalesinde özetlediği üzere şöyle bir destekleyici

* Elinizdeki kitabın orijinal adı *The Domestication of the Savage Mind*'dır. Lévi-Strauss'un kitabına yapılan gönderme hemen sezilir (Türkçesi: *Yaban Düşünce*, çev: Tahsin Yücel, YKY, 1994) –çn.

düşünce geliştirir: "İnsanlığın Platon veya Einstein çapında insanlar yetiştirmek için niye bu zamana kadar beklediğine şaşıyorum. İkiyüz, üçyüzbin yıl önce de muhakkak benzer kapasiteye sahip insanlar vardı, ancak zekâlarını çağdaş düşünürlerimizin uğraştığı sorunlara değil, muhtemelen akrabalık işlerine yoruyorlardı!" (1968:351). Bu görüş hiç de ilginç değildir (tersini düşünmek zordur, çünkü Homo Sapiens'in ortaya çıkışı elli bin ila ikiyüz-üçyüz bin yıllık bir zaman öncesindedir). Aynı zamanda, o zamanın insanı ile bizim aramızda kökten bir zıtlık kurmaktan kaçınmak durumunda olduğumuz da doğrudur. Ancak böyle düşünerek Platon veya Einstein'a temel hazırlayan özel etkenleri, entelektüel geleneği, kurumsal yapıyı ve iletişim durumunu göz ardı edip tamı anlamıyla kaba bir zıtlıktan tarih dışı bir bütünlüğe geçmiş oluruz.

Diğer yandan *Yaban Düşünce*'nin başlangıç noktası 'aklın' veya 'düşüncenin' bir karşıtlık oluşturacak biçimde ikiye, yaban (ya da öncel) ve evcil olana ayrılmasıdır. Yazarın biz/onlar ayrımının bazı olumsuz etkilerini ortadan kaldırmaya çalışmasına rağmen yaban/evcil karşıtlığı bu ayrımın birçok özelliğini içinde barındırmaktadır. Bu yeni karşıtlığı daha çok tarihsel bir temele oturtmaya çalışmakta, yaban bilgiyi neolitik döneme, evcilleşmiş olanı da modern çağa ait olarak tanımlamaktadır.

Çalışmanın başlangıcında Lévi-Strauss birçok gözlemci gibi dikkatimizi 'basit' toplumların dillerinde beliren sınıflandırmaların, taksinomilerin, kelime dizilerinin karmaşık yapısına çekmektedir. Haklı olarak, Malinowski'de tamı ifadesini bulan, bu sistemlerin sadece ihtiyaç giderme mekanizmaları olduklarını savunan düşünceyi eleştirir. Ona göre Malinowski, 'ilkel insanların' totem bitki ve hayvanlarından sadece ve sadece karınlarının gurultusu yüzünden esinlendiğini söyler (1966:3). Bunun yerine, "evren, ihtiyaçları giderme vasıtası olduğu kadar, aynı zamanda da bir düşünce nesnesidir" der (1966:3).

Birkaç sayfa sonra evrenin bu ek niteliği başlı başına bir al-

ternatif halini alır. Lévi-Strauss, 'Somutun Bilimi'ni *(science of the concrete)* yazarken tedavi konusundaki sınıflandırmanın 'pratik bir etkisi' olduğunu reddeder. Bu sınıflandırma, ihtiyaçları karşılamaktan çok entelektüel gereksinimler için yapılmıştır. Lévi-Strauss devam eder: "Asıl sorun ağaçkakan gagasının sürülmesinin diş ağrısına iyi gelip gelmemesi değildir. Sorun aslında gaga ve diş arasında ikisini bir arada toplayabilecek bir bakış açısı oluşup oluşmadığı (bu tür bir gruplamanın tedavi edici amaçlarla kullanılması olasılıklardan sadece biridir) ve bu gruplama yoluyla evren için bir tür başlangıç düzeni yaratılıp yaratılmadığıdır. Sınıflandırma hangi biçimi alırsa alsın, gruplamamaya nazaran gruplama, kendi içinde özel bir anlam taşır (s. 9)."

Pasajdaki tartışma bazı yönlerden oldukça çekici görünse de (zekâ işin içine girdiğinde insan artık sadece gereksindiği araçgereci yapan bir varlık olarak görünmez), aynı zamanda da yanıltıcıdır. Buradaki 'gereksinim' çoğunlukla fiziksel olarak tanımlanmaktadır. Ancak toplum içinde insanların konuşması gibi, düşünsel ve duygusal gereklilikler de işin içine giriyor olamaz mı? Bahsedilen olguları birer alternatif olarak görmek için yeterli sebep göremiyorum; basit toplumlarda çoğunlukla, diş ağrısının tedavisi, insanların fiziksel çevreleriyle, manevi ve doğaüstü evrenle ilişkilerini yeniden biçimlendiren entelektüel bir uğraştır. Yani evren, pragmatik ve pragmatik olmayan diye öyle kolayca ayrılamaz. Bu tür bir ayrım Avrupalı gözlemcilerin Avrupalı olmayan dünya üzerine yüklediği değerlerden birisidir; bu ayrım her iki dünyanın bilhassa ikincinin kavramlarıyla uyuşmaz.

Eğer durum böyleyse 'asıl sorun' (fakat kime göre asıl sorun) ya o, ya bu şeklinde ifade edilemez. Yukarıda ve Lévi-Strauss'un parantezde belirttiği ifadede, (bu tür bir gruplamanın tedavi edici amaçlarla kullanılması olasılıklardan sadece biridir) görüldüğü üzere, Lévi-Strauss'un kendisi de 'gereksinimleri' ve 'sınıflandırmaları' farklı birer seçenek olarak görme konusunda çeliş-

kidedir. Böyle bir farklılığın olmadığı açıktır; bunlar birbirlerini tamamlar. Yine de Lévi-Strauss, düzen arayışını, güvenlik arayışından daha önemli görmekte ısrarlıdır.

Bu iki arayışı dengelemek oldukça zordur. Failin kendi ifadelerine bakarak genellikle güvenliğin daha önemli olduğunu görebiliriz ve geniş bir açıdan bakıldığında, bireyin pragmatik yönelimlerini yok saymak oldukça tehlikelidir. Bu tabii ki entelektüel 'düzen arayışını' reddetmek anlamına gelmez. Fakat eğer bu sınıflandırma anlamına geliyorsa, böyle bir sistem açıktır ki dilin kullanımına ve primatlar dünyasındaki potansiyellere özgüdür; kavramlaştırma sürecini büyük çapta genişleten iletişimin bu yeni aracıydı. Böylece 'sınıflandırmama' diye bir olasılık kalmaz, sadece farklı sınıflandırmalar vardır.[2] Bahsedilen karşıtlığın hiçbir temeli yoktur.

Diğerleriyle ilişki halindeki bir başka karşıtlık daha güçlükler yaratmaktadır. Malinowski ve diğerlerinin de yaptığı gibi Lévi-Strauss da haklı olarak ilkel toplumlardaki 'bilimsel' unsuru vurgulamıştır (bugün, onlar için bunun neden gerekli olduğunu anlayamasak da...). Ve yine doğru bir yol izleyerek sınıflandırmayı (ya da düzeni) bütün düşünce yapılarının bir niteliği olarak görmüştür (s. 10); bununla birlikte bu, düşünce yapılarının ve sınıflandırmanın gelişiminin, dilin kullanımıyla oluştuğu anlamına gelir. Fakat Lévi-Strauss ilkel ve gelişkin toplumlardaki düşünce yapılarını konu edinirken (ki araştırmasının temel noktası da budur) büyü-bilim ayrımı ve bunların sırasıyla ilkel ve gelişkin olanla ilişkisine dair kendince temel bir paradoksla karşı karşıyadır. Lévi-Strauss 'bilimsel bilginin,' 'modern bilimin' ancak birkaç yüzyıl öncesine dayandığını söyler ancak neolitik başarının onu önceledığini de ifade eder. "Öyleyse neolitik ya da erken dönem insanı uzun süreli bilimsel bir geleneğin mirasçısı-

[2] "Çocuğun dil kullanımının kategorik olması evrensel bir durumdur." (Bruner, 1966:32)

dır." Fakat Lévi-Strauss'un bakış açısına göre, bu yaşamın ilhamı Rönesans sonrası insanınkinden oldukça farklıdır. Bu varsayımın altında yatan neden şöyle ifade edilir: "Eğer neolitik dönemin insanı, aynı zamanda ondan önceki tüm insanlar, günümüz insanıyla aynı ruhtan ilham almışlarsa, neolitik devrimle modern bilim arasındaki, yokuşların arasındaki dümdüz bir ovaya benzeyen o birkaç bin yıllık durgunluk dönemini anlamamız imkânsız hale gelir" (s. 15). Bu çelişki ona göre ancak şu şekilde çözümlenebilir: 'İki ayrı bilimsel düşünce yapısı' olması durumunda. Bir tarihsel bağlam ortaya koyarak ('modern' bilimin karşısında 'neolitik' bilim), kendi konumunun bütün evrimsel çağrışımlarını ortadan kaldırmaya çalışır. "Kuşkusuz insan aklının farklı gelişim evrelerine dair bir olgudan bahsetmek olanaksızdır, ancak doğayı kendisine araştırma konusu yapabilen bilimsel uğraşın iki düzeyinden bahsedilebilir: Birisi basitçe algılamaya ve hayal gücüne yönelmişken, diğeri bu noktadan kendisini tamamen koparmıştır" (s. 15).

Fakat daha önceki 'yanılgılardan' kurtulmak istemesine karşın tarif ettiği bu iki bilgi formu ilkel ve gelişkin biçimde kurulan karşıtlıkla belirgin bir bağ taşımaktadır. Kurduğu karşıtlık kendi terminolojisinde 'yaban' *(sauvage, savage)* ve 'evcil' olarak oluşmuştur ve kitabın başlığından da görüleceği üzere aktörlerin *'pensée*'sine (düşüncesine, aklına) gönderme yapmaktadır.

Açıkça veya üstü kapalı bir biçimde karşıtlık birçok yerde şu biçimleri alır:

Evcil	*Yaban*	*Referanslar* (1962)
'sıcak'	'soğuk'	309
modern	neolitik	24
soyutun bilimi	somutun bilimi	3
bilimsel düşünce	mitsel düşünce	33,44
bilimsel bilgi	büyüsel düşünce	33
mühendis(lik)	yaptak(çılık)	30
soyut düşünce	sezgi/hayal gücü/algılama	24

kavram kullanımı	simge kullanımı	28
tarih	tarih yokluğu	348,47
	mitler ve ritüeller	321

Kitabının sonunda Lévi-Strauss'un açıkça ortaya koyduğu bu ikili bakış açısı bize, bu bakışın genel olarak onun ana tartışmasına ne denli hâkim olduğunu göstermektedir:

"Açıktır ki yaban aklın sahip olduğu nitelikler bilim adamlarının dikkatini yönlendirmeye yarayan niteliklerle aynı konuma oturtulamaz. Bu iki farklı durumda, fiziksel hayata farklı iki uçtan yaklaşılır: Birisi oldukça somut diğeri ise aynı oranda soyuttur; birisi algılanabilir niteliklerden bir bakış açısı yaratırken, diğeri bunu biçimsel niteliklerle yapar." Bu iki durum kaynaşmaz, aksine "iki farklı, ancak aynı oranda pozitif olan bilim oluşturur. Bu bilimlerden birisi uygarlık sanatının temelini atan (tarım, hayvan yetiştiriciliği, çömlekçilik, dokumacılık, gıdaların korunması ve saklanması gibi), algılanabilir düzenle kuramını oluşturan neolitik bilimdir. Bu araçlarla temel ihtiyaçlarımızı karşılamaya devam eder. Diğeri ise entelektüel bir düzeyden yola çıkıp çağdaş bilimin tohumlarını atar."

Bu karşıtlık, geleneksel düşüncenin izlediği yolu izler ve 'biz' ve 'onlar' arasında var olduğu düşünülen farklılıkları aynı üslupla açıklamaya girişir. Bir yandan da bu karşıtlık izafi bir duruş takınır ve evrimsel gözlemleri şöyle ikna etmeye çalışır: a) Bahsedilen süreçler farklı birer alternatiftir; b) Bunlar XX. yüzyılın yarısında 'kesişmişlerdir.' Diğer yandan ise farazi tarihsel değişimlere gönderme yapar: İnsan anlayışı neolitik dönem ve modern zamanlarda oluşan biçimleriyle kökten bir kopuşu izler. Bu kopukluk hem geçicidir (aralarında bir ova vardır) hem de nedenseldir (ilham kaynakları farklıdır).

İnsan amaçları arasında bir uyum bulunmasa da bu özellik, Lévi-Strauss'un iddia ettiği gibi iki kipli bir yapı sergilemez. Neolitik dönemden önce de birçok buluş olduğu gibi (konuşma, aletler, pişirme, silahlar), neolitik dönemle modern dönem ara-

sında da birçok buluş yapılmıştır (metalurji, yazı, tekerlek gibi). Prehistorya üzerine son yazılarda, bitki ve hayvan evcilleştirilmesiyle oluşan ani evrim düşüncesi, son buzul çağma denk düşen bir dizi aşamalı gelişim düşüncesiyle yer değiştirmiştir. Lévi-Strauss, gelişimi önceki gözlemlere nazaran daha aşamalı görmesine karşın Bronz çağında yaşanan 'kentsel devrim' başarılarından, Yunan ve Roma klasik dönemlerindeki gelişimlerden, erken dönem Çin ve XII. yüzyıl Avrupa'sındaki ilerlemelerden habersiz gibi görünmektedir. Habersiz gibi diyorum, çünkü yazar kültürdeki bu gelişimlerin gayet farkındadır ve sonraki ciltte Eski Yunan'da mitten felsefeye geçişi bilimin habercisi olarak görmektedir (1973:473). Aslında o da bizler gibi, kendi kategorilerimizde beliriveren ve toplumları ilkel ve gelişkin, Avrupalı-Avrupalı olmayan, basit-karmaşık olarak kabaca ayıran o kavim-merkezli ikiliğin bir kurbanıdır. Bu gibi terimler birer yol gösterici olarak kullanılabilir. Ancak fiziksel evrene böylesine yetersiz bir biçimde kurulan bir temel üzerinden farklı iki gözle bakmanın hiçbir mazereti olamaz.

Kuşkusuz 'biz' ve 'onların' 'düşünce yapıları' veya 'akılları' arasında farklılıklar olduğunu yadsımıyorum; aralarında Durkheim'ın, Lévy-Bruhl'un ve Lévi-Strauss'un bulunduğu birçok gözlemcinin tartıştığı sorunların öneminden de kuşkum yok. Ancak konunun ele alınış biçimi birçok soruyu beraberinde getirmektedir. Belki de kişisel deneyimlerim vasıtasıyla temel güçlüğü daha iyi ifade edebilirim. 'Başka kültürlere' sahip insanlar arasında yaşadığım birkaç yıl süresince, fiziksel hayata farklı açılardan yaklaştığımızı kanıtlayabilecek hiçbir iletişimsel kopukluk yaşamadım. Bu deneyimin bir istisna olmadığı, neolitik bilimden modern bilime geçişin bir insan ömrü kadar kısaldığı son süreçteki değişimler düşünüldüğü zaman yeterince açıktır. Yaptakçı olarak yetişen bir delikanlı bir mühendis olmuştur. Bu insanın kendine ait güçlükler yaşadığı doğrudur, ancak bunlar yaban ve evcil akıl, düşünce yapısı ya da yaklaşım arasında ku-

rulmuş olan karşıtlıkta değil, çok farklı bir düzlemde anlaşılabilir.

İnsan düşünüşünde meydana gelen değişimlere bakarken, Avrupa'nın yayılma döneminde varolan sosyal düşüncenin belirgin niteliklerinden olan kavim-merkezli karşıtlıklardan vazgeçmeliyiz. Bunun yerine, farklılıkları anlayabilmek için çok daha özgün bir ölçüt bulmalıyız. Akli 'evcilleştirmenin' maddi olarak beraberinde getirdiği unsurları da yok saymamalıyız; çünkü bunlar bir yandan düşünce, niyet ve yaratıcılığın dışavurumları iken bir yandan da sayılan olguların gelecek formlarını belirler. Yani sadece iletişimin sonuçları değil aynı zamanda onun belirleyici birer niteliğidirler.

Mesaj şüphesiz salt bir araca indirgenemez, ancak iletişim sistemindeki ufacık bir değişiklik bile içeriğe yoğun bir müdahale anlamını taşır. Aslında başlangıç noktası, sadece insanlara has bir özellik olan dil ediniminin tüm sosyal kurumların ve normatif davranışların temeli olduğudur.[3]

Birçok gözlemci, düşünmenin oluşumu için dilin gelişimini bir gereklilik olarak görmüştür; Rus psikolog Vygotski, düşünceyi 'içsel konuşma' olarak tarif etmiştir. Kısmen tanımsal bir sorun içeren bu tartışmaya girmeye gerek yok; buradaki mesele bir sınır koymak değil, dilin sınırlarını oluşturduğu bilişsel etkinliğin bu genişliğini belirlemektir. Burada bir şeyi belirtmekte fayda var: Geç paleolitik dönemdeki duvar resimlerinde ve Neandertallerin ölü gömme uygulamalarında gözlemlenen yaygın insan kültürü üzerine arkeolojik kanıtlar, insanların konuşma sisteminin gerektirdiği iletişimsel ve hafıza sistemini taşıyabilecek kadar büyük beyinlere sahip olduğu kanısıyla bağdaşmaktadır.

Doğaldır ki dilin varlığı konusu da karşıtlıklarla yüklüdür.

---

[3] Burada dille kastedilen, iletişimdeki işitsel sistemlerin özel bir simge kümesidir (bkz. Hockett, 1960).

Dile sahip olmak ya da olmamak gibi... İnsanlarda dil kullanımı gelişime uyum sağlamak gerekliliğinden ötürü farklılıklar sergiler. 'İlkel,' 'orta düzeyde' ya da 'gelişkin' toplulukların' dillerindeki farklılıklar ne olursa olsun (kelime hazinesi hariç) bu farklılıklar, sosyal değişimi körüklemek ya da desteklemek anlamında çok az etkiye sahiptir. Bunu özellikle belirtiyorum, çünkü Benjamin Lee Whorf'un, sonraki gözlemcilere de yolu açan, standart bir Avrupalı ile Kuzey Amerika'daki Hopiler arasındaki karşılaştırmasının bazı imalarından kaçınmak gerektiğini düşünüyorum. Whorf'a göre bu toplumların dünyaya bakış açıları ve bilişsel süreçleri doğrudan kullandıkları dilbilgisi yapılarıyla ilintilidir. Aynı zamanda insanı kendi ürettiği kavramlarla kuşatılmış gören ve kültürlerinin yaratıcı yönlerini görmekten âciz bir dolu antropolojik çözümlemeye de karşıyım.

Dilin varlığı ve yokluğu arasında kurulan karşıtlık, bizi ilgilendiren farklılıklar konusunda fazla bir etkiye sahip değildir. Fakat iletişim araçlarının incelenmesi ve aklın teknolojisi üzerine bir çalışma, insanın düşünce yapısındaki gelişmeleri aydınlatabilir. Dilin ortaya çıkışından sonra bu alandaki en büyük gelişme, konuşmanın birtakım grafik biçimlere dökülmesi, yani yazının gelişimidir. Burada salt bir sıçramadan değil, ancak en geniş haliyle tanımlayabileceğimiz bir yayılma sürecini meydana getiren bir dizi gelişmeden bahsediyoruz. Bu yayılım, bugün yaygın biçimde kullanılan alfabetik yazımın göreli olarak basit bir formunu oluşturma noktasında doruk noktasına varır. Lenin, Çin'de kullanılan ve bizim bu formun bir uyarlaması olarak gördüğümüz yazı biçimini Doğu devrimi olarak adlandırmaktadır. Kuşkusuz iletişim araçlarındaki değişimler yegâne önemli unsur değildir; iletişim sistemi ya da türü bu teknolojinin denetimini de kapsar; bu denetim ya dinsel veya politik hiyerarşinin ya da yazmanlara özgü veya kamusal bir sistemin hâkimiyetindedir. Bununla birlikte düşünce yapısının incelenmesi noktasında, iletişim araçlarındaki farklılıkların, bize yeterli ipuçları verdiğini gö-

rürüz. Özellikle bize, reddettiğimiz o karşıtlıkların yerine, gözlediğimiz farklılıklara dair daha iyi bir değerlendirme imkânı sunar. O zaman asıl mesele sadece varolan çerçeveleri eleştirmek değil, ki bu hiç de zor değildir, ancak bize daha iyi bir açıklama olanağı sunacak alternatif bir anlatım bulmaktır.

Eğer iletişimdeki değişimlere eleştirel bir gözle bakıp onların tek değil birçok özelliği barındırdığını söylersek, o zaman sadece 'düşünce yapısına' değil, aynı zamanda sosyal örgütlenmeye dair kurduğumuz ilkel (veya 'öncel') ve gelişkin biçimindeki eski karşıtlık da ortadan kalkar. Yazının ortaya çıkışının politika, din ve ekonomi üzerine etkileri büyüktür. Akrabalık kurumları bundan ileride bahsedeceğim nedenlerden ötürü ikinci derecede etkilenmiştir. Bunları söylerken basit, teknolojik determinizme uygun bir dizi sebep-sonuç ilişkisi yaratmak istemiyorum; birçok insanın girişimi standart bir hat üzerinde ilerleyen tek nedenli bir anlatımı meşrulaştırma yönünde bir eğilim taşır. Diğer yandan tek bir nedenle açıklamak ve nedensel uygulamaları toptan reddetmek, yapısal nedensellik/işlevsel uyumun yayılması ve tek bir maddi faktörün baskın, hatta belirleyici unsur olarak görülmesi arasında bir orta yol mevcuttur. Nedensel rotalarla, geri besleme mekanizmalarıyla ve nedenlerin çoğulluğunu artıran birçok girişimle dolu bir alan bulunmaktadır. Bu nedensel faktörlerin doğasına değin antropoloji ve sosyoloji kuramlarında, Durkheimcı geleneğin takipçilerinde tam ifadesini bulan, temel bir düşünüş tarzı vardır. Bu eğilim diğer disiplinlerin, özellikle de prehistoryanın oldukça önemsediği teknolojik değişimi hiç hesaba katmaz. Bu tavrın iki nedeni vardır: Birincisi, sosyolojiyi, gerçeklere dair özel bir kategori olarak tanımlanan 'sosyal' olanı araştırmakla yükümlü bir bilim dalı olarak kurma çabasıdır; sosyal antropolojide ise (aynı Durkheim geleneğinden kaynaklanan) bir 'maddi kültür' çalışmalarından kaçınma ve bilhassa 'sosyal' olan üzerinde yoğunlaşma eğilimi vardır. İkinci sebep Durkheim'a değil Weber'e ilişkindir. Weber'in Marx'ın tezleri

üzerine çalışmaları sonucunda vurgu üretimden ideolojiye, altyapıdan üstyapıya doğru değişmiş ve son dönemdeki sosyal kuramların bazılarında baskın bir bakış açısı olarak belirmiştir.

Teknolojik faktörlerin önemi, bu gibi ideolojik sebeplerden bağımsız değerlendirilmelidir. Bilişsel alanda bu faktörler iki sebepten dolayı önem kazanır. Birincisi, iletişimsel eylem teknolojisindeki gelişmelerin temel konumuzu oluşturmasıdır. Böyle bir uğraş, toplumdaki bilimsel yapıyı, kültürel ürünleri, kendi yönünü kendi belirleyen kültürel üretim araçlarını inceleyen çeşitli alanlar arasında bir ilişkiler ağı oluşturmamıza yardımcı olmaktadır, ikincisi, iletişim teknolojisindeki değişimlerin etkilerine yapılacak bir vurgu gittikçe bulanıklaşan ve skolastik bir görünüme bürünen bir konunun daha kontrol edilebilir terimlerle incelenmesini sağlayacaktır.

Daha önceki bir çalışmada (1963) Watt ve ben, yazının ve özellikle de okuryazarlığı mümkün hale getiren alfabetik sistemin bulunmasıyla yakından ilgili gördüğümüz birtakım özellikleri ortaya koymaya çalışmıştık. Bizce mantık, 'bizim mantığımız,' bir analitik yöntem aracı olduğu ölçüde, yazının getirdiği bir özelliktir (ancak biz bu çıkarıma Lévy-Bruhl ve diğer felsefecilerin yerdiği abartılı önemi vermedik). Konuşmanın kaydedilmesi, bir yere dökülmesi, insanoğluna sözcükleri açık bir biçimde ayırma, sözcük sistemleri oluşturma ve kıyasa dayalı akıl yürütme olanağını sağlar; özellikle bu sonuncusu konuşmadan ziyade yazıylailgilidir. Diğer bir grafik araç olan harf bile bütünü oluşturan unsurlar arasında bir ilişki formu belirlemek için kullanılır. Bu bulgu, Luria'nın Orta Asya'da yaptığı araştırmada ifade ettiği, eğitimin mantıksal kıyaslama üzerine kurulan yapay varsayımların kabulüyle gerçekleştirildiği bulgusuyla uyumludur (Scribner ve Cole 1973:554). Benzer bir tartışma Lévy-Bruhl'ün ilkel toplumlarda olmadığını iddia ettiği zıtlık yasası üzerine yapılabilir. Bir açıdan iddiası anlamsızdır. Ancak belirtmelidir ki yazıdaki zıtlıkları algılamak, konuşmadakileri algılamaktan çok

daha kolaydır. Çünkü bir yandan ifadeleri kıyasa dayalı bir açıdan formüle ederken, bir yandan da yazı konuşmayı dondurduğu için, farklı zaman ve uzamlardaki sözleri bire bir karşılaştırabiliriz. Bu yüzden, Lévy-Bruhl'ün zıtlık yasası üzerine tartışması ve mantıksal-mantık öncesi akıl ayrımı bir meşruluk zemini kazanır. Fakat çözümleme tümüyle yanlıştır. Çünkü iletişimin mekaniğini anlamaktan yoksundur ve akli farklılıklardan ve bilişsel üsluplardan yanlış çıkarımlar elde eder.

Benzer çözümlemeler kelimelere olduğu gibi sayılara da uygulanır. Babil matematiği alfabetik sisteme değilse bile, bir grafik sistemin gelişmesi sonucu oluşmuştur. Matematik ve yazı ilişkisi çok basit bir düzlemde bile kolayca anlaşılabilir. 1970'te, okuryazarlığın 1949'da bir ilkokul kurulmasından sonra geliştiği Kuzey Gana'daki LoDagaa'da bir süre kalmıştım. Onları matematik işlemlerini yaparken gözlediğimde hiç okula gitmemiş çocukların çok sayıda deniz kabuğunu* benden çok daha hızlı ve doğru saydıklarını ancak çarpma işleminde başarısız olduklarını fark ettim. Gerçi çarpma kavramı onlara tamamıyla yabancı değildi; örneğin her birinde beş kabuk bulunan dört kümenin yirmi kabuğa eşit olduğunu biliyorlardı. Ancak daha karmaşık olan dört işlemi gerçekleştirebilecekleri hazır bir çizelge kafalarında oluşmamıştı. Bunun nedeni basittir, çünkü 'çizelge' 'sözlü' aritmetiğine, yazılı bir yardımcı unsur olarak düşünülebilir. Bu karşıtlık çıkarma ve bölme işlemi düşünüldüğünde daha da belirgin hale gelir. Çıkarma konuşmayla tasarlanabilir (okuryazar insanlar daha karmaşık işlemler için kâğıt ve kalem kullansalar da...), ancak bölme tamamıyla bir yazı tekniğini barındırır. Fark akla veya düşünce yapısına değil, iletişimsel eylemin mekaniğine dair bir farktır. Yani söz konusu olan insanlar arasındaki fark değil,

---

* Yazar burada *cowry* sözcüğünü kullanmakladır. Bu Asya ve Afrika'nın bazı bölgelerinde 'para' olarak kullanılan parlak renkli, tropikal bir deniz hayvanı kabuğudur –çn.

bu insanlar 'kendileriyle konuşurken,' sayılarla hesap yaparken, kelimelerle düşünürken oluşan farktır.

Akli süreçle ilgili iki genel nokta daha vardır. Birçok LoDagaalınn fazla sayıda kabuk saymakta bizden çok daha hızlı olduklarını söylemiştim. Aslında benim kabukları, onların birer ekonomik öge olduklarını düşünmeden, birer birer sayına tarzım onlara komik gelmişti. Sonradan, sadece, 'soyut' hesaplamanın bireyselleştirici yollarına alışkın olan okul çocuklarının bu tekniği kullandıklarını öğrendim. Başlık parasının 20000 kabuğa ulaştığı bu yerde böyle bir miktarı saymak oldukça zaman alıcı bir iştir. Ancak LoDagaalılar özel bir 'kabuk sayma' *(libie pla soro)* yöntemi geliştirmişlerdir. Bu yöntemde önce bir üçlü bir de ikili bir grup oluşturulup sonra bunlar beşli bir grup haline dönüştürülür. Karmaşık hesaplarda kullanılan yirmilik gruptan farklı olarak beşli grup bir insanın diğer kabuk kümelerini toplarken bir bakışta kontrol edebileceği miktarı temsil eder.[4] Böyle bir çifte kontrol imkânı, hesaplamanın doğruluk olasılığını artırır. Bu halde dört küme halinde beş kabuk yirmili bir kümeyi, beş tane yirmilik kümede yüzlük bir kümeyi oluşturur. Böylece başlık parası hesaplanmış olur. Ancak asıl belirtmek istediğim noktanın, bu sayma işleminin doğruluğu ya da hızıyla bir ilgisi yoktur. Sorun işlemin göreli somutluğudur. Birisine bir şeyi saymasını istediğimde aldığım cevap "neyi saymamı istiyorsunuz?" olmuştur. Çünkü farklı nesneler için farklı işlemler kullanılmaktadır. Yani inekleri* saymak kabukları saymaktan farklı bir şeyi temsil eder. Burada okuryazar olmayan toplumlarda işlemlerin

---

[4] Altı ve aşağısındaki miktarlara dair yapılan görsel tahmin 'sayılabilir nesne dizileri' olarak adlandırılır ve doğrudan insan beyninin yapısal sınırlarıyla ilişkilidir (Kaufman ve diğerleri, 1949: ayrıca bkz. Miller, 1956).

* İnek: *cow*, kabuk: *cowry*; yazar burada bu ikisi arasındaki sesletim benzerliğiyle, yöntem farklılığını açıklamaya dair ironik bir üslup kullanmaktadır –çn.

büyük oranda somut olduğu olgusunu gözlemliyoruz. Bu, Lévy-Bruhl'ün soyut düşüncenin yokluğu veya Lévi-Strauss'un kurduğu 'somutun bilimi' ve 'soyutun bilimi' karşıtlığıyla ilgisi olmayan bir olgudur. LoDagaalıların hem kabuklara hem ineklere uyguladığı soyut bir sayısal sistemleri vardır. Fakat onların bu kavramları kullanma yöntemleri günlük hayattan kaynaklanır. Okuryazarlık ve ona eşlik eden okul eğitimi daha yoğun bir 'soyutlamaya' ve bilginin yeni bir bağlama oturtulmasına yol açmıştır (Bruner vd, 1966:62). Fakat bu gelişim sürecini mutlak bir karşıtlık içinde açıklamak ne 'geleneksel' toplumun ne de LoDagaa'nın kendini birden içinde bulduğu değişen dünyanın olaylarının gerçek değerini bize gösteremez.

Diğer bir önemli nokta da şudur. Yoruba gibi deniz aşırı ticaret üzerine uzmanlaşmış birçok grup vardır. Bunların göreli olarak karmaşık işlemleri yapabilme yetenekleri Avrupa'dan gelen malları küçük paketlere bölerek dağıtma işlevleriyle bağlantılıdır. Yoruba halkı dikkatini bu tür ticari işlemlerin gerektirdiği kâr ve zarar durumu üzerinde yoğunlaştırır. Bu yöndeki yeteneğinin ne ölçüde yazımsal başarının bir geri beslemesi olduğunu belirlemek zor olsa da çizelge temelde bir yazımsal araç olmasına karşın, sözlü bir araç biçiminde kullanılmaktadır. Yorubalar arasında bu hesaplama yeteneği 'aile' bağlarıyla geçmektedir; bu yetenek sözlü aktarımın kısıtlamalarına maruz kalmaktadır. Bilgi dağarcığına gelen yeni bir unsur ya kabul edilir ya da tamamen reddedilir.

Bahsettiğim gibi, yazının yokluğu, söylemin (örneğin matematiksel söylemin) belirli bir parçasını ayırabilmemizi ve onu yazılı bir ifade gibi oldukça özel, hassas, soyut ve eleştirel bir çözümlemeye tâbi tutmamızı zorlaştırmaktadır. Ancak bir nokta daha vardır ki bize yazının oluşturduğu farklılıkları basitçe göstermesi açısından önemlidir. Eğer bir Yorubalı yeni bir hesaplama yöntemi geliştirseydi, bu yaratıcı başarının hayatını devam ettirme şansı temelde 'yararlılığına' bağlı olurdu. Ben bu terimi

Lévi-Strauss'un Malinowski'yi eleştirirken (1966:3) kullandığı dar manada kullanmıyorum. Söylemek istediğim bu konunun basitçe ya şimdi ya asla şeklinde kavramlaştırılabileceğidir; yani bu buluşun değerinin sonra anlaşılması gibi bir şans bulunmamaktadır; daha sonraki bir hatırlama için dağarcıkta yer yoktur.

Bu beyhude bir uğraş değildir. Bahsedilen, sözlü kültürlerin dengeleşime *(homeostasis)* eğilimli olan kısım ve türleridir. Sözlü etkileşimin normal seyrinde oluşan, sayısız kültür mutasyonları ya etkileşim içindeki grup tarafından benimsenir ya da kuşaktan kuşağa geçiş sürecinde yok olur gider. Eğer mutasyon benimsenirse bireysel imza (yazılı imgeden kaçınması zordur) silinir. Ancak zaman karşısında yok olup gitmeyen yazılı kültürlerin yarattığı bilgiler, ticari ve politik baskılara rağmen, yaratıcı süreci ve bireyselliğin farkına varılması sürecini güçlendirir.

Bireyselliğin gelişmesi, insanlığın bilişsel gelişimine uygulanan muğlak bir genellemedir. Burada belirtilmesi gereken bir nokta daha vardır. Durkheim bu genellemeyi mekanik dayanışmadan organik olana geçişle ifade etmiştir; işbölümünün gelişimi, rollerin artan farklılaşması anlamına gelir. Yani gelişkin toplum, homojenliğin karşısında heterojenlikle tanımlanır ve durum karmaşık olmayan toplumlardaki *conscience collective* [ortak bilinç] ve insanlar ile gruplar arasındaki dayanışma bağının türleriyle belirlenir.

Durkheim'ın tartışmasında dikkate değer yönler vardır. Fakat betimlediği süreç Batı'daki bireyselleşmenin büyümesiyle bağdaşan türden olayları göstermekten çok, kısmen farklılaşmış alt grupları açıklamaya yöneliktir. Açıktır ki bu muğlakça tanımlanmış süreçte birden fazla etken olmasına karşın Eski Yunan'da alfabetik yazımın gelişmesi ve Rönesans Avrupa'sında matbaanın bulunmasının yarattığı iletişim değişimleri, kuşkusuz çok önemli iki etmendir. Ancak Durkheim'in tartışmasında bunlar hiç konu edilmemiştir.

Toplumlar arasındaki farkları incelemekte kullanılan diğer

bir izlek de Lévi-Strauss ve ondan önce Cassirer tarafından konu edilen mit ve tarih arasındaki tezatla ilgilidir (Goody ve Watt, 1963:321-6). Elbette tarihin tümüyle belgesel malzemeye ve yazılı kültüre bağlandığı yönünde safça bir kavrayış mevcuttur; ondan önceki bütün süreçler tarihöncesine ait olarak görünür ve toplumların tarihönceleri mitle belirlenir. Mitin tanımlanması sürecindeki belirsizliklere bakılmaksızın bu kavram doğru olmayan ya da kanıtlanamayan bir geri bakış gibi algılanır. *Mythos* ve *historia* arasındaki ayrım, tam anlamıyla, alfabetik yazımın insanlara evren ve panteonu yan yana getirip aralarındaki farklılıkları algılama imkânını sağlama noktasında belirir. Sonuçta 'yaban aklın,' 'tarihöncesi' ya da zamandışı şeklinde nitelendirilmesi sürecindeki iki kavrayış, yazılı ve yazısız toplumlar arasındaki ayrımla ilişkilidir.

Bu kitabın yoğunlaştığı nokta bilişsel etmenler olsa da, sosyal kurumlarla ilişkili iki sosyolojik tartışmadan bahsetmekte yarar var. Bahsedilen tartışmaların odak noktası, iletişimsel eylem sistemlerinde oluşan değişimlerin ne gibi etkiler yarattığıdır. Yazılı bir kelime konuşmanın yerine geçemeyeceği gibi, konuşma da jestlerin yerine geçemez. Bu durum, sosyal eyleme önemli bir boyut ekler. Bu süreç, özellikle meşrû politika *(politico-légal)* alanında anlam kazanır: Bürokrasinin gelişimi kuşkusuz büyük ölçüde yazılı iletişimin 'ikincil grup' ilişkilerini denetleme yetisine bağlıdır. İlginçtir ki, Cooley'in bir zamanlar birincil grubu tanımlamak için kullandığı terimler yazı öncesi toplumları tanımlamak için kullanılanlarla çok büyük benzerlik göstermektedir. "Birincil grupla samimi, yüz yüze bir ortaklık ve işbirliği özelliği taşıyan grupları kastediyorum. Bu samimi ortaklığın psikolojik sonucu bireylerin tek bir bütünde kaynaşmasıdır. Böylelikle herhangi birinin benliği en azından bazı amaçlar için, müşterek hayatı ve grubun iradesini temsil eder" (1909:23). Yüz yüze ilişki kuran grubun yazıya çok fazla ihtiyacı yoktur. Bir prototip birincil grup olarak ailesel grubu alırsak, yazının neden akrabalık

ilişkilerinde doğrudan bir etkisi olmadığını anlarız. Çünkü akrabalar arasındaki ilişki çoğunlukla sözlü, sık sık da sözsüz biçimde yürütülür.

Diğer sosyal kurumlar yazıdan daha doğrudan etkilenirler. Demin iletişim problemlerinden çok genel hatlarıyla bahsettik. Ancak iletişim araçları ile politik sistem arasındaki ilişkiye dair detaylı tartışmalara girdiğimizde durumun böyle olmadığını görüyoruz. Max Weber bürokratik örgütlenmelerin özelliklerinden birinin, resmi işlerin yönetiminin yazılı belgelere dayandırılması olduğuna dikkati çekmiştir (Weber, 1947:330-2; Bendix, 1960:419). Fakat belirtilmelidir ki, bürokrasinin Weber'in bahsettiği diğer özellikleri de bu olguyla doğrudan ilişkilidir. İşe başvuran insanlara uygulanan 'nesnel' testler, yani yazılı sınavlar işe alma sürecinin kişisel özelliklerden arındırılması için sık sık kullanılır. Bu testler adayın, mektupların, notların, dosyaların ve raporların hazırlanmasında ne derece ehil olduğunu değerlendirmek için yapılır. Bendix'in Weber üzerine yaptığı değerli yorumunda belirttiği gibi, eski siyasal iktidar biçimlerinde "resmi işler gayri-şahsi belgelerle değil, kişisel ilişkiler ve sözlü iletişimle yürütülür" (1960:420). Diğer bir deyişle yazı sadece işe alma yöntemi ve mesleki becerileri etkilemez, aynı zamanda bürokratik olanın kendi doğasını da etkiler. Yöneten ile yönetilen arasındaki ilişki daha gayri-şahsi bir konuma gelmiştir. Bu durumda, yazılı kodlarla sıralanmış 'soyut' kodlara gereksinim duyulur ve bu gayri-şahsilik resmi yükümlülüklerle kişisel olanları kesin bir biçimde birbirinden ayırır. Bu tür bir ayırmanın yazısız toplumlarda hiçbir şekilde var olmadığını söylemek istemiyorum. Aynı şekilde, yazısız toplumların "yönetimin ilkesiz keyfiliğini onayladığı" (Bendix, 1960:419) gözlemini de kabul edemem. Fakat şu açıktır ki, iletişimde yazılı yönteme geçilmesi daha geniş kapsamlı, gayri-şahsi ve soyut yönetim sistemlerinin gelişmesiyle bağlantılı bir olgudur. Aynı zamanda, sözlü ilişkilerden uzaklaşma, ister resmi bir görüşme veya bir söyleşi, ister şahsi bir iş ya

da itaat bağlarının güçlendirilmesi bakımından dinsel törenler kadar önemli olan ulusal bayramlar sırasında olsun, yüz yüze ilişkilere verilen önemi azaltır.

Şimdiye kadar Lévi-Strauss ve diğerlerinin ilkel ve gelişkin, yaban ve evcil düşünüş arasındaki ayrımı oluşturan unsurlar olarak gördükleri nitelikleri irdelemeye çalıştık. Sonuçta şöyle bir düşünce ileri sürülebilir: Bu muğlak karşıtlıkların tutarlı görünen yönleri iletişim türlerindeki değişmelerle, özellikle de çeşitli yazı formlarının gelişmesiyle bağlantılıdır. Bu yaklaşımın bize sunduğu olanak, farklılıkları sadece basitçe betimlemek değil, aynı zamanda onları bir üçüncü olguyla ilişkilendirebilme olanağıdır. Böylece olduğu varsayılan değişimler için bir tür açıklama, mekanizma bulma olanağı doğar.

Bu etkenin farkına varılması, bu farklılıkların doğasına bakış açımızı değiştirir. Geleneksel ifade tarzı, değişim için hiçbir sebep önermeyen, evcilleşmenin nasıl ve niçin olduğuna dair hiçbir fikir ileri sürmeyen statik bir tarzdır. İlkel aklın, gelişkin olan gibi kendine ait özellikleri olduğunu söylerken, aynı zamanda modern insanın ortaya çıkmasını Eski Yunanların ya da Batı Avrupalıların dehasına bağlar. Fakat modern insan günümüz Afrika'sında her gün tekrardan icat edilmektedir. Bu süreç bence, mevcut kuramların belirttiği gibi 'düşünce' veya 'aklın' niteliklerinin toptan dönüşümü olmaksızın gerçekleşir. Kuşkusuz iletişimin içeriği temel öneme sahiptir. Fakat sosyal kuram ve tarihsel çözümleme olduğu kadar günümüz politikaları ve gelecek planlaması için de temel olan, aklın farklı teknolojilerinin getirdiği kısıtlamaların ve fırsatların farkına varılmasıdır.

Bunu izleyen bölümde, 'düşünce' biçimleri ve iletişim araçları arasındaki ilişkiye dair daha ayrıntılı çözümlemeler yapmaya çalışacağım. Bu çaba boyunca, bilişsel süreç veya kültürel gelişmelerdeki farklılıkları reddeden konum ile aşırı ikilik veya ayrımı benimseyen konum arasında bir denge kurmak istedim. Toplumların düşünce yöntemleri birçok açıdan birbirine benzer; bi-

reyin entelektüel faaliyeti Batı kültürlerinin olduğu kadar Kuzey Gana'daki LoDagaa'mn da bir özelliğidir. Bundan sonraki bölüm tam da ikili bakış açısının bazı yorumlarının görmezden geldiği bu nokta üzerinde yükselmektedir. Diğer yandan çağdaş literatürde beliren aşırı göreli bakış açıları, bireylerin bilişsel faaliyetlerinin toplumdan topluma birçok açıdan farklılık gösterdiğini görmezden gelmektedir. İkili yaklaşımları ortaya çıkaran genel farklılıklar, iletişim araçlarındaki değişimler tarafından oluşturulan insan kavrayışına dair yeni olanaklara atfedilebilir. Sosyal bilimciler bu noktayı dil için halihazırda kabul etmişlerdir, fakat insan etkileşimindeki gelişimlerin sonucunda oluşan olayların etkisini yok saymaktadırlar.

Bilginin gelişimine yazının genel etkisi üçüncü bölümde tartışılmaktadır. Bu bölümde, 'basit' ve 'karmaşık' toplumların özelliği sayılan niteliklere bu açıdan bakılırken, aynı zamanda Horton'un, Batı bilimi ve Afrika geleneksel düşüncesi arasındaki farklılıkları ve benzerlikleri ele alışına özellikle değinilmektedir.

Sonraki dört bölüm genelden özele doğru yoğunlaşmaktadır. Amaç yazının kullanımının, bilişsel yapılar üzerinde hangi yollarla etkili olduğunu belirginleştirmektir. Burada, yazıda bilginin örgütlenmesi ve gelişimi için kullanılan çizelgeler, listeler, formüller ve tariflerle örneklendiği üzere konuşmaya benzer kullanımlarla değil, daha çok sözsüz özellik taşıyan dil kullanımıyla ilgilendim. Dolayısıyla önemli olan 'konuşma figürleri' değil 'yazılı kelime figürleri' olmalıydı. Bir amatör gözüyle, entelektüel süreçlerin ve bilişsel sürecin araçlarının önemini saptayabilmek için ilk yazı sistemlerini, en eski yazı sistemlerinden olan ve bilginin gelişmesinde önemli katkıları bulunan Ortadoğu sisteminden yararlanarak araştırdım. Aynı zamanda bu zamana kadar hiç yazı kullanmamış toplumlara yazının giriş sürecini bugüne, yani Batı Afrika'ya bakarak gözledim. Bu bölgede sadece yazısız toplumlara Arap ve Avrupalı yazının dışsal etkisi değil (bu konu daha önceki denemelerimde tartışılmıştır, bkz. Goody, 1968a;

1972b), aynı zamanda bireylerin ve toplumların yazı yetisini edinip okuryazar olması deneyimi de fiilen gözlemlenebilir.

Bireysel bir deneyim olarak evcilleşme.

Dışsal sistemlerin etkisi bizlere çok şey söylese de, bu durum yazı sisteminin bir parçasını oluşturduğu geleneğin içeriği tarafından etkilenir; İslam ve Hıristiyanlıkta olduğu gibi... XIX. yüzyılın birinci yarısında Batı Afrika toplumunda bazı gruplar, yazının Avrupalılara ve Araplara (ve muhtemelen Cherokeelere) getirdiği olanakların farkına varıp kendilerine özgü bir alfabe geliştirdi. Bu belgelenmiş buluş, Liberya Sierra Leone sınırındaki Vailer tarafından gerçekleştirildi. Bu insanlar, yazının bulunuşunun resmi eğitim örgütlenmeleri bulunmayan ve dışarıdan hazır yazı kültürü ithal etmeyen bir toplumu nasıl etkilediğinin görülebilmesini kısmen mümkün kılar. Bu dikkate değer durum Michael Cole, Slyvia Scribner ve arkadaşları tarafından yoğun biçimde araştırılmaktadır. Tasarının içinde bir süre bulunma davetini aldığım için şanslıyım. Ayrıca Vai belgelerinin içeriklerini inceleyerek yazının etkileri (özellikle de çizelgenin rolü) hakkındaki çıkarımlarımı sınama fırsatını buldum. Bu kısa buluşmanın sonuçlarını içeren "Writing and formal operations: a case study among the Vai" isimli, Cole ve Scribner'la beraber yaptığımız çalışma 1977'de *Africa*'da yayımlandı. Bu, günümüz çalışmalarına gerekli bir katkı sağlıyordu ve Scribner ile Cole'ün (1973) kullandığı ayrımın terimleriyle söylersek, şöyle bir konuma işa-

ret ediyordu: Bilişsel kapasiteler aynı olduğu halde farklı becerilere sahip olmak çok önemli sonuçlar doğurabilir. Aslında ben biraz daha ileri giderek bu iletişim araçlarının kazanılmasını, bilişsel süreçlerin doğasını etkin bir biçimde dönüştüren bir olgu olarak görüyorum. Bu durum, psikologlar ve dilbilimcilerin, yetenek ve icra arasında inşa ettikleri sınırların kısmen bozulması demektir.

2
Yazı Öncesi Toplumlarda 'Entelektüeller'?

> "Ejderha kapısına ulaştıklarında grubun lideri onu işaret ederek 'Bu âlimlerin kapısı' dedi. Her iki tarafında sınıfların bulunduğu bir koridora girdiler. Şef, 'Bu birincisi. Girip göz atabilirsin' diye seslendi. Chou Chin girdi baktı; sıraların böylesine özenli yerleştirildiğini görünce gözyaşlarına boğuldu. Derin derin iç geçirdi, kafasını sıraya çarptı, kendinden geçti ve yere serildi."
>
> "Chou Chin'in iyileşip iyileşmediğini merak ediyorsanız, bundan sonraki bölümü okumalısınız."
>
> *Wu Ching-Tzu, Alimler*, s. 25[1]

Bu tartışmanın anlamı, bir insanın teknolojik göstergelerden yola çıkarak rahatlıkla ayrımsayabileceği, toplumdaki bilişsel süreçler arasına bir demir perde ya da paravana çekmek değildir. Amaç, iletişim araçlarındaki değişimlerden etkilendiğini gözlediğimiz 'düşünce biçimlerinin' kendine özgü niteliklerini ortaya çıkarmaktır. Fakat burada bir uyarı yapmam gerekiyor. Mit ve tarih, matematiksel işlemlerin gelişmesi, bireyciliğin büyümesi ve bürokrasinin ortaya çıkışına dair tartışmalardan bazılarının, konuşmanın grafik simgelere dökülmesi süreciyle yakından ilgili olduğunu iddia ederken, yazı öncesi toplumların tarihsiz, mate-

---

[1] Thomas Hodghin'e, dikkatimi bu kitaba çektiği için borçluyum. "Scholars and the revolutionary tradition: Vietnam and West Africa" *(Oxford Review of Education,* 1976 (2:111-128) adlı makalesi bu alanda önemli bir katkı niteliğindedir.

ınatiksiz, bireysiz ve yönetimsel örgütlenmelerden yoksun toplumlar olduklarını iddia etmiyorum elbette. Sorun sosyal hayatın bu farklı yönlerinin, iletişim türleri ve araçlarındaki gelişmeler sonrasında nasıl değiştiğidir.

Bu noktayı açarken söz konusu toplumlarda entelektüel eylemin varolup olmadığını soruşturmayacağım, çünkü bana göre bu sorunun cevabı ortadadır. Bu nedenle bu entelektüel faaliyetin ne tür bir faaliyet olduğu, herhangi bir manada entelektüellerden bahsedilip bahsedilemeyeceği sorusu odak noktamız olmalıdır. Çünkü bu bireylerin varlığı, genellikle durağan, geleneksel toplumlardan apayrı olarak 'gelişkin,' 'sıcak' toplumları nitelemek için kullanıldı.

Eğer entelektüelleri dar manada uzmanlık sahibi insanlar olarak tanımlarsak, yazı öncesi toplumlarda bu insanları bulmak zor, hatta imkânsız hale gelir. Açıktır ki Chou Chin türünden entelektüeller de yoktu o zamanlar. Geniş bir açıdan bakıp onları kültüre dair yaratıcı bir arayış içindeki kişiler olarak tanımlarsak eğer (bkz. Shils, 1968), bu tip bir faaliyetin daha 'basit' toplumlarda bile varolduğu açıktır. Sosyal bilimlerdeki belli eğilimler sonucunda bu tür bir eylemin, bu tip bir bireyin üstü örtülmüştür. Basit toplumlarda zekânın katkısı öylesine önemsizleştirilmiştir ki, bazen "yerlilcr düşünür mü?" diye sormaya bile kalkışılır. Ya da "onların sadece birtakım kısıtlayıcı yapıları, özel sınıflandırma sistemleri ve evcilleşmemiş düşünce yapıları mı var?" diye araştırılır.

Baştan başlamama izin verin. Sir James Frazer muazzam, etkileyici ve bize hâlâ büyüleyici gelen çalışması *Altın Dal*'da (1890), uzmanlaşmanın ilk formunun büyü aleminde oluştuğunu iddia ediyordu. Büyücüden rahibe, rahipten rahip krala ve sonrasında tanrısal krala... Politik rollerin dinsel rollerden ortaya çıktığı biçimindeki önermeyi tartışmak istemiyorum, ancak Sir Henry Maine'in Themistes'ten yasanın gelişmesi şeklindeki paralel tartışması ve Fustel de Coulanges'ın Eski Yunan'ı yeniden

kavramlaştırmaya çalışırken yaptığı benzer çağrışımlara dikkat etmek isterim. Aslında bu tez, sosyal gelişim üzerine yazılan yazıların birçoğunda varolan genel bir varsayımdır; artan farklılaşma, dünyevileşmenin büyümesiyle doğru orantılıdır.

Bu tartışmadan şu iki sebepten dolayı bahsettim. Birincisi, yaratıcı entelektüel eylemin kanıtı için araştırmamız gereken alan dinsel alandır. İkincisi, İngiliz düşünürleri Tylor ve Frazer'ın yazısız toplumların dinlerine 'entelektüelist' açıdan baktıklarını iddia eden ve bunları eleştirip reddeden akımın imalarının farkına varılması gerekir. Eleştiri modern sosyolojide hâkim bir etki kazanan Fransız okuluyla başlamıştır. Okul, polemiğe dayalı çıkış noktasını, din sosyolojisinin en etkileyici yapıtlarından olan, Durkheim'ın *Dinsel Hayatın Temel Yapıları* (1912 [1915]) kitabından yola çıkarak oluşturmuştur.

Basit toplumlar düşünüldüğünde Durkheim'ın bir 'anti-entelektüelist' olduğu söylenemez. Kitabının başlangıcında şöyle yazar:

> "Uzun zamandır biliniyor ki insanların kendilerini ve dünyayı resmederken kullandıkları betimleme dinsel kökene dayanır. Aynı zamanda kozmoloji olmayan, ilahi şeyler üstüne spekülasyonlar yapmayan din yoktur. Eğer felsefe ve bilimler dinden doğmuşlarsa bunun nedeni, dinin bunların yerini alarak oluşmuş olmasıdır. Fakat dinin kendisini, insan zekâsını genişletmek için sınırlamadığının farkına nadiren varılır; daha önce çeşitli fikirlerle oluşmuştur ve zekânın kendisini oluşturma sürecine katkıda bulunur..."
>
> "Yargılarımızın kökeninde entelektüel hayatımıza hâkim olan birtakım temel fikirler vardır. Bu fikirler, felsefecilerin Aristoteles'ten beri anlama kategorileri olarak adlandırdıkları şeylerdir: Zaman, uzam, sınıf, sayı, neden, madde, kişilik kavramları gibi. Bunlar, şeylerin en evrensel niteliklerine karşılık gelir. Bütün düşüncemizi çeviren sağlam bir çerçeve gibidirler... Sanki aklın çatısını oluştururlar (1915:9)."

Öyleyse, başlangıç formlarının dünyasında, şeyleri entelektü-

el olarak görmekten kaçınan Durkheim, kesinlikle bir 'anti-entelektüelist' değildir. Durkheim'ın ilgilendiği asıl konu, bu kategorilerin ve spekülasyonların sosyal yönleridir. 'Sosyal olaylar,' ortak bilinç ve onun 'ortak temsili' ve hepsinden önemlisi, zaman ve uzam kavramını belirli topluluklardaki sosyal morfolojiyle ilişki kurdurmaya çalıştığı, çığır açıcı ve parlak çalışmasındaki 'ilkel sınıflandırma' üzerine yaptığı vurgu düşünüldüğünde, Durkheim'm uğraşının niteliği daha açık hale gelir. Böyle bir yaklaşımın sonuçlarından biri, belli bireylerin katkılarını yok etme yönünde olmuştur. Aynı giriş bölümünde şöyle devam eder:

> "Bu özel entelektüel eylem... bireyin eylemlerinden çok daha zengin ve karmaşıktır. Bu noktadan yola çıkarak aklın ampirik bilginin sınırlarının ötesine nasıl gidebildiğini anlayabiliriz. Bu yeteneği, herhangi bir belirsiz mistik erdeme değil, fakat iyi bilinen bir kurala, insanların çift oluşuna borçludur. İnsanda iki varlık vardır; eylemler zinciri oldukça kısıtlı olan ve temelini organizmada bulan bir tekil varlık ve de ancak gözlemle bulabileceğimiz bir entelektüel ve ahlaki düzende, yani toplumda, en önemli gerçekliğini kavrayan sosyal varlık (1915: 16)."

Yani Durkheim için en önemli entelektüel etkinlik temelde toplumsal olandır. Buradaki ana fikir, insanların varolan olgular üzerine bir şeyler inşa ettiğidir; yani bilgi birikimsel, kültür de devamlıdır. Fakat tartışmanın niteliği, onu oldukça ilginç bir biçimde basit toplumlarda bireylerin entelektüel faaliyetlerini önemsiz kılmaya doğru iter. Çalışmasının bir noktasında Durkheim, Tylor'un dinsel inanışta rüyaların temel önemi şeklindeki iddiasını çürütmeye çalışır. İnsanın aykırılığı kabullenebileceğini ve çok az zekice inanışları bile sahiplenebileceğini söyler. Örnek olarak da Avustralyalı toplulukların, çocuğun fizyolojik olarak ebeveynlerinin çocuğu olmadığı şeklindeki inanışlarını verir ve devam eder.

> "Bu entelektüel uyuşukluk, ilkel halklar arasında kaçınılmaz olarak en üst noktaya ulaşır. Üstüne gelen onca kuvvetin karşı-

sında hayatını devam ettirebilmek için bunca sorun yaşayan bu zayıf varlıklar, kavramsallık yolunda herhangi bir lükse sahip değildir. Herhangi bir şeye zorlanmadıkça ifade imkânı bulamaz. Şu halde onun düşünce temalarını rüyaya geçiren şeyin ne olduğunu bulmak oldukça zordur (1915:58)."

Durkheim'ın tartışması oldukça katıdır. İlkel insanların yaratıcı eylemleri hakkındaki sezgisinin ılımlı olmasını sağlayacağı yerde onu neden böyle bir aşırılığa sürüklediğini anlayabilmek güçtür. Birçok toplumun hayatında önemli bir umut kaynağı olan fikirleri, örneğin Avustralyalı toplulukların dışarıdan saçma görünen fizyolojik kavramlarını (ki bu birçok yönden Malinowski'nin ele aldığı Trobriand adası sakinlerininkine benzer) başka bir şekilde açıklama olanağı bulamamıştır. Bu Durkheim'm tutumunu kısmen anlaşılır kılar. Aynı zamanda da kuramsal sebeplerden ötürü, mümkün olan tüm durumlarda sorunu sosyal faktörlere atfetmek durumundadır. Toplum *sui generis*'tir; din, kilise ve toplumla ilişkisi, kendini devam ettirebilme yeteneği ve ahlaksal değerleri oluşturması yoluyla kavramlaştırılır. Dinsel ritleri ve inanışları, tanımları dikkate almaksızın, aktörlerin çözmeye çalıştıkları birtakım sorunlar açısından yorumlamaz (birçok, antropologun göz önüne almadığı bir nokta burada Durkheim tarafından kavranmıştır: zıtlıklar çözülmek, uzlaştırılmak ya da tamamen ortadan kaldırılmak zorunda değildir). Bu olguları, başka bir gerçekliğin, yani 'toplumun' ve 'simgelerinin' bir dışavurumu olarak görür. Din toplumsaldır ve dinsel ritler ve inanışlar görünüşte simgeledikleri şeylerden çok farklı şeyleri anlatır. Bu şekilde Tanrının *'société divinisée'* (tanrısallaştırılmış toplum) olduğu biçimindeki saçma ifadeye varılır.

Bu ifade saçmadır, fakat saçmalığı doğuran ateizm ya da deizm sorunu değil, ifadenin anlamsızlığıdır. Bu iddianın anlamı, varsa eğer, dinin bireysel yönlerinden kaçınıp dikkati sosyal yönlerine çevirmektir. Bu yaklaşımın etkisi ve avantajı özellikle bilgi sosyolojisi alanında açıktır (Merton, 1945). Durkheim ilkel

sınıflandırma üzerine önceki makalesinde düşünce kategorilerindeki farklılıkların grup yapısı ve ilişkileriyle nasıl bir bağlantı içinde olduğunu göstermeye çalışmıştı. Buradaki anlayış kuşkusuz sonraki dönem için verimli sonuçlar doğurmuştur. Marcel Granet, Çinlilerin tipik zaman ve uzam kavramlaştırmalarını (zaman dairesel, uzam kare biçimindedir) feodal örgütlenme ve -grup hayatının merkezi ve dağınık evrelerinin ahenkli sıralanmasıyla bağlantı kurarken bu anlayışın izinden gitmektedir.[2] Aynı anlayış *Année Sociologique* dergisi grubu içindeki ve dışındaki birçok Fransız araştırmacı tarafından benimsenmiştir.[3] Yazısız toplumlar üzerine çalışmalar içinde ikincil bir kaynak olan Evans-Pritchard'm Nuerler arasındaki zaman ve uzam kavramlarını irdelediği çalışması (1940), bu temanın en açık biçimde geliştirildiği bir örnektir.[4] Fakat bu değerli yaklaşımın bir sonucu, sosyal düşünmenin önemli, bireysel düşünmenin önemsiz kılınmasıdır. Aslında, Durkheim'ın birey ve toplum karşıtlığı, bir bireysel katılım olanağını neredeyse yok eder (bireyi sadece, zaten kültürel olarak zengin bir yere kültür götüren bir unsur olarak görür). Ancak aynı zamanda onun bireyi, 'sosyal morfoloji'deki değişimlerle oluşan düşünce kategorilerindeki gelişimleri uzlaştırmakla yükümlüdür.

Durkheim'ın bu vurgusu Fransız sosyal bilimcileri üzerinde yaygın bir etkiye sahiptir. Hatta bu etki İngiliz antropologları için daha da yoğundur (Amerika genellikle gelişimleri takip etmediği için bu etkiden bir miktar kurtulmuştur). Anlayış kategorilerinin kültürel nitelikleri, ilkel sınıflandırmanın doğası, dinsel ritlerin ve inanışların sosyal yönlerine olan vurgu, bunların

---

[2] M.Granet, *La Pensée Chinoise,* Paris (1934).

[3] Durkheim'ın etkisi üzerine daha fazla bilgi için, bkz. Merton (1957 [1941]:490). Ayrıca Doutté'nin Kuzey Afrika üzerine yararlı çalışması (1909).

[4] Bkz. örneğin D. Tait'in Kuzey Gana'daki Konkomba'nın pazar döngüsü üzerine çalışması (1961).

hepsi, geniş bir akademisyen kitlesi tarafından değişik yönleriyle ele alınmıştır. En çarpıcı örnek Fransız düşünürü Lévy-Bruhl'dür. İngiltere'de, fikirleri Evans-Pritchard'm öncü çalışması *Witchcraft, Oracles and Magic among the Azande*'yi (1937) etkilemiştir. Karakteristik olarak da olsa (çünkü İngiliz antropologların incelemelerinin çok çok azı entelektüel çıkış noktalarını açığa vururlar), 'Fransız' tabiri çalışmada açıkça geçmektedir. Evans-Pritchard'm çalışması Fransız okulu okumalarına ve Lévy-Bruhl'ün tezine duyduğu büyük sempatiye dayanmaktadır. Bunun en iyi kanıtı, Kahire'de sosyoloji profesörüyken yazdığı üç makalede bulunabilir. Üniversitenin yayınlarından *Bulletin of the Faculty of Arts*'ta Tylor, Frazer, Pareto ve Lévy-Bruhl üzerine yazılar yazmıştır. Tylor ve Frazer'ı 'entelektüelist' bakış açısına sahip olmakla suçlarken Durkheim'ın yorumuna yakın bir yerde durur. Bu bakışı daha sonra *at* duruşu olarak tanımlar.

Bu yoğun etkilenme, aynı zamanda Fransa'daki yazısız toplumlar üzerine çalışmalarda, özellikle de Lévi-Strauss'un incelemelerinde gözlenebilir. Geertz, Kirk ve diğerleri tarafından antropoloji çalışmalarında kuramsal unsuru yeniden canlandırdığı söylense de, bu kuramsallık aktörden çok gözlemciye dönük bir kuramsallıktır. Aktör, yapısal bir labirentte sıkışmış hayali bir figür olarak kalır; Lévi-Strauss'un sınıflayıcı taslağında bir tutsak gibidir. Entelektüelleşme de bireysel değil temelde sosyal bir entelektüelleşmedir. Ya da diğer bir deyişle (seçeneklere dayanan bir tartışmanın yanıltıcı yönlerinden kaçarsak eğer) vurgu, entelektüel eylemin bireysel yönlerine değil sosyal yönlerine kaymıştır. Örneğin Lévi-Strauss, mitleri Malinowski gibi sosyal kurumların dışavurumsal bir belgesi olarak görmese de, onları, genel, fakat tanımlanmamış bir bakış açısıyla sosyal bir ürün olarak görmekte ısrarlıdır. Vurgu, bir sosyal olgu, kültürel bir ifade, kodları çözmek için bir anahtar, yapıya bakmamızı sağlayacak bir pencere olarak tanımlanmış mitler üstünedir. Mitler bu-

rada aynı zamanda insan aklının '*tout court*'* bir ürünü olarak görünür. Ancak yaratıcı sürecin kendisi hiçbir zaman vurgulanmamıştır. Dolayısıyla bu yaklaşım, miti, kültürel çerçeveyle yakından bağlantılı, toplumsal, ama durağan bir etken olarak görmektedir. Bu öylesine bir bakış açısıdır ki, mit özel bir anlatım yeteneğine sahip bireylerin bile etkileme alanından uzak tasavvur edilir. Mit Durkheim'ın sosyal olgulara dair kurduğu dışsallığa dahil edilir. Böylece yaratıcı eylemin önemli bir parçasını oluşturduğu değişim sorunu arka plana itilir. Kaçınılmaz olarak aktör değil, gözlemcinin çerçevesi, *emic* yerine *etic* üzerinde yoğunlaşır.* Lévi-Strauss, *Mythologiques*'in I. cildinde mitin, entelektüel, bilişsel yerlerini açıkça yok saymaktadır: İnsanlar arasında bir iletişim aracı olan mit "hiçbir pratik işleve sahip değildir. Onu, örneğin bize Orta Brezilya yerlilerinin bir kavrayış yetisine sahip olup olmadıklarını söyleme özelliğine sahip olmayan bir karşılıklı ilişkiler sistemi olarak görmeliyiz (1970 [1964]:12)." Durkheim Güney Amerika mitolojisinin anlamsallığı yerine, sözdizimini araştırmaktadır.

Bu yaklaşım, sözlü, fiili ve 'basit' ve 'gelişkin' toplumlardaki bilişsel süreci anlamaya çalışırken, karşımıza diğer kültürler karşısında bizim kültürümüz, şiirin ya da diğer edebi türlerin karşısında mit gibi keskin ayrımlar koymaktadır. Mit üzerine yeni tartışmaların çoğunun *la pensée sauvage* (yaban düşünce) ile *la pensée domestiquée* (evcilleşmiş düşünce) arasında kurulan bu karşıtlığın içinde biçimlenmesi anlamlıdır. Yaban düşünce, aklın verili kategorilerine ve ilkel sınıflandırmanın formlarına bağlı ve temelde toplumsaldır. Lévi-Strauss daha çok, sözde zanaatkâr, elinden her iş gelen kültür insanının dünyasına dönük bir anla-

---

* *Tout court*: Açıkça, tümüyle –çn.

* *Emic* ve *etic*: *emic* belirli bir dil ya da kültür yapısının dışsal değil içsel elementlerle açıklanmasıdır. Aynı zamanda dışsal bir taslak aracılığıyla değil bu elementlerin işleyişiyle tanımlanmasıdır. *Etic* ise genelleştirilmiş, yapısalcı olmayan bir açıklama tarzıdır –çn.

ma uğraşı sergilese de bu zıtlık, gerçeğin bir ifadesi olarak aynı zamanda çözümlemenin sonuçları açısından kabullenilemez. Yapısal veya işlevselci çözümlemenin iyi bir örneği olarak ilkel düşünce 'bilişsel' açıdan değil 'simgesel' açıdan yorumlanır. Örneğin sırtlan ve tavşan hakkındaki bir öykünün ana-soylu ilişkilerin bir ifadesi olarak yorumlanmasını reddetmemek mümkündür (Beidelman, 1961); ana-soylu sistemlerin bulunmadığı yerlerde böyle bir olgunun gözlenmesine rağmen bu nitelik var olabilir (Finnegan, 1970). Fakat bazıları yazısız toplumlarda düşünme eylemini bu yolla yorumlayıp açıklayarak haddini aşabilir, Malinowski'nin kültürel yerine tamamen sosyal düzeyde bunu yapması gibi. Aynı şekilde düşünce yapısı, faile ait alana başvurulmadan kurulan bir dizi kategoriyle yorumlanırsa benzer (hatta bazen hiç aşılamayacak) problemlere gömülmemize sebep olabilir. Bu durum Lévi-Strauss'un 'yapısal' yaklaşımında (1970:12), farklı bir yoldan da mit ve totemleri şifresel yorumlarla açıklayan Freudcu yazarların çalışmalarında (Goody, 1962:38) gözlenebilir. Başka bir deyişle faillerin anlayışı, yani yüzeysel anlam, gözlemci tarafından keşfedilen ve incelenmekte olan konuşmadaki, totemdeki ve etkileşimdeki anlamsızlığı, rasyonel olmayanı hatta saçmalığı açıklayan 'derin anlam'dan, temaların altında yatan temel nedenlerden önemsiz görünür.

Böyle bir düzlemde entelektüellere, hatta gelişigüzel olmayan bir yaratıcı eyleme bile yer yoktur. Aslında bu tür yorumlar, Avrupa baladlarını ve halk şarkılarını, daha 'uygar' toplumlarda olduğu gibi ozan ya da sanatçı bireyin değil de, topluluk bilincinin ya da grup kimliğinin bir ürünü olarak gören çok miktarda literatürle aynı yönde ilerlemektedir. Ruth Finnegan'ın da gözlemlediği gibi bu tür bir bakış açısı, bu kompozisyonlara, "kelimesi kelimesine bir yerden, tarih öncesinden" ya da "çok çok eski çağlardan" kalan bir şey gözüyle bakar. Bu yüzden "ilkel halklardan hiçbir bireysel yaratıcılık veya hayal gücü beklenmez (1970:36)." Sözlü toplumların bu şekilde algılanışının XIX. yüz-

yılın ikinci yarısında Avrupa'da yükselen milliyetçi ve sosyalist dünya görüşleriyle yakından ilgisi vardır. Romantik çağın başlamasından önce vurgulanan Yunan-Roma kökeninin yerine birçok yazar yerli ve kavimsel köklere doğru inmiştir (Germen, Slav ya da Kelt). Aynı zamanda köy hayatının paylaşımcılığını vurgulamış, kent karşısında kırsalı, özellikle de modern kent karşısında eski kırsalı yeniden ortaya çıkarmıştır. Köylü varoluşunun yardımlaşmacı niteliği, *zadruga*'nın geniş ailesine, *mir*'in yeniden dağıtımcı işletme yöntemine bakılarak açıklanmıştır. Aynı zamanda kırsal bölgelerde oluşmuş halk masallarında, ulusal destanlarda ya da mistik baladlarda görülen öykülerin ve inanışların sosyal unsurları, aynı öngörüyle incelenmiştir. Tüm bu süreçte kompozisyonun kendisi, bireysel olanla değil kitleyle, verili kültürle (bugün varolan ve gelecekte yok olacak) *gesellschaft*'la değil, (dün varolan, gelecekte de varolacak) *gemeinschaft*'la* özdeşleştirilmiştir.

Bundan önceki ve sonraki tüm yaklaşımların temel bir özelliği (nitelikli olanlar kadar niteliksizleri de mevcuttur), bireyin yaratıcı sürecine gereken önemi vermemesi hatta bazılarının bu tür bir eylemi tümden yok saymasıdır. Ruth Finnegan eski kuramların kısır yapısını "o basit evrimci yaklaşıma" bağlarken (ona göre 'profesyonel antropologların' çoğunluğu tarafından bu yaklaşım reddedilmiştir), bu tür bir yorumun sözlü 'edebiyatı' yazılı 'edebiyattan' tümüyle farklı değerlendirdiğini söyler (1970: 37). Fakat Finnegan'ın 'edebiyat' terimini ve edebi çözümleme formlarını hem yazılı hem de sözlü ürünler için kullanma arzusu benzer bir özellik içermektedir.

Bu sorunu irdeleyen birçok yaklaşıma hâkim olan radikal

---

* *Gemeinschaft* ve *gesellschaft:* Ferdinand Tönnies'in toplumları iki evreye ayırma biçimi. Burada *gemeinschaft* benzer hayat tarzını paylaşan insanlardan oluşan, statüye dayalı geleneksel toplumu betimler; *gesellschaft* ise daha kısıtlı, ortak amaca bağlı ilişkiler içeren ve sözleşmeye dayalı 'modern' toplumu anlatmaktadır –çn.

karşıtlıktan vazgeçmek zorundayız. Ancak bunun yerine, 'sözlü' ve 'yazılı' biçimlerle belirlenen iletişim araçlarında gizlenmiş, farklılıkları anlamaktan yoksun ve sözlü etkileşimin türü ve içeriğindeki diğer değişimlerin önemine kör, dağınık bir göreli bakış koymak büyük bir yanlış olacaktır. Ortaçağ baladları sadece farklı devirde bestelendiği için değil, aynı zamanda besteleme sürecini etkileyen farklı aktarım süreçlerini de içinde barındırdığı için XX. yüzyıl baladlarından farklıdır. Ortaçağ baladı sıradan bireysel bir ürün değil, 'sözlü vasıtanın kullanıldığı' bireysel bir üründür. Aktarım sürecinin buradaki manası devamlı bir besteleme ve yeniden yaratmadır. Bu yüzden önceki yazarların kolektif icadın mistik sürecine atfettikleri nitelikleri yalanlar. Önceki formülasyonlara itirazımız, sürecin işleme biçimini önemsememesi, bireysel unsurun ortadan kaldırılması ve farklılığın aşırı biçimsel bir şekilde ele alınmasından kaynaklanmaktadır. Diğer bir deyişle, farklılıkların özelliklerini somut bir biçimde irdelemekteki başarısızlığıdır. Zira farklılıklar yok sayılamaz. Biraz abartılı bir biçimde söylersek yazısız bir toplumda öykü veya orkestra formlarını gözleyebiliriz. Ancak roman veya senfoniyi hayal bile etmek güçtür; son saydıklarımız yazılı ifade tarzına özgüdür. Fakat buradaki farklılık, diğer alanlarda olduğu gibi, temelde 'akla' ya da 'düşünceye' dair değildir (bu süreçte bunlar için birtakım sonuçlar doğsa da). Farklılık, iletişimsel eylemin doğasına ilişkindir.

Bu nokta, Parry ve Lord tarafından Homeros ve Balkan öyküleri üzerine yapılan önemli bir çalışmada çok güzel ifade edilmiştir. Haklı olarak şu noktayı vurgulamışlardır: "Sözü kullanan ozan, şarkılarını *sözlü* olarak ezberler, onları *sözle* besteler ve diğerlerine *sözlü* olarak aktarır" (Lord, 1960:5). Sözlü anlatıyı edebi destandan ayıran, kabaca icranın kendisi değil, yaratma sürecinin yöntemidir; anlatı icra sırasında yaratılır.

Lord devam eder: "Eğer gözlemci sözlü öğrenmeyi, birçok kere tam olarak aynı formda tekrarlanan bir şeyi dinlemek olarak

yorumlarsa, eğer onu ezbere dayalı sözel öğrenmeyle bir görürse, sözlü destanın öğrenilmesine özgü olan o süreci kavramakta başarısız olur... Sözlü şiirle, sözlü öğrenmenin, sözlü yaratmanın ve sözlü aktarımın birbirine girdiği özel ve ayrı bir süreci kastediyoruz..." (1960:5). Ancak bu noktada, çok keskin ayrımlar koyarken dikkatli olmalıyız. Bireysel sözlü yaratım daha aralıksız ve icraya dayalı olabilir, ancak dışavurumu her zaman halk için de olsa, yaratma ve kompozisyon süreci kısmen hâlâ kişiseldir. Kendi deneyimlerime dayanarak kısa şarkıların, uzun icralarda değil, ortaya bir fikir koyabilmek için daha çok fırsat yaratan pratik toplantılarda bestelendiğini söyleyebilirim. Bu deneyim tamamen, Kuzey Gana'daki LoDagaalılar arasında ksilofon için bestelenmiş şarkılara özgü bir deneyimdir.

Bireyin yaratıcı, sanatsal eylemdeki rolü üzerine bir tartışmanın ortaya çıkaracağı şeyler ne olabilir? Başka kültürler hakkındaki tartışma ve düşüncelerimizin çoğu sözlü 'geleneğin' doğasına değin yanlış yorumlara dayanır. Yazı öncesi toplumlardaki sözel iletişimin özelliklerinden biri, bireysel başarıyı gizleyip onu, aktarılan gelenek yığınının bir parçası haline getirmesidir. Bu gelenek mirası hemen hemen, Tylor'un 'kültür' ve Durkheim'ın toplum (daha doğrusu 'sosyal etken') ama her ikisinin de *sui generis* olarak gördükleri bu terimlere tekabül eder. Bu geleneğin doğası ve yaratılma süreci hakkında düşünürken, (birçok tartışmanın gözden kaçırdığı) sözlü ve yazılı kültürler arasındaki farkların iyi tanınması önemlidir. Çünkü bu etken, yaratıcı süreçte bireyin rolü ve genel olarak entelektüel sorunsalıyla ilgili ipuçları sunar. Sözlü topluluklarda insanın başarısı, ister bir balad ister bir tapınak olsun, anonim bir geleneğin parçası kılınır ya da tamamen reddedilir. Yaratıcı unsur yok değildir, ancak niteliği farklıdır. Burada bireylerin yazılı kültürde oluşturduğuna benzer şeyleri yapan, ortak bilinçle yakından ilişkili olan gizemli bir ortak kimlik değildir; daha doğrusu bireysel imza üretim aktarımı sürecinde devamlı silinir. Bu süreç, sadece

yazılı formda 'edebiyat' diyebileceğimiz şeyleri değil, farklı derecelerde de olsa anlama kategorilerini ve sınıflandırma sistemlerini de etkiler. Çünkü bir yaratıcı olarak birey ile bilinen kültür arasında diyalektik bir ilişki mevcuttur.

Bu bölümün kalan kısmında endüstrileşmemiş toplumlarda yaratıcılığın oluştuğu bazı karakteristik alanları sergileyebilmek için Kuzey Gana'daki birtakım topluluklardan bahsedeceğim. Çalıştığım iki topluluk üzerine yorumlar yapacağım. Buradaki amaç kendimi haklı çıkarmak değil, aradaki benzerliklerin ve farklılıkların, tartışmamızın gelişimine yardımcı olacağı inancıdır.

Bunlardan birincisi, bir kabile olan ve merkezi bir yönetime sahip olmayan LoDagaa'ydı. Yakın geçmişte, okulların kurulmasından önce tamamen sözlü kültüre sahiptiler. Entelektüel eylemle birleşen yaratıcı nitelik hangi alanda ortaya çıkabilirdi?

Öncelikle vurgulanmalıdır ki, hikâye ya da tarih anlatımında çok az bir kurumsallaşma mevcuttur. Bunun bir istisnası ezberlerinde uzunca bir yapıt olan Bagre kabilesidir. Bu eser, yazısız toplumlarda entelektüellerin rolünü göstermesi açısından ilginç bir örnektir. İnsanın, tanrıyla ve yaban varlıklarla ilişkisini anlatır. Fakat aynı zamanda, yaşamsal anlamda insanlığın sorunlarıyla ilgilidir. Bununla hastalık ve ölümü, büyümeyi ve yetiştirmeyi kastediyorum. Tabii bu durum yine de daha genel olarak kötü ruhlarla ilgilidir (Goody, 1972a:197-8). Eser boyunca süre giden bir esas hadise şu şekilde anlatılabilir: "Her şeye kâdir tanrı dünyadan elini ayağını çekmiştir. Eğer dünya işlerine bir kez karışsaydı, her şeyi adaletli yapması için sürekli çağrılır dururdu. Ve insanoğlu, yaban varlıklar tarafından yanlış yola sürüklenirdi." Hastalık hatta ölümü alt edebilmek için tanrının değil, ölümlülerin bir yöntemi olan Bagre törenini icra ettikten sonra mitin nihai mesajı az önce bitirilen ayinin etkileri hakkında şüpheyle doludur:

"...hâlâ icraya devam ediyoruz
böylelikle belki bir gün
yardım edebileceğiz birbirimize.
Yaptığımız tüm bu şeyler
ölümü engelleyemese bile."
"Fakat bizim bu itikatımızm [törenimizin];
ölümü yenebileceğini
düşünmüştüm bir zamanlar."
"Ama bunu başaramaz." (1972a:290)

Burada inanç ile inançsızlık, umursama ile umursamama, iman ile şüphe arasında hassas bir denge sezilir. Sanki şöyle söylenir gibidir: "Tanrı dünyayı yarattı, fakat dünya bizim olmasını istediğimiz gibi değil. Yaratıcı kendisini bizden ayırdı ve aramıza gerçekten aracı bile olduğu şüpheli varlıklar koydu. Bu varlıklar bizi tanrının yolundan saptırdı. Bunlar bizi o kadar çok yoldan çıkardı ki, onların yolu artık bizim yolumuz oldu." Hikâyede ilk iki insanın dünyada hakikat arayışı anlatılır, ancak bu arayış hiçbir zaman bitmez. Aslında burada birçok Afrika dininde olduğu gibi, bir açık uçluluk sezilmektedir. Yeni gelişimlere ve alternatif çözüm olanaklarına açıktır.

Bu noktayı açmadan önce şiirde yaratıcılığın rolüne değinmeme izin verin. Bahsedilen şiir belirli bir ortamda geçer, belli insanları konu edinir ve özel bir üslupta yazılmış standart bir şiirdir. İnsanlar şiiri dinlemeye teşvik edilir, mit yüksek sesle tekrar edilir ve bu işi en iyi yapana ödül verilir. Fakat bazen LoDagaalılar sanki mitin tek bir doğru türü varmış gibi konuşuyorlarsa da, aslında durum hiç de böyle değildir. Şiirin kendisi insanları, diğer gösterilerden kendine birtakım unsurlar katmaya teşvik eder. Gösteri boyunca devamlı yeni unsurlar eklenir; bu birbiri ardına kaydedilmiş değişkeleri dinlediğimizde gayet açık gözlenebilir. Başka bir seferde hangi unsurların tekrar ettiği spekülasyona açıktır, ancak birtakım unsurlar terk edilirken birtakım yeni unsurlar katılmaktadır. Burada baladın belirli formlarına

benzeyen bir yaratım süreci gözleriz. Bu büyük hatta sonsuz sayıda değişkene sahip bir süreçtir.[5] Bu sürekli yaratım süreci mitleri, bir yazarın belli sayıdaki müsveddesini çözümler gibi incelemenin imkânsızlığını göstermektedir; her anlatıcı bir yazardır ancak bazıları diğerlerinden daha yaratıcıdır. Yazılmış ya da yazılmamış fark etmez, mitlerin bütün versiyonlarının benzer bir 'yapıya' (bu sözcük fazla bir mana içerdiği sürece) sahip olduğu söylenemez. Bagre'nin 1970'te kaydedilen yeni versiyonlarına yönelik kısa bir inceleme göstermektedir ki, 1951'de not edilen, yayımlanmış versiyonlarındaki temel olarak görülen unsurlar burada yok olmuştur.

Dinsel yaşam alanındaki yaratıcı unsura dönelim. Frazer ve Marx dahil birçok XIX. yüzyıl düşünürü dini (hatta büyüyü), sosyal sistemin en statik unsuru olarak görmüştür. Sabit kozmolojiler, yerleşmiş ayinler, bunların hepsi statükoyu desteklemek ve değişimden uzak tutmak içindir. Sonuçta entelektüel eylem için alan bulmak oldukça zorlaşmaktadır. Bu bakış açısı değişmelidir.

Eğer belirli bir büyüsel-dinsel etkinliği çocukların iyileştirilmesi ya da kadında doğurganlığın önlenmesi gibi tamamen pragmatik amaçlara yönelik olarak görürsek, o zaman belirli bir

---

[5] Lévi-Strauss sonsuz sayıda varyantlar sorununun farkına varmıştır (1970:7). Ancak bunu dille analoji kurmak üzere kullanmıştır. Bir dilbilimcinin tüm konuşmanın parçalarıyla çalışması gibi, mitologlar da bir mitten ya da mit dizisinden yapıyı (sözdizimini, *sentaks)* çıkarabilir. Kuşkusuz eğer derdimiz mitlerin bilişsel içeriği ise, sözdizimine değil çok farklı noktalar içeren anlama bakıyoruz demektir. Fakat her durumda dilbilimsel analoji etkisiz kalır, çünkü dil bir son nokta değil, bizim dikkatsizce mit olarak betimlediğimiz şiirsel ya da öyküsel iletişimin bir aracı durumundadır. Şüphesiz bu durum Lévi-Strauss tarafından farkedilmiştir: Lévi-Strauss 'anahtar mit' tartışmasında ifade ettiği gibi belirli bir mit versiyonunu, çözümlemesinde bir kopuş noktası olarak kullanmaktadır (bu kavramın kendisi dilbilimsel analojinin sınırlılığını göstermektedir).

tapınağa ya da aracıya dönük merhamet dileği zamanla yok olmak durumundadır. Kuşkusuz bu büyücüler için de geçerlidir. İnsan tapınakta merhamet dilenir ve genellikle acı çekerken birden rahatlar. Ancak çocuklar ölmeye, insanlar hasta olmaya devam ettiği için büyücülüğe tekrar ihtiyaç duyulması muhtemeldir. Tektanrılı dinlerin birçoğu, insanın ilgisini tanrının bir yönünden (veya aracısından) diğerine aktarabileceği çoğulcu evren anlayışından yararlansa da, bu sorunu aşmak için çeşitli yöntemleri vardır. Bahsedilen yöntem birçok basit toplumda benimsenmiştir ve kutsal olana dair yapılan bu değişiklik, içinde bir tasarlama olgusunu barındırır. Tasarlama, toplumda bazı bireylerin kavramsal alanın çeşitli yönlerini tekrar gözden geçirmesidir. Bu bir bütünlük içerisinde olmak zorunda değildir ancak insanın tanrılarla, çeşitli tıbbi bitkilerle ve yasaklanmış besinlerle kurduğu ilişkinin parçaları gibi birtakım parçalardan oluşmuştur. Yeni bir tapınağa (fetişe ya da tanrıya) bağlandıklarında tüm bunlar, bu kutsallığın beraberinde getirdiği emir ve yasaklar çerçevesinde tekrar ele alınır. Bu yenilikleri varolan şeylerin tekrarı olarak algılamak tamamen sürece haksızlık yapmak olur. Bu yeni kutsallıkları keşfeden failler, aşağıdan gelen baskıya, yeni birtakım yollara olan talebe cevap vermektedir. Bu insanlar yazısız toplumların entelektüellerindendir.

Bu insan kategorisiyle yakından ilgili olan ve çoğunlukla onların arasında bulunan biri de kâhindir. Bu zanaatkâr, biraz farklı bir sorunla karşı karşıyadır. Müşterileri, yaşadıkları felaketten birçok failin içinde hangisinin sorumlu olduğunu bilmek isteyeceklerdir. İnsanları belli bir faile doğru yönlendirirken kaçınılmaz olarak evrenin düzeni ve insanın tanrılarla olan ilişkisi sorunuyla yüzleşmek durumundadır. Daha da ötesi, sayısal manipülasyon kadar belli bir derecede şaşırtmayı da içeren uzmanlaşmış bir teknik kullanmak durumundadır. Yazı, ortaya çıktığı zaman en yaygın kehanet tekniği olmuştur. Çünkü 'gizlere' ulaşmamızı sağlamaktadır. Böylece kâhinler, Pythagorasçılardan ve

Kabala edebiyatından alışık olduğumuz gibi daha karmaşık fikirler kullanmış ve evrenin farklı yönleri arasında ilişki kurmuşlardır. Ayrıca teşhisteki başarısızlık sadece kâhini değil yöntemi de zedeleyeceğinden yeni yöntemler geliştirmek gerekli olmuştur.

Son olarak, entelektüel eylemin açıkça gözlenebildiği bir alandan bahsetmek yerinde olacaktır. Liderlere methiyeler düzmekle ve kendi amacına göre yönlendirmeyle ilgili bir alandır bu. Bu tür bir etkinliğin bulunma olasılığı siyasal sistemle doğrudan ilişkilidir. Bu yüzden, Kuzey Nijerya'daki Hausa gibi merkezileşmiş yönetimlerde yaygınken (Smith, 1957), LoDagaa'daki lidersiz topluluklar arasında hemen hiç görülmez. Birinci durumda, övgü şarkılarına dönük sürekli ihtiyaç, çeşitli tür müziklerde yarı zamanlı uzmanların türemesine yol açmıştır; diğerindeyse bir grup soylu insana çalan bu çeşit ozan türünü bulmak hemen hemen imkânsızdır.

Gonja krallığı LoDagaa'nın güneyine düşer ve önemli bir ormanlık ülke olan Asante'ye çok yakındır. Ormanlık ve savan bölgeler arasında malların değişimini sağlayan, antrepo olarak tanımlayabileceğimiz bir grup pazar şehrinin merkezidir. Bunlardan bazıları Sahra üzerinden Barbary sahiline dek uzanır. İslam, dolayısıyla islami yazı aynı rotayı izlemiş ve benim 'sınırlı yazın' olarak adlandırdığım geleneğe yol açmıştır (1968a). Bu geleneği sınırlı olarak adlandırıyorum, çünkü LoDagaa'da gözlediğimiz türden entelektüel için değil, dünyada okuryazarlığın yaygınlaşmış olduğu tüm bölgelerden bildiğimiz türden aydınlar için oluşturulmuştur. Gerçekten de bunlar Kuzey Nijerya'daki Nupelerde olduğu gibi bir aydınlar sınıfına, bir grup yazın adamına sahiptirler (Nadel, 1942). Bu aydınlar ismi bilinen aydınlardır ve yazılı sözcükleri kullanırlar. Kumasi'nin kuzeyinden Kuzey Gana'daki Tamale'ye giderken, kerpiç evleri, birkaç teneke damı ve bugünlerde bir ya da iki betonarme dükkânı ile küçük bir yönetim merkezi olan Salaga'dan geçilir. XIX. yüzyılın sonunda bu sönük kasaba, Kono'daki Hausa kasabasından buraya babasıyla

yaklaşık 1874'te gelmiş, Hacı Ömer liderliğinde bir bilim okuluna ev sahipliği yapmıştır. Başlangıçta bir tacir olan Ömer sonra âlim olmuş ve Salaga'ya yerleşmiştir. İlk olarak 1877'de mektup üslupları üzerine bir kitap yazmıştır. Bu kitap daha sonra Kahire'de basılmıştır. Arapça ve Hausa dilinde yazılmış sonraki eserleri çok çeşitli konular üzerinedir ve yazarın Batı Afrika'nın en önemli şahsiyeti olarak tanınmasını sağlayan bir edebi niteliğe sahiptir. Babasından kalan kütüphanesinde XVIII. yüzyılın sonlarında Katsina'da hazırlandığı söylenen, bir kopya halinde İslam öncesi şiir kasideleri, İmruü'l-Kays vardır. İngiliz idareci-antropolog Rattray, Ömer'le tanışmış ve ömrünün onca yılını Arap ülkelerini dolaşarak geçirdiğini yazmıştır. Bu süre boyunca Ömer bu Arap şairin eserleriyle ilgili özel bir çalışma yapmış ve 34 kasidesini Hausa diline çevirmiştir. Bu çalışmalar Arnold, Lyall ve Lady Anne Blunt (daha sonra da Arberry) tarafından İngilizceye çevrilmiştir; bunlar Rattray tarafından Ömer'in en iyi ve en seçkin eserleri olarak görülmüştür. Bunun iyi bir nedeni vardır: Kütüphanesinde yaklaşık Hicri 200'de yazılmış, Arap şiir ölçüsü üzerine bir çalışmanın elyazması kopyaları bulunmuştur. Bundan bahsederek Rattray şöyle der: "Ömer otuzdört kasidenin her biri için farklı vezinlerin biçimlerini ve isimlerini orijinalinden çıkarmıştır."

Bu yazarın en çok okunan ve el yazması halinde Kuzey Nijerya ve aynı zamanda Gana'da bulunan şiirleri, genellikle Hıristiyan fetihleri üzerinedir. Dünya ve güncel sorunlar üstüne eleştirel bir yorum yeteneği arz eder:

"Bu şiiri sıraladım...
Zeki halkın çıkarı için.
Aklı olan mutlak kulak asar.
Sözlerimizden,
Niyetimizi hemen anlar.
Felaket güneşi Batıda doğuyor,
İnsanlar ve yaşadıkları yerler üzerinde,

Pis pis parıldıyor.
Şiir dilinde söylersek Hıristiyanlığın afeti bu.
Hıristiyan belası bir toz bulutu gibi buldu bizleri.
İşin başında,
Barış dolu geldiler.
Yumuşak, tatlı bir edayla.
'Ticaret için geldik,' dediler.
'İnsanların inançlarını yeniden düzenlemek,'
'Zulme son vermek, yeryüzünden hırsızlığı,'
'Yozluğu temizlemek ve yok etmek için.'
Ne yazık hepimiz anlayamadık asıl niyetlerini,
İşte şimdi onların uşaklarıyız.
Küçücük armağanlarla kandırdılar bizleri,
Ve lezzetli yemeklerle beslediler....
Ancak şimdi ağız değiştirdiler."

(Braimah ve Goody, 1967:192)*

Avrupalılar geldiklerinde, Kuzey Gana bölgesinde zaten edebi bir entelektüel kültür ve güncel meselelere eleştirel açıdan bakan ve son gelişmelerin önemini değerlendirmeye çalışan bir aydınlar grubu vardı. Bu durum, İslam'dan etkilenen Batı Afrika'nın diğer bölümleri, özellikle de Kuzey Nijerya için de böyledir. Nitekim, Hausa ülkesinin en önde gelen edebi kişiliklerinden ikisi Fulani[φ] fethinin politik-askeri liderlerinden Dan Fodio ve kardeşi Abdullah'tı. Abdullah yeni rejimin bir 'propagandacısı' gibi, yazılarında temel olarak hükümet yönetimini İslami prensiplere uygun hale getirmenin yollarını işliyordu. Elyazmalarının ve kitapların yaygın aktarımı böyle bir girişimi olanaklı kıldı. Yazının kullanımı, sistemin bu kadar kısa sürede İslami idealler-den uzaklaştığını görmelerini sağlayarak, aydınların isyanında rol oynadı. Bir Kuran metninin tefsiri, anlatımın eleştirel olarak yeniden okunması, dünyayı Peygamberin tasarladığı duruma ge-

* İngilizceye B. G. Martin tarafından çevrilmiştir –çn.

φ Fulani; Kuzey Nijerya civarında yaşayan Afrika yerlileri –çn.

tirmeyi hedefleyen daha açık bir politik mücadelenin habercisi olabilirdi. Zaten sömürgeci fetihler sırasında Afrika ve Avrasya'daki birçok toplum, yazının ortaya çıkmasından hayli etkilenmiştir. Bu durum en sınırlı örnekte bile kendi entelektüel geleneğini yaratmıştır. Yazısız toplumlarda bile bireylerin önceden buyrulmuş taslakların, ilkel sınıflandırmaların ve mit yapılarının birer esiri olduklarına dair hiçbir kanıt yoktur. Kısıtlandıkları doğrudur, ama esir oldukları doğru değildir. En azından dili üretken biçimde kullandıkları, eğretilemelere başvurdukları, şarkı ve 'mitleri' icat ettikleri, tekrar eden karmaşa ve problemler için yeni çözümler bulmaya çalıştıkları ve kavramsal alanda değişiklikler yaptıkları kesindir.

Burada Popper ve Kuhn'un, 'normal' bilimde paradigmaların rolü üzerine tartışmalarını hatırlamak gerekir. Popper, Kuhn'un 'çerçeve miti' dediği tezine karşı çıkar: "Herhangi bir anda kuramlarımızın çerçevesinin, beklentilerimizin, geçmiş deneyimlerimizin ve dilin esiri olduğumuzu kabul ediyorum. Fakat bu esaret Pickwickçi anlamda bir esarettir: eğer istersek herhangi bir zamanda bu çerçeveden çıkabiliriz. Şurası kabul edilmelidir ki kendimizi yeni bir çerçevenin içinde bulabiliriz ancak bu daha iyi ve geniş bir çerçeve olacaktır; ve herhangi bir anda tekrar kurtulabileceğimiz bir çerçeve..."

"Temel sorun, çeşitli çerçeveler arasında bir karşılaştırmanın ve eleştirel tartışmanın her zaman mümkün olduğudur. Farklı çerçevelerin birbirlerine çevrilemeyen diller gibi olduğu kanısı, dogma hatta tehlikeli bir dogmadır. İşin doğrusu tamamen farklı diller bile... tercüme edilemez değildir... (1970:56)."

Açıktır ki, belli araçlar ve konumlar bu çerçevelerden kurtulma noktasında kolaylık sağlarlar. Bu noktada, bir entelektüelin rolü, yazılı bir toplumda yazısız bir topluma göre daha çok göze çarpar; bir aydına dönüşürken, artık üretimde değil iletişimde uzmanlaşmaya başlar.

Daha yakın zamanlarda Avrupa yazını basit alfabesiyle, ya-

yımlanmış kitaplarıyla, resmileşmiş eğitim sistemiyle özellikle entelektüel faaliyetin içeriği ve örgütlenmesi anlamında çok büyük değişikliklere yol açmıştır. Batı Afrika'da bu tür bir faaliyet, önceleri yeni okullarda ya da metropollerde, daha sonraları üniversitelerde ve kendi ülkelerinde eğitim görmüş kişilerin eline geçmiştir. Üretilen şeylerin çoğu edebi ve akademik geleneğin içindedir; bazı alanlarda, örneğin Afrika tarihi, etnografya ve edebiyat alanında, son zamanlarda elle tutulur başarılar elde edilmiştir. Fakat aynı zamanda, bu yeni durumda, ilk ürünlerin çoğu (en azından yayımlanmış çalışmalar anlamında) Avrupa ve diğer gelenekler arasında bir yere tekabül etmektedir. Sanki yazarlar, entelektüel geleneklerini anlamak için yollar keşfediyorlarmış gibidir.

Burada, Gana kültürü ve tarihi üzerine çalışmaları, özellikle de Ga* dilinde yazan Ganalı yazar Karl Reindorf'unkileri, bir sonraki kuşaktan J. B. Danquah'ın Akan çalışmalarını ve daha yakınlarda (Ghana'nın bölünmesinden sonra) Kuzey Gana'nın ilk yazarı J. A. Braimah'ı kastediyorum. Danquah'ın yazılarının çoğu Akan kültürünü Avrupa toplum incelemeleriyle aynı çerçevede incelemektedir. Bu nedenle bu iki yerdeki tanrısal kavramlar ve felsefi fikirler oldukça planlı bir üslupla karşılaştırılmıştır. Benzerlikler, Batı Afrika ile Akdeniz arasında bir tarihsel süreklilik varsayımına yol açmış, böylece kavramsal paralellikler, kökeninde ortak bir kaynaktan çıkmış gibi görülmüştür. Bu konumda olan diğer yazarlar gibi sözlü benzerliklere (örneğin Akan'da 'kra' ve Mısır'da 'ka'; her ikisi de ruhla ilgili inanışlarla birleşmiştir), yer adlarındaki uyuma ve gelenekler arasındaki yakınlığa vurgu büyüktür. Bunlar aracılığıyla, bölge toplumu ve üyeleri genetik olarak Avrupa ve Asya uygarlıklarına bağlanmıştır.

Aynı dürtü sadece Ganalı yazarlarda değil, aynı dönemdeki ve benzer konumdaki bazı Avrupalı yazarlarda da mevcuttur. Bu yazarlar Batı Afrika'da Akdeniz etkilerinin izlerini bulma

* Ga: Ghana'da başkent Accra civarında konuşulan bir Kwa dili –yn.

uğraşı içindedir. İçlerinde Bowdich gibi akademisyen-siyasetçiler, Muhterem din adamı J. Williams ve Peder Balmer gibi rahipler, E. Meyerowitz gibi öğretmenler bulunan bu grup, üzerine vurgu yaptıkları bazı toplumları daha geniş bir zamansal ve uzamsal bağlama oturtmaya çalışmışlardır. Bu çabayı tarihsel ve etnografik düzlemde eleştirmek zor değildir (bkz. Goody, 1959 ve 1968b). Fakat aynı zamanda bu uğraşı, entelektüellerin (Afrika ve Avrupa'yı da içeren) yeni evrenlerini anlama çabasını görmek önemlidir. İki gelenek arasında kendilerine anlamlı gelen bir sentez üretme başarısıdır önemli olan. Böyle bir yol izleyerek, ister basit ister karmaşık, ister yazılı ister yazısız ya da ister sömürgeci ister geleneksel toplum olsun, bu toplumda entelektüellerin rolünü gözlemekteydiler. Ancak bunu, iletişim araçlarında oluşan köklü gelişimlerin sağladığı entelektüel eylem araçlarının yardımıyla yaptılar. İletişim araçlarındaki bu gelişmeler sadece yazıyı değil, bu yazarların birer üyesi oldukları yayımlanmış kitap kültürünü de oluşturmuştur.

Entelektüel faaliyetteki uzun vadeli değişim, büyük ölçüde dinsel olandan seküler ve teknik olana kaymıştır. Bu süreç, laikleşme ve bilimin gelişmesi sürecinin bir parçası olarak görülebilir. Bu dönem, örgütlenme manasında kıyaslanamayacak denli karmaşık bir entelektüel eylemin doğmasına yol açmıştır. Bu entelektüel faaliyet, o zamana dek oluşan formlar içerisinde en çok yazına dayanan tür olmasının yanı sıra bu yazın, sadece hükümet ve ekonominin değil entelektüel hayatın da örgütlenmesinin temel karakterini oluşturur. Böyle kapsamlı değişikliklerin meydana geldiği açıktır; giriş bölümünde bunun genel etkilerini tartışmıştık, ileriki bölümde de bilgisel gelişimin belirli sonuçları üzerinde duracağız. Fakat uygun bir biçimde yaratıcı entelektüel faaliyet olarak tanımlayabileceğimiz şeylerin, hatta entelektüellerin de olmadığı bir toplum kurgulamak (sosyolojik ve antropolojik düşüncedeki bazı eğilimlerce sık sık yapılan) temel bir yanlış olacaktır.

3
Yazım, Eleştiri ve Bilginin Gelişimi

"Söz vücuda geldi ve aramızda yaşadı."
Yuhanna, I, 14.

Giriş bölümünde belirttiğim gibi, toplumların ve düşünce biçimlerinin, gelişkin ve ilkel, evcil ve yaban, açık ve kapalı biçiminde ayrılması, karmaşık evrene bir düzen ve kavrayış getirebilmek için kullandığımız kendimize özgü sınıflandırmalardır. Ancak bu düzenleme yanıltıcı, anlayış ise yüzeyseldir. Diğer ikili sistemlerde olduğu gibi bu sınıflandırma da çoğu zaman değer yargısı yüklü ve kavim-merkezlidir.

Böyle basit bir modelin, insan etkileşimini ve gelişimini anlamada yeterli bir çerçeve sağlayacağı inancında değilim. Aynı zamanda tersini, yani kültürel göreciliğe kaymış birçok sosyal bilimcinin bütün toplumları sanki temelde aynı entelektüel süreçlerden geçmiş gibi görme eğilimlerini de kabul edemeyiz. Evet bu süreçler benzerdir ancak kesinlikle aynı değildir. Bu durum kabul edilse bile, farklılığın kesin olarak tanımlanması kendi başına yeterli değildir; mekanizmaların ve nedensel unsurların da işin içine katılması gerekir.

Bu amaca dönük olarak başka bir yerde[1] ana hatlarıyla çizilmiş olan bir tartışmayı sürdürmek istiyorum. Ayrıca bilişsel süreçler ve yapılardaki gelişimlerde, iletişim türündeki değişikliklerin rolüne işaret etmek gerekir. Buna ek olarak, bilginin saklan-

[1] Bkz. özellikle J. Goody ve I.P. Watt, "The Conséquences of literacy," *Comparative Studies in Society and History* (1963:304-345).

ması ve artırılmasına dönük insan kapasitesinin gelişimi hakkındaki tezlerden bahsetmek istiyorum. Bu şekilde en azından, 'açık' ve 'kapalı' gibi çok genel terimlerle belirtilen entelektüel süreçlere dair farklılıklar tamamen 'akla' dair farklılıklara değil, iletişim sistemlerine ait farklılıklara bağlanabilir.

'Düşünce' ve 'akıl' sözcüklerini kullanırken, daha teknik olarak biliş süreçleri ve içeriği olarak tanımlayabileceğimiz şeyi kastediyorum. Bu iki özelliğin sıkı sıkıya birbirine bağlı olduğunu ve birindeki değişikliğin diğerinde de olası bir değişiklik yaratacağını bir aksiyom olarak görmek gerekir. Diğer bir deyişle, Cole ve Scribner, sonrasında da Luria'nın 'işlevsel bilişsel sistemler' (1974:194) olarak tarif ettiği şeyden bahsediyorum. Burada bu sistemlerin, kültür tarihçilerinin 'bilginin gelişimi' olarak adlandırdıklarıyla ilişkili olan boyutlarıyla ilgileniyorum. Bu kısım 'içerikle' ilgili olmasının yanı sıra aynı zamanda, kanaatimce, insanların onun aracılığıyla birbiriyle etkileşim kurduğu, özellikle de kültürünü, edindiği davranışları kuşaktan kuşağa geçirebildiği 'iletişim biçimine' ilişkin belirli süreçlerle de bağlantılıdır.

Sonuçta kültür bir iletişimsel eylemler dizisidir. Bunun yanı sıra iletişim biçimindeki farklılıklar çoğu kere üretim biçimindekiler kadar önemlidir. Çünkü bunların bilginin saklanması, çözümlenmesi ve yaratımındaki değişimlerle olduğu gibi, insanların aralarında kurduğu ilişkilerle de yakından ilgisi vardır. Yazımın, özellikle de alfabetik yazımın, sözlü iletişime yarı kalıcı bir biçim vererek, söylemin farklı bir yoldan incelenmesini sağladığı şeklinde bir önerme vardır. Bu tür bir inceleme eleştirel etkinlik, dolayısıyla da rasyonellik, şüphecilik ve mantık alanındaki ilerlemeleri desteklerken, doğruluğu şüpheli o karşıtlıkları yeniden canlandırmaktadır. Yazı, eleştiri potansiyelini artırır, çünkü söylemi farklı bir yoldan gözlerimizin önüne serer; aynı zamanda birikimsel bilgi potansiyelini, özellikle de soyut türde bilgiyi artırır, çünkü yüzyüze iletişimi aşarak iletişimin doğasını aynı zamanda da bilginin depolanma sistemini değiştirir. Bu şekilde

'düşüncenin' çok daha geniş bir aralığı okuyan halka ulaştırılabilir. Günümüzde hafızanın depolanması diye bir sorun, insanlığın entelektüel hayatına hâkim değildir; insan aklı, artık konuşmanın dinamiğine katılmanın getirdiği kısıtlamalar yerine durağan 'metni' çalışmakta serbesttir. Bu süreç insanın yarattıklarına şöyle bir geri çekilip bakmasını ve onu daha soyut, genelleşmiş ve 'rasyonel' bir yolla gözlemesini sağlar.[2] Yazım, insanlığın iletişimine çok daha geniş bir zaman aralığından bakmasını sağlayarak, bir yandan eleştiri ve yorumu bir yandan da kitabın uygunluğunu güçlendirir.

Böyle bir yol izlemek *'Great Divide'* kuramını onaylamak anlamına gelmez; bu insan düşüncesi üzerine çalışmaların çoğunun sahip olduğu gelişimsel olmayan perspektiflerden uzaklaşmak, aynı zamanda tartışmayı en geniş bağlamında bilimsel uğraşın tarihiyle ilişki kurdurmak için bir uğraştır. Bu tür bir sorumluluk, konuya dönük tarihsel ve felsefi yaklaşımların birçoğunun belirli kategorilerini düzeltmeyi de içermektedir.

Modern dünya tarafından oluşturulmuş, doğanın denetimine dönük bilimsel tutum ile yazı öncesi toplumların karakteristiği olarak görülen mistik tutum arasındaki farkın her şeyin temeli olduğu iddiası oldukça tartışmalıdır. Peki böyleyse, bu farklılık göründüğü kadar köklü bir farklılık mıdır? Bize Afrika geleneksel düşüncesi ve Batı bilimiyle ilişkisi üzerine elde bulunan anlatımların en niteliklisini sunan Robin Horton bunun böyle olmadığını söylemektedir. Horton, Afrika'nın geleneksel din inançlarını 'bilimsel modellere benzer kuramsal modeller' olarak değerlendirmektedir. Eğer kuramın amacını bütünlüğün sınırlı sayıdaki *türlerini* göstermek olarak algılarsak ya da onu deneyimlerin

---

[2] E.A. Havelock'a (*Préface to Plato,* Cambridge, Mass., 1963) ve David Olsen'e ("The bias of language in speech and writing," H. Fisher ve R. Diez-Gurerro [haz.], *Language and Logic in Personality and Society,* New York, 1976) teşekkür borçluyum.

çeşitliliğinin altını çizen bir süreç olarak görürsek (1967:51), o zaman Afrika kozmolojileri üzerine son çalışmalar göstermiştir ki, "verili bir kültürün tanrıları gündelik deneyimlerin yoğun çeşitliliğini göreli olarak çok az sayıdaki gücün işi olarak yorumlayan bir dizge oluşturur (1967:52)." Tanrılar kaprisli değildir, ruhani aktörler gözlenen olayların arkasında işlerinin başlarındadır ve davranışlarında bir parçacık da olsa temel bir düzen vardır. "Atomlar, moleküller ve dalgalar" gibi "tanrılar da çeşitliliğe birlik, karmaşıklığa basitlik, düzensizliğe düzen, kuralsızlığa kural getirir (1967:52)."

Aynı sonuçlara ulaşmak istiyorum ancak bunu farklı çizgiler üzerinden gerçekleştireceğim. Çünkü benzerlikleri vurgularken, yazar kendini daha önceki kıyaslamalara yöneltilen eleştirilere karşı savunmasız duruma sokmaktadır (örneğin, Evans-Pritchard, 1934 ve Beattie, 1970:260). Açmak gerekirse, karmaşık toplumlardaki bilimsel düşünceyi, geleneksel toplumlardaki teknik düşünceyle karşılaştırmak yerine dinsel düşünceyle karşılaştırmaktadır. Malinowski'nin ve ondan sonra Lévi-Strauss'un o denli çok vurguladığı nokta, bilim öncesi değil, öncü bilimsellik olarak adlandırabileceğimiz bu teknik yöndür. Dikkat edilmesi gereken bir başka nokta da Horton'un 'bilimle' kastettiğinin bir etkinlik, örgütlenme ya da bilgi birikimi değil düşünce tarzı olduğudur. 'Bilim' kavramını sarmalayan anlamsal bocalama, bilimin gelişimine dair birçok tartışmada fazlaca bir serbestlik sağlamaktadır.

Modern bilime ait bütünlükler sadece belirli dinsel kavramlarla değil, daha çok fiziksel dünyanın yüzeysel yapısını açımlamak için kullanılan ve gözlenen nesnelerle süreçler üzerinde temellendirilen daha genelleştirilmiş türden unsurlarla (hava, ateş, su, vb) kıyaslanabilir. Bu unsurların genel bir ilke haline getirilmesi, genelleştirilmesi, (bu, dünyanın ruhani olduğu kadar fiziksel yönlerini de anlamak için bir yoldur) erken yazılı uygarlıklarda oldukça ayrıntılı bir biçimde yapılmıştır. Daha önce ele aldı-

ğımız, Batı Afrika'daki LoDagaa'nın Bagre mitinde bulunan yaratma (ya da doğum) anlatımını örnek olarak alalım. Kara Bagre'nin ikinci bölümünde, ilk insan tanrıyı ziyaret için göğe çıkar.

"Oraya vardığında,
Tanrı soyumuzun
Ortaya çıkması gerektiğini söyledi.
Ona doğru ilerlerken,
(Tanrı) bir parça toprak alıp biçim verdi.
Bunlar olurken,
tekrar konuştu
ve genç bir kızı çağırdı,
zarif bir kızı,
onun da oraya gelmesi için.
Kız geldi,
o anda
Tanrı ona
bir çömlek almasını söyledi.
Kız çömleği aldı
ve elinde öylece dikildi.
Sonra Tanrı ondan
bamya bulup
kendine getirmesini istedi.
Bamyadan bir tane seçti,
ağzına attı.
İyice çiğnedikten sonra,
Çömleğin içine tükürdü."

(Goody, 1972a:230-231)

Burada doğumun simgesel bir temsiliyle karşı karşıyayız. Bamyanın özsuyu meni gibi beyaz ve yapışkanken, çömlek vajinaya benzetilen bir kaptır. İnsanlığı oluşturacak unsurların bir araya gelmesi sonucunda çocuk doğar ve yaratılış olayını izleyen erkek ve kadın çocuğun kime ait olduğu konusunda tartışır. Fakat bu kısım, anlatının sadece doğum olayını betimleyen parçasıdır. Daha sonra kız ormanlığa gider ve yılanları oynaşırken gö-

rür. Döner ve eşine böyle bir ilişkinin ne kadar zevkli olabileceğini anlatır. Bir bakıma burada (ilk) ilahi yaratma ile hayvansal üreme arasındaki farklılığa işaret edilir. Birinci doğaüstü iken ikincisi doğal bir olaydır. Fakat bu süreçlerin yorumu temel konumuz değildir. Asıl sorun, burada insan vücudunun toprak, su (veya meni) ve (başka bir yerde) kan gibi unsurların bileşimi olarak görülmesidir. Yani bu toplumda (ve sözlü yapıtlarında) dünyanın sadece doğaüstü bütünlüklerle değil, fakat olgunlaşmamış da olsa, ateş ve hava, kan ve su gibi doğal unsurlarla da çözümlendiğini görürüz. Bu temel kavramlara rastlamak için Taocu, Mohist ya da ayrıntılı Yunan anlatılarına gerek yoktur. Büyük bir olasılıkla Joseph Needham'ın Çin toplumundaki gelişmelerle ilişkilendirdiği dalga kuramlarının esası ve Batıda gelişen atomistik fikirlerin özü de, bu temel fikirler gibi, evrensel olarak var olmuştu.[3] Karşıtlıklarımız gelişimsel yönde (büyüden dine) oluşsun ya da oluşmasın, bilimin bu genel kavramlarının temelleri, bu karşıtlıkların izin verdiği ölçüden çok daha yaygın bir biçimde mevcuttur.

Aslında Joseph Needham'ın insan düşüncesindeki bu gelişmeler üzerine fikirlerinin altında yatan şey, nitelemeye çalıştığımız ilkel ve gelişkin arasında kurulan o basit karşıtlığın karmaşık bir versiyonu olarak karşımıza çıkar. Needham, 'ilkel düşünceden'[4] türeyen iki düşünme tarzına değinir. Birincisi, doğal olguların nedensel biçimde anlatılmasına dönük Yunan düşüncesi diğeri

---

[3] D. Gjertsen'le (Department of Philosophy, University of Ghana) tartışmalarımıza çok şey borçluyum.

[4] Joseph Needham ilkel düşünceye bakış açısını büyük oranda Lévy-Bruhl'e borçludur. Bu durum, onun Çin başarısını yorumlama tarzını etkilemiştir: "Olguların farklılaşmamış magmasından 'nedenlerin' gelişigüzel seçilmesini, Lévy-Bruhl 'katılım ilkesi' olarak adlandırır. Çünkü ilkel akıl yaşadığı ortamın tümünü doğru bir nedensel bağlantı ya da zıtlık prensibi gözetmeden o ortamın anlatımına katar, yani hepsi açıklamaya katılır." (J. Needham, 1956:284)

ise 'eşgüdümsel ve bağdaştırıcı düşünce'dir. İkincisi Çinlilere özgüdür ve "şeylerin ve olayların evrenini bir yapı içerisinde düzene sokmaya ve bu yapının bölümlerinin karşılıklı etkileşimini koşullandırmaya çalışır" (1956:285). Çinlilerin bilimsel ya da öncülbilimsel fikirlerinde bu kavramlaştırma, evrenin iki temel gücüne ya da ilkesine dayanır. Birincisi, insanın kendi cinsel deneyimlerinin olumlu ve olumsuz yansımaları, yani Yin ve Yang, diğeri ise tüm süreçlerin ve maddelerin bileşiminde bulunan beş öğedir (1956:279). Needham şöyle bitirir: "Bir kere beş öge sistemi gibi bir sınıflandırma sistemi kurulduktan sonra, artık herhangi iki şey arasında nedensellik ilişkisi kurulamaz." (1956:284)

Needham Yin ve Yang kavramları üzerine yazarken, bu denli basit tasarımları "birkaç uygarlıkta birbirinden bağımsız biçimde kolaylıkla ortaya çıkmış" olgular olarak görebileceğimizi söylemiştir (1956:277). Bu 'bağımsız keşif,' hem ikili bölümlemeler hem de ögelere dönük kavramlarıyla kesinlikle vuku bulmuş olmalıdır; aslında en genel haliyle bu tür tasarımlar, insan düşüncesine ve dilin kullanımına özgü tasarımlardır. Daha önce de ortaya koyduğum gibi öge fikri henüz pek gelişmemiş haliyle LoDagaa mitolojisinde ve benzer sözlü biçimlerde zaten mevcuttur. Diğer yazarlar da dünyanın birçok yerinde çeşitli topluluklar arasında ikilikler bulmuşlardır (daha doğrusu bunların peşine düşmüşlerdir). Bu toplumların hemen hepsi, en azından sol ve sağ, kadın ve erkek arasında bir miktar 'zıtlıklar' oluşturmuşlardır. Bazı yazarlar da, tamamen sözlü topluluklar için bile, Çinlilere özgü olan 'eşgüdümsel ve birleştirici' niteliklerin hepsini taşıyan çok daha ayrıntılı taslaklar inşa etmişlerdir.

Horton'ın çözümlemesini onun yaptığından çok daha ileri götürebiliriz; çünkü bilim ile din arasındaki kıyaslama, bilim ve öncülbilim (veya basit teknoloji) arasında yapılacak olan bir karşılaştırmanın üzerini örtmüştür. Bu başlangıç noktası, sonradan basit ve karmaşık toplumlar arasındaki farklılıkları katlamıştır. Horton'ın benzerlikler yerine farklılıklarla ilgilendiği tar-

tışmanın ikinci bölümünde böyle bir yöntemin sonucunu görebiliriz. Burada Horton, Popper'ın 'kapalı' ve 'açık' açmazlar ayrımını benimseyerek bunları şöyle tanımlar: "Geleneksel kültürlerde sisteme zararlı unsurlar karşısında endişe duyulurken, alternatiflerin farkında olma gibi bir duyarlılık da gelişmemiştir; açıklık ve bilimle yönlenmiş kültürle birlikte bu duyarlılık gelişir." (1967:155) "Alternatiflerin farkında olma, bilime geçiş için çok önemli bir koşuldur." Burada kapalılık, alternatifler ve sisteme zararlı unsurlar karşısında duyulan kaygıyla bağdaştırılırken, açıklık ise bunun tam tersidir.

Horton bu genel özellikleri, geleneksel düşüncenin daha özel nitelikleriyle bağlantılı hale getirmeyi denemiştir. Bu yargıların çoğunu Batı ve geri kalan toplumlar biçimindeki iki geniş grup arasındaki belirli farklılıkları göstermesi açısından kabul ediyorum, ancak hem toplumlara hem de onların niteliklerine dair kurgulanan bu karşıtlıkların, birer değişken olarak görülmesi gerekir. Bu şekilde bir karşılaştırma, betimleyici amaçlar için yararlı bir ön hazırlıktır.[5] Bunları öylece kabul ettikten sonra daha ileriye gidip bu farklılıkları ortaya çıkaran düzenekleri açıklığa kavuşturabiliriz. Bu son aşama, genellikle o eski karşıtlıklardan vazgeçmeyi ya da onları değiştirmeyi gerektirir. Bu farklılıkların herhangi bir şekilde "yegane unsur" kuramını kullanmadan, iletişim türündeki değişimlerin olası etkilerine bakılarak ve yalnızca tarif edilmek yerine kısmen de olsa açıklanabileceğini göster-

[5] Şahsen ben, Watt ve benim yazının sonuçları hakkında ortaya koyduğumuz iddialarımızın bir 'great divide' kuramı olarak değerlendirilmesi için bir sebep göremiyorum, çünkü biz 'yazımı' bir değişken olarak gördük. Daha da ötesi bu iletişimin içeriğini etkileyebilecek iletişim türlerindeki değişimlerden yalnızca biridir. Ruth Finnegan'ın Robin Horton'la yayına hazırladığı *Modes of Thought* (1973) kitabındaki makalesinden bahsettiğim için şunu eklemeliyim: Horton'un makalesi burada yorumladığım makaleden oldukça farklı bir yere oturmaktadır.

meye çalışacağım.

Horton kapalı ve açık sistemler arasındaki farklılığın iki belirgin özelliğini ortaya çıkarmıştır. Bunlardan birincisi dört, ikincisi üç boyuta sahiptir. Bu nitelikler aşağıdaki gibi özetlenebilir.

1. Alternatiflerin yokluğu şunlarla ifade bulur:

a) Sözcüklere dair büyüsel düşünce karşısında büyüsel olmayan düşünce. Geleneksel düşüncede sözcükler, fikirler ve gerçeklik temelde birbirine bağlıdır; bilimde kelimeler ve gerçeklik birbirlerinden bağımsız olarak farklılaşır.

b) Duruma bağlı fikirler karşısında fikirlere bağlı fikirler. Bilimsel olan durumda, düşünür kendi sisteminin 'dışına' çıkabilir, çünkü sistemi duruma değil gerçekliğe bağlıdır.

c) Yansıtıcı olmayan düşünme karşısında yansıtıcı düşünme. Geleneksel düşüncede, düşüncenin kuralları üzerine herhangi bir fikir yürütme süreci yoktur. Yani sınırlı anlamda bir Mantık (kurallar) ya da Epistemoloji (bilme eylemi için altyapı) mümkün değildir.

d) Karışık güdülerin karşısında yalıtılmış güdü. Geleneksel düşünce biçimi açıklama ve tahminle uğraşırken aynı zamanda birçok faktörün etkisi altındadır (örneğin, duygusal gereksinimler), özellikle de kişisel ilişkilerin yerine geçtiği ilişkilerde... Kuramı kişiselleştirme, ancak iş kurallarına uygun biçimde yapıldığında yok edilebilir.

2. Sistemi tehdit eden unsurlara karşı duyulan kaygı. Bunu da şu şekilde ifade edebiliriz:

a) Yerleşik kurama dönük koruyucu tutum karşısında yıkıcı tutum. Geleneksel düşüncede başarısızlıklar inançları koruyan 'ikincil destekleme'yle telafi edilir; temel inançların, örneğin kehanetin sorgulanması, önü tıkalı bir yoldur, "çünkü düşünürler bir açmazın kurbanlarıdır (1967:168)." Bu durum bilimsel tutumun tam zıddıdır. Bir bilim adamını geleneksel düşünürden ayı-

ran temel nokta, "inançların karşısında takındığı *temel şüphecilik*tir (1967:168)." Bunu söyleyerek Horton, Kuhn'un normal bilim tartışmasını ve de modern dönemde yaşayan uzman olmayan kişilerin, bilim adamları tarafından bulunan kuramlara karşı 'büyüsel' tutumunu kastederek bir uyarı yapmaktadır.

b) Kategori sistemine dönük koruyucu tutuma karşı yıkıcı tutum. Douglas'm çözümlemesini izlersek, tabu belirli bir kültürdeki sınıflandırmaların yerleşik hatlarını ciddi biçimde tehdit eden eylemler ve olaylarla ilgilidir. Tabu ikincil destekleme olarak gördüğümüz kavrama eşdeğerdir, bir savunma önlemidir.

c) Zamanın akışına dönük iyi veya kötü hissi. Horton 'zamanın ilerleyişini geçersiz kılan yaygın girişimi' (1967:178) kapalı açmazla ilişkilendirmektedir; bilim adamları için gelecek kendi ellerindedir, ancak geleneksel toplumlar ilerleme düşüncesinden yoksundur.

Bir an için bu özellikleri farklı bir açıdan inceleyip bu kapalı konumun arkasında neyin yattığını soralım. Alternatiflerin farkında olmama basitçe geleneksel toplumlara Avrupa gelene kadar başka seçenekler sunulmadığı için mi oluşmuştur? Yoksa biz çok daha içsel, onların varlığına ilişkin bir kapanmadan mı, yani geleneksel aklın özelliğinden mi söz ediyoruz? Horton'ın bizden, temelde bir genelgeye benzeyen bu son varsayımı kabullenmemizi istediği konusunda kuşkuluyum. Birincisi ise bize, tarihsel karmaşıklığı yok sayan Afrika toplumuna dair bir bakış açısı sunmaktadır. Sonuçta Horton'm üzerine yazı yazdığı Kalabari halkı, yüzyıllardır Avrupalılarla ilişki içindedir. Diğer birçok Afrikalı topluluk bundan çok daha uzun bir dönem İslam'dan etkilenmiştir. Kuzeydeki bu ithalattan çok farklı bir biçimde, 'yerli' toplumların kendi içlerinde dinsel fikirler, kuramlar ve törenler anlamında çok daha yoğun bir alışveriş yaşanmış olmalıdır. Bazıları büyünün faydasına ve tanrının gücüne dair temel fikirlerin bu toplumların her birinde yaygın olduğunu ve bu sebeple böyle bir ilişki sonucunda bunlardan kuşku duyulmadığını iddia edebi-

lir. Ancak bu genel ifade tarzı bile tartışma götürür. Şurası kesindir ki, tanrılık formları ve büyünün yoğunluğu içsel ve dışsal baskılar sonucunda farklılıklar göstermektedir.[6] Basit toplumların dinsel sistemleri kapalı olmak bir yana aslında oldukça açıktır. Kültün varlığını uzun zamandır sürdüren devingenliği, düşüncenin tamamen kapalılığı olgusuyla uyuşmaz; sonuçta açıklık ve kapalılık, ikili karşıtlıklar olarak değil değişkenler olarak adlandırılmalıdır. Horton yazı öncesi toplumlardaki bu gerçekle ilgili duruma bizzat dikkat çekmiştir: Eğer geleneksel kültürler fikirleri duruma bağlı olarak görüyorlarsa; örneğin, eğer genel yargılar bizim sandığımız gibi soyut programlar değil de tedavi edici amaçlardan ortaya çıkan şeylerse, o zaman genel koşullar değişince (kıtlık, işgal ya da hastalık sonucunda) veya bireysel tutumlar değişince (ilacın işe yaramadığını görerek) fikirler ve uygulamaların kendisi de değişecektir. Bu toplumların bunu yapma olasılığı, dinsel toplumlardan ve bilimlerin akademik kitaplarda veya Kutsal Kitap'ta yazıldığı toplumlardan çok daha yüksektir.

Bu gözlem, düşünce biçimleri ve düşüncenin üretim ve yeniden üretim biçimi arasındaki ilişki sorununu ortaya çıkarır. Bu sorun birçok yazarın fark ettiği açıklanmamış ancak açıklanması mümkün farklılıkların merkezinde yer alır. Belirttiğim gibi Horton, geleneksel ve bilimsel düşünceyi, 'yerleşik fikirlere' yönelmiş 'temel şüphecilik' noktasında birbirinden ayırıyordu. Fakat bir önceki bölümde gördüğümüz gibi birçok gözlemci Afrikalıları özellikle büyü, kehanet ve benzeri konularda şüpheci olarak betimlemiştir. Öyleyse *temel* olarak görünen farklılık kendi başına bir şüpheci tutum değil, fakat şüpheciliğin birikimidir (ya da yeniden üretimidir). Sözlü (yani geleneksel) toplumların üyeleri ör-

---

[6] Bkz. *Changing Social Structure in Ghana* (London, 1975) içinde benim "Religion, social change and the Sociology of conversion" adlı makalem.

neğin maddenin doğası ya da insanın tanrıyla ilişkisi üzerine şüpheci bir düşünce hattı oluşturmakta zorluk çekiyorlarsa bunun nedeni basitçe, sürekli bir eleştirel geleneğin bulunma olasılığının azlığındandır. Çünkü şüpheci düşünceler *kaydedilmedikçe,* zaman ve uzam içinde *aktarılmadıkça,* insanın kendi kendine kaldığı hem de bu düşüncelerin topluluk içinde aktarımı sırasında bunları düşünmesi *sağlanmadıkça* bunun oluşması olanaksızdır.

Birçok durumda, karşılaştırılması gereken 'geleneksel' ve 'modern' değil 'sözlü' ve 'yazılı' olandır. Alternatiflerin farkında olma durumu açıktır ki daha çok yazılı toplumları niteler. Kitaplar ve kütüphaneler bireye ister betimleyici ister ütopyacı taslaklar halinde olsun, farklı kültürler ve dönemler hakkında bilgi alma olanağı sunar. Fakat bu basitçe çok daha geniş bir etki alanına maruz kaldığını fark etmek değildir. Böyle bir açıklık büyük oranda mekaniktir ve örneğin Kano gibi Sahra'yı aşıp gelen birçok ziyaretçisi bulunan bir şehrin insanları için XVIII. yüzyılda Boston veya Birmingham'da yaşayan insanlar için olduğu kadar mevcuttur. Burada insanların farklılıkları ayırt etmesini sağlayan, çelişkileri düşünmeye zorlayan, tartışmanın 'kuralları hakkında bilgili olmasını mümkün kılan ve bu tür bir mantık' yürütmeye yönelten unsur, daha çok alternatiflerin sunulma biçimidir. Ve biçim, yazım ya da yazılı tür tarafından belirlenir. Niçin? Çünkü konuşma yazıya döküldüğünde, parçaları ve bütünüyle geriye ve ileriye doğru, bağlamın içinde ve dışında çok daha ayrıntılı olarak incelenir; diğer bir deyişle, tamamen sözlü iletişimde mümkün olandan çok daha değişik bir gözden geçirme ve eleştiri tipine maruz kalır. Konuşma artık 'duruma' bağlanmaz, zamansız olur. Aynı zamanda bir insana da bağlanamaz; kâğıt üstünde daha soyut ve kişisellik dışı bir hal alır.

Yazımın ve her ne olursa olsun, yaygın okuryazarlığın etkilerinin kısa bir açıklamasını verirken, kasıtlı olarak diğerlerinin geleneksel-modern karşıtlığını oluşturdukları sözcükleri kullan-

dım. Horton, kişisel ve kişisel olmayan kuramlar arasındaki farklılıklardan söz ederken burada aslında sorunun biraz daha farklı bir boyutunu kastetse de (kişisel Tanrı karşısında kişisel olmayan güçler), aslında söylenmek istenen şeyler birbiriyle bağlantılıdır. Benzer şekilde, duruma bağlı düşünceden bahseder (bu yüzden de bir anlamda daha az soyuttur ya da soyutlanmıştır). Bu görüş, iletişimsel simge ve simgeler sistemi yardımıyla daha somut bir biçimde tartışılabilir. Yazı, konuşmayı işitsel olduğu kadar görsel bir inceleme nesnesi haline getirerek 'nesnel' kılar; bu alıcının kulaktan göze, üreticinin de sesten ele kayması demektir.

Bana göre yanıt en azından kısmen de olsa, Mantık ve Felsefenin ortaya çıkışıyla ilgilidir. Giriş bölümünde Mantığın, biçimsel anlamda, yazıyla yakından ilişkili olduğuna işaret edilmişti: Konuşma akışından ve yazılı harflerden (ya da sayılardan) çıkarılan önermelerin biçimselleştirilmesi kıyaslamaya yol açar. Aritmetik hariç, simgesel mantık ve cebir, 'yazının bir ön mevcudiyeti olmadan düşünülemez. Genelleştirirsek, düşünmenin kuralları ve bilgi için bir temel oluşturmaya olan yönelim, çok dolaysız olmasa da yazıya özgü iletişimin biçimselleştirilmesinden (bu yüzden de 'yargı' ve 'inançtan') ortaya çıkmaktadır. Felsefi söylem ancak yazımla oluşacak türden bir biçimselleştirmedir. 'Geleneksel' toplumlar, ne yansıtıcı düşünmeden ne de yapıcı düşünce için uygun araçlardan yoksun biçiminde nitelenebilirler.

Şimdi zıtlık gösteren yönlerden ikinci kategoriye, yani sistemi tehdit edici unsurlar karşısındaki kaygıya dönmeme izin verin. Horton'ın belirttiği gibi, değişimi tehdit edici bulan sadece geleneksel düşünürler değildir; Kuhn'un iddia ettiği gibi aynı zamanda 'normal bilim de' bunu yapar (1962:81). Şurası kesindir ki gelişme, ilerleme ve değişim daha çok 'modern' toplumlara özgü niteliklerdir, ancak diğer kültürler bunlardan yoksun değildir. Gördüğümüz gibi aynı zamanda şüphecilik için de bu geçerlidir. Zamansal kavramlara dönersek, teknoloji ve zamanın de-

ğerlendirilmesi için kullanılan süreçteki farklılıklarla bağlantılı olan bir vurgu farklılığı karşımıza çıkar (Goody, 1968c). Aslında, döngüsel ve çizgisel yaklaşımlar arasındaki farklara çok fazla önem atfedilir. Örneğin, kronoloji kavramı döngüsel değil daha çok çizgisel bir kavramdır; kronoloji için sabit bir temelden başlayan numaralanmış diziler gereklidir. Bu da bir tür yazısal kaydın ön gerekliliği demektir.

Dikkat edilirse Horton değişim karşısındaki kaygı hakkında konuşurken tehdit unsurlarına yönelen somut bir tepkiden değil, bu tür tehditlere karşı oluşabilecek olası korunmalardan bahsetmektedir. Kendi deneyimlerim bireysel olarak bu tür bir temel zorluk çekilmediğini göstermektedir; insanlar başlarının üzerinde uçan uçakları bir tür sınırlayıcı taslak içine oturtmaktadır. Worsley'in (1955) Groote Eyland totemizmi bağlamında belirttiği gibi, kendilerini tehlike içinde hissetmezler. Çünkü bu onların, uçan kuşlarla yerde ilerleyen makineler arasında kurdukları ayrıma uymaz. Bu noktayı belirttim, çünkü Horton Afrika düşünme biçiminin ayırıcı özelliğini, sınıflandırma sisteminin 'kapalılığı' olarak görmüş ve Mary Douglas'm, tabuyu, sınıflandırmanın yerleşik hatlarını ciddi biçimde tehdit eden olaylara karşı bir tepki olarak gördüğü sava katılmıştır.

Bu kuramı savunmak için ensest yerleşik kategori sistemini ahlaksızca bozan bir olgu olarak görülmüştür. Çünkü ensest, örneğin anneyi bir eş gibi görmekte ve tabuya maruz kalmaktadır. Aynı biçimde ikizler tehlikelidir, çünkü çoklu doğumlar insanlar ve hayvanlar âlemini allak bullak eder; insan cesedi kirleticidir, çünkü canlı ile ölü arasında bir yere denk düşer. Canlı ile canlı olmayan arasında bir bölgede duran dışkı ve adet kanı da böyle görülür. Öyleyse bunların anlamı nedir?

Ensesti ele alalım. Tartışmanın devamı birtakım sebeplerden dolayı güçleşmektedir. Batı Afrika'daki toplumlar sık sık muhtemel eşlerini 'kızkardeş' olarak görürler (aslında bu kuzen evliliğine izin verilen yerlerin bir özelliğidir ve bir Hawai terminoloji-

sidir); fakat erkekler doğal olarak bazılarıyla yatıp bazılarıyla yatmaz. Aynı şekilde bazı 'anneler' cinsel eş olarak uygun görülür, bu bizim toplumumuzda bazı 'annelerin' çocuk doğurmada daha becerikli oluşuna benzer. Eğer failin bakış açısından sınıflandırma sistemine bakarsak, iç içe geçen kategorilerin üstesinden gelme konusunda hemen hiç sorun olmadığını görürüz. İleride göreceğimiz gibi Venn diyagramı Çizelge kadar pratik bir modeldir. Daha da ötesi, tüm bu tartışma dilsel eylem ile diğer sosyal davranışlar arasındaki ilişkiye dair kurulan basit bir bakış açısına dayanmaktadır. Buradaki ister Douglas'm ister Horton'ın terimleriyle olsun 'tabunun,' açıklama gerektiren bir kategori olarak görülmesidir. Ne sınıflandırmanın kapalılığı ne de tabu geleneksel düşünceyi tanımlamak için tatmin edici araçlar olarak görülebilir.

Horton'ın yorumladığı diğer bir özellik de sözcüğe dair büyüsel düşünce ile büyüsel olmayan düşünce arasındaki zıtlıktır.[7] Yazar, benzerlik ve farklılıklar konusunda çok hassas olduğu için, büyünün arkasından görünenin (en azından sözün egemenliği ve onun gerektirdiği eylemler ve fikirler bağlamında), bilimsel olanla yönlendirilmiş kültürlerde bile bir entelektüel olanak (örneğin aklın madde üzerindeki egemenliği) olduğunu bizzat belirtmektedir. Daha da ileri gidip sınıflandırma sorununun bile (bilimin tüm alanlarına özgü olan bilgiyi kontrol edilebilir hale getirme yöntemi) sözcüklerin büyüsel kullanımından o kadar da kopuk olmadığını söyleyebiliriz. Bugün yazılı sözcüğün büyüsü konuşmadaki sözcüklerin büyüsünün yerini almıştır. Fakat kuşkusuz Horton'm, sözcüğün büyüsünden uzaklaşıldığı iddiasında bir doğruluk payı vardır. Buradaki doğruluk, yine yazının sözcükler üzerinde oluşturduğu ayırma ve nesneleştirme etkisiyle ilgilidir; çünkü sözcükler hem eylem hem de nesneyle kağıdın üze-

[7] Daha yeni bir tartışma için bkz. S. J. Tambiah (1968) ve T. Todorov (1973).

rindeyken başka, konuşma esnasında başka ilişkiler kurarlar. Artık 'gerçeklik'le doğrudan bağlantılı değildir; yazılı sözcük bağımsız bir şey olur, bir dereceye kadar da konuşmanın akışından ayrılır. Eylem ve güçle olan yakın gerektirme ilişkisini konu üzerine yayar.

Horton'ın, düşüncenin kapalı ve açık sistemlerinin ayırıcı özelliği olarak nitelediği birçok farklılık, iletişim sistemleri ve özellikle de yazının varlığı ve yokluğu arasındaki farklılıklarla ilişkilendirilebilir. Fakat bu basit bir karşıtlık kurduğumuz anlamına gelmez, çünkü iletişim sistemleri birçok yönden farklılaşmaktadır (örneğin, fonetik yazıdan ideografik alfabeye kadar). Burada tek bir 'karşıtlık' değil, zaman içinde gelişen bir değişimler dizisi söz konusudur. Bunların her biri düşünce sistemini belirli yönlerden etkiler. Bırakın tek-nedenselliği, bu sürecin tek yönlü olduğunu bile iddia edemeyiz; düşünce iletişimi geri besler, inanç ve sınıf hâkim yazım türünü ve yaygınlığını etkiler. Eğer Marx'ın terminolojisini farklı bir bağlamda kullanırsak, iletişim araçları iletişim ilişkilerinden bir dereceye kadar ayrılabilir. Bunlar beraberce iletişim türünü oluşturur. Bu etkene dikkat çekerken, bu farklılıklar 'kültüre' (kim bunu yok sayabilir, ancak bu ne anlama gelir?) veya kapalı veya açık gibi muğlak, betimleyici ayrımlara atfedildiğinde içinde debelenilen kavramsal çamura düşmemeye çalışıyorum. Bu kavramlar zaten durumu açıklamaktan çok muğlaklıkları yüzünden kendilerini açıklama zorunluluğu doğurur.

Yukarıdaki tartışma, bilim sonrası düşünceyi diğerlerinden ayıran olgunun kendi başına şüphecilik olmadığı gibi, yazının olanaklı kıldığı birikimsel şüphecilik de olamayacağını göstermeye çalışmaktadır. Buradaki sorun, eleştirel tartışmaya dönük birikimsel geleneğin oluşup oluşmadığı sorunudur. Şimdi, neden bizim anladığımız anlamda bilimin ancak yazım onun özelliklerini oluşturduğu zaman ortaya çıktığını ve en göze çarpan gelişimini okuryazarlığın yaygınlaştığı zaman kaydettiğini anlamak

olanaklıdır. Karl Popper bir denemesinde (1963, böl. 5, özellikle s. 148-52) "bilgiyi genişletmenin tek pratik yolu olan eleştirme geleneğinin" kökenini Thales ve Platon dönemleri arasında yaşamış Eski Yunan filozoflarına dek götürmektedir. Bunlar Popper'a göre ekoller arasındaki ve bunların kendi içlerindeki eleştirel tartışmaları teşvik eden insanlardır. Diğer yandan Kuhn, bu tür bir etkinlik ile bilim arasında hiçbir benzerlik görmemektedir.

> "Aslında bugüne kadarki felsefeyi ve sosyal bilimlerin çoğunu niteleyen şey, muhtemelen ortaçağ dışında, temel kurallara karşı gelişen iddialar, karşı savlar ve tartışmalar geleneğidir. Çok önceden, Hellenistik dönemle birlikte matematik, astronomi, istatistik ve optiğin geometrik bölümü bu tür bir söylemi bırakıp yerine bilmece çözmeye başlamıştı. Ondan sonra hızla bütün bilimler aynı geçiş evresini yaşadılar. Bir anlamda... gerçekten de bilime geçişi niteleyen şey bu eleştirel söylemin terkedilmesidir. Bir kere bilim dalı bu geçişi yaşadıktan sonra, eleştirel söylem sadece kriz anlarında ve o bilim dalının temelleri tehlikeye girdiği zaman yinelenir (1970:6-7)."

Eleştirel söylem ve bilmece çözme, yenilikçi ve normal bilim arasında kurulan ayrım tartışmasını ve Kuhn'un bunlara ilişkin uyuşmazlık iddiasını bir kenara bırakalım (bu Popper için yalanlanması zor bir iddiadır). Thales'in düşüncesi bildiğimiz haliyle bir bilim değildir, daha çok bilimdeki bir tür problem çözümüne dair temel bir hazırlıktır. Ve bu tür bir eleştirel söylemin, geniş ölçüde yazılı toplumların ilk örneklerinde görülmesi anlamlıdır.

Bu nokta, felsefecilerin ve antropologların kültürel gelişimin önemli bir özelliği olarak gördükleri diğer bir kavramla, rasyonellikle bağlantılıdır (bkz, örn. Wilson, 1970). Şüphecilikle birlikte rasyonellik çoğu kere 'modern aklın,' yani bilimsel bakışın ayırıcı bir özelliği olarak görülmüştür. Bu tartışmayı pek umutlandırıcı bulmuyorum. Çünkü mantıklılıkta olduğu gibi, tartışma rasyonellik ve irrasyonellik arasında kurulan karşıtlık yoluy-

la sürdürülmekte (duruma bağlı olarak da rasyonel olmayan bir üçüncü terim olarak eklenmektedir) ve rasyonellik diğerlerinin yerine belirli faaliyetleri nitelemektedir. Bu köktenci zıtlıktan kaçınmak için genelde kullanılan yol dağınık bir göreliliğe başvurmaktan ibarettir (tüm toplumlar rasyoneldir). Fakat eğer daha dikkatli bakarsak, bir üçüncü olanak belirir. Wartofsky'nin rasyonellik tanımını bir başlangıç noktası olarak alalım. Bilim 'kavram-sıralıdır,' kavramların kullanımı akıllıcadır, ancak henüz rasyonel değildir: "rasyonel uygulama... özbilinci veya kavramların yansıtıcı kullanımını gerektirir; yani basitçe salt bilimsel bilgiyi değil (bu zaten zorunlu bir koşuldur) aynı zamanda bilimin özbilgisini oluşturan, bilimsel uygulama ve düşünceye dönük bir eleştirel tutumu, kendi kavramsal sisteminin eleştirel bir sorgulamasını gerektirir (1967:151)." Bu anlamda rasyonellik, "en kuramsal biçiminde bir rasyonel uygulama olan (1967:153)" metafiziği ima etmektedir: "Rasyonel bir kuramsal bilimmetafiziksel kuram inşası geleneğiyle bir süreklilik arz eder (1967:154);" metafizik "bilim için bir rehberdir." Wartofsky'ye katılsak da katılmasak da şurası açıktır ki, onun rasyonellik tanımının gerektirdiği kavramların yansıtıcı kullanımına, konuşmaya bir tür kalıcı, biçim verme süreci ve böylece de yansıtıcı incelemenin gelişimi için koşulların yaratılması katkıda bulunmuştur.

Konumuz iletişim süreçleri, eleştirel geleneğin ve bilginin gelişimi (aynı zamanda bilimin ortaya çıkışı) arasındaki ilişki olduğuna göre, yazım tekniğinin bir analitik süreç gibi işlediği ve bilginin gelişimine önayak olan eleştiriyi kamçıladığı bir örnekle bitirmek istiyorum. Bu örnek Lakatos ve Musgrave'in yayma hazırladığı (1970) bu konu üzerine kaleme alınmış bir kitaptandır. Çalışma Thomas Kuhn'un *The Structure of Scientific Revolutions* (1962) kitabını ele almaktadır. Kuhn'a göre bilimsel bir devrim, paradigma değişimini, gestalt-değişimini içerir: Bu değişim bir varsayımlar ve modeller dizisinden diğerine doğru olur. Aksi takdirde bilim (normal bilim), bir paradigma içerisinde çalışır ve

onun sunduğu bilmeceleri çözer. Paradigmanın gerçek sınırları bir konunun gelişimini koşullar. Bu paradigma öncesi bir evreden kalma gelişimdir; sorgulama alanı sınırlanırken, pozitif sonuçlara dayanan, üzerinde yoğunlaşılacak uzmanlık alanları yaratılır. Bu yaklaşımdan farklı olarak Popper, eleştiriyi bilimsel uğraşın merkezinde değerlendirir; bu durum 'sürekli devrim' durumudur. Bu iki bakış açısı arasındaki farklılık temelde kapalı bir cemaatteki bilim ile açık bir toplumdaki bilim arasındaki farklılıktır.

Kuhn'un bilim tarihine katkısını düşünmeden önce 'paradigma' sözcüğü üzerine biraz tartışmak gereklidir. Ancak Margaret Masterman'ın faydalı bir eserinde belirttiği gibi, Kuhn kitabında bu sözcüğü yirmibir farklı biçimde kullanmıştır. Masterman bu kullanımları üç ana grupta toplamaya çalışmıştır (1970:65):

1) Bir inançlar dizisiyle beraber *metafizik paradigmalar.*
2) Bilimsel başarısı herkesçe kabul edilen *sosyolojik paradigmalar.*
3) Problemleri bilmeceye dönüştüren *kurgusal* ya da *yapay paradigmalar.*

Eleştirilere yanıt verirken, Kuhn kendi kullanımındaki belirsizliği kabul eder ve yukarıdaki gruplar için bir değişiklik önerir, buna göre ikinci grup bir disipliner matris (1970:271), üçüncü ise *modeller* ya da *problem çözücü paradigmalar* olur, ancak buna rağmen üçüncü grubu ikinciye dahil eder (1970:272). Diğer bir deyişle, yazar açıkça, paradigma terimini ilk kullandığı haliyle niteler ve bu yüzden bilimsel uzmanlığın olgunlaşmasını anlatırken artık paradigma öncesi ya da sonrası diye bir dönemden bahsetmez. 272. sayfadaki dipnotta tüm kavramı, onu açımlama safhasında zayıflatan bu hayli kökten değişikliği açıklar.

Sonra bu iddiayı ayrıntısıyla aktaracağım, şimdilik sadece Kuhn'un 'devrimci' bir savı tamamen 'normal' bilim sınırları içine sürükleyen bu yeniden formülasyonunun, Masterman'm eleş-

tirisi sonucunda oluştuğunu varsayalım. O halde teknik açıdan bu eleştiri nasıl oluşturulmuştur? Masterman'ın ilk dipnotu bu bölümün oluşturulması sırasındaki koşulları anlatmaktadır.

> "Bu deneme, bir bilimsel tartışmada, T. S. Kuhn'un çalışması üzerine bir panel esnasında sunduğum bir önceki denemenin yeni versiyonudur. Bu sırada bulaşıcı sarılık hastalığına yakalanmıştım ve bu yazmamı engelliyordu. Bu yüzden, bu versiyon bana hastane yatağında bir Kuhn terimler dizini hazırlamam için olanak sağlayan Norwich Hastanesi 8. Blok doktorlarına, hemşirelerine ve personeline adanmıştır (1970:59)."

Yani tartışmanın yeniden formülasyonuna yol açan belirsizliklerin ve tutarsızlıkların keşfi, yazarın çalışmasındaki bir anahtar kelimenin farklı kullanımlarının izini süren bir kutu dosya kağıdı yardımıyla oluşmuştur. Burada kullanılan tümüyle yazılı teknik, bize aynı eserdeki Watkins ve Feyerabend'in eleştirilerinin de temelini oluşturan ve yazılı bir metnin eleştirisinde kullanılan görsel denetlemenin bildiğimiz tekniklerinden çok daha sistematik bir araştırma olanağı sunmaktadır.

Burada can alıcı nokta, konuşmanın kağıda aktarılmasıyla hemen hemen farklı bir türde eleştirel inceleme olanağı yaratılmasıdır. Tamamen hayal ürünü olsa da, farz edelim ki Kuhn'un kitabı bir sözlü söylem olsun. Hiçbir dinleyicinin 'paradigma' sözcüğünün 21 kullanımını ayırt bile edebileceğini sanmıyorum. Muhtemelen tartışma hiç kimse herhangi bir çelişkiyi algılayamadan bir kullanımdan diğerine sürüp gidecekti. Tutarsızlık, hatta zıtlık, konuşmanın *(parole)* akışı içerisinde, sözcükler yığınında, tartışmanın döngüsünde yutulup gitmeye müsaittir. Bu esnada, en keskin zekâ için bile, farklı kullanımlara dair bir zihinsel kart dizini oluşturup bir karşılaştırma yapmak imkânsız hale gelir.

Elbette farklı (ya da belirsiz) kullanımların, okuyucunun aklını bulandırıp tartışmayı sürdürebilmek için kasıtlı olarak oluşturulduğunu iddia etmiyorum. Kuhn'un eleştiriyi kabullenişi

göstermektedir ki, daha önce farkına varmadığı bir şeyi kavramış ve bu yeni kavramın (bu bağlamda yeni) büyük oranda çözümlenmemiş olduğunu anlamıştır. Bu bir tür kendini aldatma durumudur. Söylemek istediğim sözlü tarz, bu tür bir kendini aldatma edimini kolaylaştırırken aynı zamanda onun ortaya çıkarılmasını zorlaştırmaktadır. (Yapıcı) eleştiri süreci, konuşmacı ya da bir başkası tarafından engellenmekte ve zorlaştırılmaktadır.

Aynı şekilde, konuşmacının aldatışı ne kadar çok planlı olursa, üstesinden gelmek, yazarın bilinçli olmayan ve tutarsızlıklarını kendiliklerinden dışarı vuran belirsizliklerinin üstesinden gelmek de bir o kadar zorlaşır. Retorik yoluyla ve gevezelik yeteneğinin de yardımıyla, demagogun 'hileleri' yazıdan çok daha dolaysız bir yolla izleyicinin aklını çeler. Buradaki sorun, kısmen sözlü iletişimin göstergesi olan yüz yüze ilişkinin, görsel jestin ve ses tonunun 'yakınlığıdır.' Burada bahsedilen, okunan drama değil, seyredilen oyun, dinlenen senfoninin sonuçlarıdır. Fakat bunlardan da öte, sözlü form doğal olarak daha ikna edicidir, çünkü eleştiriye daha açıktır (buna rağmen tabii ki eleştiriden muaf değildir).

Tartışmamız hâlâ hassas bir dengede sürmektedir. Öncelikle, radikal karşıtlıkları bir yana bırakmayı denedim. Ayrıca dağınık göreceliği de reddettim. Bir sonraki adım daha zor bir işi, belirli mekanizmaları açığa çıkarmayı içeriyor. Bu bölümde, diğerlerinin karşıtlıklarla açıklamaya çalıştığı şeyleri aydınlığa kavuşturmak için, iletişim süreçlerinin bazı boyutlarını çözümlemeye çalıştım. Bu bir *Great Divide* kuramı değildir. Bazı değişimleri diğerlerinden önemli görmekte, ancak belirli farklılıkları belirli değişimlerle bağlantılı görmeye çalışmaktadır.

'Geleneksel' ve 'modern,' 'yazılı' ve yazı öncesi' toplumların düşünce biçimleri arasında bir kıyaslama, insanın yakın bilgi tarihi açısından marjinal bir önem taşıyor gibi gözükebilir. Duruma birçok farklı bakış açısından yaklaşılabilir. Ancak en genel

olarak bu tür bir uğraş, üzerinde durduğumuz sorunlara dair tanımlar verebilir bize. Örneğin, XVII. yüzyılda Avrupa'da bilimin gelişimi şu temellere oturur gibi gözükmektedir. 1) Doğanın yasalılığı (ki anlama edimine olanak sağlar); 2) İnsanın ve doğanın birbirine rakipliği; doğanın denetimini amaçlayan ideoloji sonucu 'ilerleme.' Eğer Batının ya da diğer toplumların insan düşüncesinin gelişimine tek tek katkılarını anlamak istiyorsak, onun ortaya çıkış matrisi, önceden varolan koşullar ve de 'bilim öncesi düşüncenin' doğası hakkında çok daha kesinlik içinde olmalıyız. Böylece kesinlik sağlama uğraşı kaçınılmaz olarak bizi, diğer kültürlerin ve geçmiş zamanların düşünce yollarını araştırmaya yöneltir. Aynı zamanda da bu düşünce biçimlerinin insanların birbirleriyle, tanrıyla ve de doğayla aralarındaki belirli iletişim türleriyle ilişkisi sorununu incelemek gerekmektedir. Bütün bu saydıklarım araçlardaki temel değişimlerden etkilenmektedir; örneğin, alfabenin gelişmesi, alfabetik yazıma geçiş ve matbaanın bulunması gibi... Tekrarlamak gerekirse, kesinlikle bir yegâne unsur kuramı önermiyorum; iletişimsel eylemin arkasındaki sosyal yapı genellikle temel öneme sahiptir. Fakat bugün 'bilim' olarak adlandırdığımız olgunun gelişimindeki temel adımların Babil (yazı), Eski Yunan (alfabe) ve Batı Avrupa'daki (matbaa) iletişim kanallarına dair köklü değişimleri izlemesi bir rastlantı değildir.

4
Yazım ve Sınıflandırma: Kozları Değişme* Üzerine

"Haşmetmeablarının tüccarı Ethan Amos Boyd'dan,
karısı Maura'ya kararlı bir mektup.
5 Temmuz 1910 BOSTON, MASSACHUSETTS

Azizem,

Millerce öteden seni ve sevgili, yeşil, masum Vermont'umuzu düşünürken bu kavurucu sokaklara zorlukla alışmaya çalışıyorum. Eğer imanım, Ruhun Her Şey ve ondan doğan HER ŞEYİN DE GERÇEK olduğuna dair sağlam İnancım olmasaydı, Ticareti katlanılmaz bulurdum. Ah sevgilim, Sadukiler arasında yapayalnızım!

Burada, Mısır'da ideallerimi koruyabilmek için Musa rolüne bürünüp kendime birtakım tablolar hazırladım. Bir tanem, bunları seninle paylaşmak çok heyecan verici... Belki bu şekilde benim bu sade tarzım hakkında daha çok bilgi sahibi olursun.

Kaçındıklarım	*Söz verdiklerim*
Geç saatler	Erkenden yat (21:00'den sonraya kalma)
Havasız odalar	Her gün idman
Beyaz ekmek	Esmer ekmek
Hayvansal gıdalar (kırmızı et ve tavuk)	Çiğ sebzeler
Alkol	Ara sıra bir pipo (keyif için)
Dedikodu	Felsefe
Romanlar	Merhamet
Masraf	Hamam

---

* *To turn the tables:* Kozları değişmek anlamına gelen bir deyimdir *(table* çizelge anlamına gelir). Yazar kelime oyunu yapıyor –çn.

Bu perhize uyabildiğim için mutluyum ve geçen hafta boyunca sebze yemekleri dışında bir şey yemediğim için de kendimi daha iyi hissediyorum."

(Anne Stevenson, *Correspondences,* 1973)

Kullanılan ikili kavim-merkezli kategorilerin, yazı öncesi toplumlarda bilginin bilişsel süreçlerini ve yapısını anlamamızı ne kadar olumsuzca etkilediğini gördük. Aynı şekilde, bunların bir bireyden ve bir kuşaktan diğerine aktarım yollarındaki değişimlerin dikkate alınmaması, varolduğu gözlenen farklılıkların anlatımını zorlaştırmaktadır. Bu süreç ve yapıların doğası, dönüşümlerin eksik anlaşılması yüzünden kısmen çarpıtılmıştır. Bu eksik anlayış, sözlü kavramların, yazısal indirgemeciliğin gerektirdiği (en azından onayladığı) biçimlerde düzenlenmesiyle ilişkilidir.

Bu bölümde gözlemcilerin, özellikle de Fransız sosyoloji geleneğinin başlıca çalışmalarından etkilenmiş olanların, sözel toplumların üyelerinin bilgilerini bir çizelge formunda nasıl düzenlediklerini göreceğiz. Yazarlar böyle bir yol izlerken, kavramları yazı öncesi değil, daha çok yazılı iletişim biçimleri ve geleneğine uygun bir biçimde düzene koyma, kategorileştirme ve somutlaştırma eğilimindedir. Bunu izleyen bölümlerde, bu yazarların kullandığı çizelgeleri parçalarına ayırdım; zira çizelge, dikey sütunlar ve yatay satırlar içeren bir matristir. Bu iki önemli örnekle listeyi sütuna, formülü de satıra birer örnek alarak, yazılı yöntem kullanımının, yazı öncesi düşünce biçimlerine dair çalışmaları nasıl engellediğinden yola çıkıp bu yöntemlerin, yazının ortaya çıkışından sonra gelişen bilişsel yapı ve süreçleri etkileme alanlarını araştırmaya doğru ilerleyeceğim.

Ancak ilk önce çizelgede, yazılı ve yazı öncesi diğer kültürlere ait iletişimsel eylemlerin, giderek hangi biçimlerde gösterildiğine bakalım. Şüphesiz ki, sosyal bilimler alanındaki tüm araştırmaların bir tür soyutlama, genelleştirme ve biçimselleştirme

içerdiği ve bunların da çizelgesel sunumun birçok biçimiyle bağdaştığı bir gerçektir. Burada çizelgeyi, sınıflandırıcı taslaklar, simgesel sistemler ve insan düşüncesi hakkındaki bilgileri düzenleme yolu olarak görüp ona göre yorum yapacağım; özellikle de failin kavramlarının belirgin bir düzeyde temsilini içeren çizelgeler üzerinde, yani Greimas'ın *une sémantique fondamentale* (temel anlambilim) olarak adlandırdığı şey üzerinde değil, dilsel tezahürün anlamları üzerinde duracağım. Varolan herhangi bir derin yapı ya da önerilen daha soyut modeller ne olursa olsun, hepsi, meseleye dair kanıtların, dikkate değer ölçüde karmaşıklaştığı bu düzeyle ilişkilidir (Mounin 1970:213).

Peki çizelge (table) ne anlama gelir?

The Shorter Oxford Dictionary'de başlıca üç karşılığını bulmaktayız. Dili yeni öğrenen biri olarak ilk karşılaştığımız anlamı, üzerinde yemek yediğimiz ve yazı yazdığımız masadır.

İkinci karşılığı, bazen "üzerinde bir tabletin bulunduğu... bir kitabe...; On emir'in üzerine kazındığı taş tabletler gibi," "düz bir taş ya da tahta levha" anlamıdır. Sadece On Emir değil, aynı zamanda erken Roma'nın 12 kitabesi (MÖ 451-450), Eski Yunan'a ait benzer yasal belgeler ve de yüzyıllar sonra Joseph Smith'e gönderilen ve onun Mormon Kutsal Kitabını oluşturmak üzere tekrar yazdığı paha biçilmez yazıtlar bunlara örnektir. Bu levhalar yazı için olduğu kadar, köşeli bir düzlem gerektiren oyunlar için de kullanılıyordu; örneğin 'kozları değişmek' (*to turn the tables*) deyiminin kaynaklandığı tavla gibi...

Üçüncü anlamı şöyle geçer: "Bir referans, hesaplama ya da çalışmaya yardımcı olmak için, bir dizi olgu ya da ilişkiyi sergilemek amacıyla, sayıların, kelimelerin ya da herhangi türde parçaların kapsamlı ve açık bir biçimde düzenlenmesi. Günümüzde çoğunlukla tek bir sayfa üzerine düzenlenmiş sütunlar ve satırlar anlamındadır. Çarpım tablosu, ağırlık ve ölçü çizelgeleri, sigorta çizelgeleri, tarifeler gibi. Eskiden parçaların sıraya koyulmuş hali, liste."

Burada bizi ilgilendiren çizelge üçüncü türdekilerdir. Bazı örnekler üzerine eleştirel yorumlar yaparken, bütün biçimsel çözümlemeleri reddetmek bir yana, çizelgelerin sayısal ve sınırlandırıcı tüm kullanımlarını bir kenara itmek gibi bir niyetim de yok. Fakat çizelge, temelde grafik (ve çoğunlukla da yazısal bir araç) olduğu için, onun sabit, iki boyutlu niteliğinin, sözlü iletişimin bize makul görünen tanıma sınırlarımızın ötesindeki gerçekliğini basitleştirdiğini, anlayışı kolaylaştırmaktan ziyade zorlaştırdığını ileri sürüyorum.

Hepsinin, esin kaynağını sonunda birinciden aldığı üç örneği inceleyeceğim. Bu birinci örnek, Durkheim ve Mauss'un 'ilkel sınıflandırma' üzerine çalışmasından alındı (1903 [1963]). Üzerinde durduğum çizelgeleştiricilerden biri Rodney Needham'dır ve aslında Durkheim ve yeğeni Mauss'un çalışmasının İngilizce olarak basılmasını sağlamıştır. Diğer örnek ise, Griaule ve arkadaşlarının çalışmasından alınmış olan ve yine Mauss'tan türeyen Fransız etnografik çözümleme geleneğini temsil eden, karşılıklılık çizelgesidir.

Sınıflandırma sistemlerini tartışırken, ilk önce ilgilendiğimiz dilsel malzemenin sınırlarını çizmek gerekir. Ayrıca onun bir uzmandan mı yoksa uzman olmayan birinden mi geldiğini; anlatısal formlardan mı, ritüel konuşmalardan mı, yoksa yayımlanmış tüm konuşmalardan mı (tüm anlambilimsel evren) kaynaklandığını belirlemek zorundayız. Sorun tartıştığım üç çizelge örneğinde açıkça ortaya konmaktadır. Durkheim ve Mauss özellikle bir tür anlatının, Zuñi köken mitlerinin içeriğiyle ilgilenmişlerdir. Griaule de Dogon 'mitlerini' incelediğini iddia etmektedir. Ancak bu sözcüğü oldukça farklı bir manada anlamalıyız. Çünkü Griaule her tür 'kutsal' konuşmayla ilgilenmektedir; özellikle de bir uzman olan kör Ogotemmêli'den elde edilenlerle... Needham daha seçmeci bir bakış açısı edinmiş ve malzemesini Nyoro üzerine yayımlanmış çalışmalardan çıkarmıştır. Farklı türde deney ve gözleme dayanan malzeme, bizi tamamen farklı sınıflandırma

sistemlerine götürebilir; hatta aynı toplum içinde bile. Bunlar, bir anlamda dilsel eylemin tümüne dair kısmi soyutlamalar olduğu için, hepsi de onların konumuna dair sorular yöneltirler; özellikle de seçilen malzeme 'ilkel düşünceyi' ya da aslında herhangi türde bir düşünceyi ortaya çıkaran bir şey olarak görülürse...

Çizelge 1: Zuñi klanları

Bölge	Klanlar
kuzey	turna ya da pelikan, orman tavuğu ya da keklik, sarı ağaç ya da yaprakları dökülmeyen meşe (klanın nesli hemen hemen tükenmiştir)
batı	ayı, kır kurdu, bahar otu
güney	tütün, mısır, porsuk
doğu	geyik, antilop, hindi
başucu	güneş (nesli tükenmiştir), kartal, gökyüzü
ayakucu	kurbağa ya da kara kurbağası, çıngıraklı yılan, su
merkez	*macaw,** tam merkezin klanı

Durkheim'ın 'ilkel sınıflandırma' fikriyle başlayalım. Durkheim, "aslında, bunlar olağandışı şeyler değildir, ilk bilimsel sınıflandırmalarla bir süreklilik arz ederler. Bilimsel sınıflandırmalar gibi, bunlar da 'hiyerarşik kavramlar sistemi'dir. Birbirinden yalıtılmış değil, 'tamamen spekülatif amaca' dönük karşılıklı ilişki içeren gruplardır. Buradaki maksat, 'bilgiyi bütünleştirmek' ve 'doğanın ilk felsefesini' oluşturmaktır," diye bitirir (Durkheim ve Mauss, 1963:81). Fakat aynı zamanda toplumsaldır; insanlar şeyleri sınıflandırır, çünkü kendileri de klanlara bölünmüştür ve sınıflandırma biçimleri toplumdaki bölünmelerden temellenir. Sınıfların ve ilişkilerinin temelde toplumsal olması gibi, tüm sistem de toplumu örnek alarak oluşturulur. Durkheim sı-

* Orta ve Güney Amerika'ya özgü bir papağan –çn.

nırlandırıcı taslaklara dair dört örneği tartışmaktadır: Avustralya, Zuñi, Sioux ve de Çin... Bunların içinden Sioux için bir diyagram, Zuñi için bir çizelge oluşturmuştur. Zuñi tablosu oldukça basittir (1. çizelge). Fakat 2. çizelgede sıraladığım gibi metin, çok daha karmaşık bir dizi karşılıklılık dizisi ima etmektedir. Yazarlar bu karşılıkları çizelge biçiminde sıralamadılarsa da sabit, çizgisel ilişki kümelerine doğru yönelim, yazılı türde iletişimle bağlantılı gibi görünmektedir. Fakat ne olursa olsun yazarlar, ortaya koydukları karşılıkların Zuñi kökenli mitlerin incelenmesinden çıkarıldığını iddia etmektedir. Bu yüzden, çizelgelerin geçerliliğini değerlendirmeden önce bu araştırmanın yöntemine bakmak gereklidir.

Ruth Bunzel, Zuñi kökenli mitler üzerine bir makalesinde, şimdiden Cushing, Stevenson ve E. C. Parsons tarafından yapılan üç İngiliz yorumuna dikkat çekmiştir. Üçüncü yorum "genellikle halk biliminde geçerli olan, insanlığın erken dönem tarihine dair basit bir anlatımdır" ve bir tercüman aracılığıyla toplanmıştır. Stevenson'ın yorumu ise "Zuñi mitolojisinin ritüelle ilişkisi çerçevesinde kapsamlı ve tutarlı bir anlatımını vermeye çalışmaktadır." 'Tutarlı' teriminin kullanılması anlamlıdır; ileride buna tekrar değineceğim. Şimdi Durkheim ve Mauss'un kullandığı üçüncü ve en eski yoruma dönelim.

> "Cushing yorumu, temel ögelere dair sonsuz sayıda şiirsel ve metafizik açıklamalar içermektedir. Açıklayıcı öz, çoğunlukla Cushing'in kendi zihninden türemektedir. Ancak Cushing Zuñi mitolojisinin gerçek özelliğini sezmiştir: Ortada tek bir köken miti değil değişik mitlerin bir dizisi mevcuttur. Ancak 'ana konu' olan herhangi bir toplanmış biçim yoktur, çünkü Zuñi'deki hiçbir düşünce tüm bilgiyi kapsamamaktadır; Cushing'in bahsettiği 'orta' grup kendi hayal ürünüdür. Bu değişik mitler, sabit, ritüele ait biçimlerde muhafaza edilmekte ve bazen de ayinler esnasında okunmakta ve diğer bütün gizemli bilgiler gibi nakledilmektedir."

Çizelge 2: Zuñi karşılıkları

BÖLGE	KLANLAR	RENK	BÖLGENİN ÖZELLİĞİ	AV HAYVANI	İKLİMLER	ÖĞELER
kuzey	turna ya da pelikan, orman tavuğu ya da keklik, sarı ağaç ya da yapraklan dökülmeyen meşe (klanın nesli tükenmeye yüz tutmuştur)	sarı	savaş ve güç	dağ aslanı	kış	rüzgâr, esinti ve hava
batı	ayı, kır kurdu, bahar otu	mavi	barış ('savaştan sağıltık') avlanma	ayı	bahar ve nemli esinti	su
güney	tütün, nısır, porsuk	kırmızı	sıcaklık, tarım, tıp	porsuk	yaz	ateş
doğu	geyik, antilop, hindi	Beyaz	güneş, büyü ve din	bozkurt	yıl sonu	toprak, tohumlar ve tohumu olgunluğa ulaştıran don.
başucu	güneş (nesli tükenmiştir) , kartal, gökyüzü	'filigran renkler, bulutların arasından sızan ışık gibi'	bu işlevlerin değişik kombinasyonları	kartal		
ayakucu	kurbağa ya da kara kurbağası, çıngıraklı yılan, su.	siyah		av köstebeği		
merkez	*macaw*, tam merkezin klanı	aynı anda tüm renkler				

Bunzel bir bölümü Stevenson'ın yorumunda yerini bulan Käklo 'söyleşisi' örneğini vermiştir. "Özel bilgi namına edindiği ne var ne yok hepsi, genel taslağın içine dahil edilmiştir." Köken mitlerinin ana hatları herkesçe bilinse de, örneğin Bunzel'in gösterdiği gibi, gizemli metinler "rahiplere aittir." Bu metinler göreli olarak standarttır, ancak "tarihsel mit biçim ya da ifade açısından sabit değildir ve anlatıcının özel bilgisine bağlı olarak kapsamlılık açısından değişkenlik gösterir (Bunzel 1932:548)." Diğer bir deyişle malzeme hem özelleşmiş hem de değişkendir (en azından kısmen).

Bunzel'in Cushing'in çalışmasına dair tartışmasında, mitlerin çözümlenmesine dönük olarak ortaya çıkan bir başka yön daha vardır. Bunzel ondan önceki araştırmacıların "yer ile gökyüzünün hayatı oluşturmak üzere çiftleştiği" mitini kaydettiklerini söyler. "Bu demektir ki, bu inanış o zaman geçerli bir inanıştı." Bunzel burada şöyle bir yorum yapar: "Bu inanış şu anda yok olmuştur. Zuñi yaratılış mitlerini kaydettim... ve hepsi bunu kanıtlar biçimde başlıyordu. Zuñiler bu mitlerdeki derin kozmolojik kavramları tanımıyorlardı (1932:488)." Bu durum iki muhtemel açıklamayı olanaklı kılar. Birincisi, zaman içinde mitolojik yapıda değişiklikler oluştuğunu varsayar. İkincisi ise, aşırı yorumundan dolayı Cushing'i suçlar. Eğer birincisi doğru ise, bu değişimi sosyal sistemin diğer boyutlarındaki değişimlerle bağlantılı görebiliriz; ya da açıktır ki, mitolojideki değişimleri herhangi özel bir bağlantı içinde değil, insanlığın hayal gücünün göreli serbest eyleminin bir parçası olarak algılayabiliriz. İkinci olasılık, yani aşırı yorumlama da mümkündür ve Bunzel'in tüm çözümlemeside bunu ima eder. Bununla birlikte Cushing'in bazı verilerinin kesinlikle kendi gözlemlerince desteklendiği de gözden kaçırılmamalıdır; örneğin dünyanın ve hayvan türlerinin karşılıklı kategoriler halinde ayrılması gibi.

kuzey - dağ arslanı doğu - kurt

batı - ayı	yukarı - yaprakarısı
güney - porsuk	aşağı - yer sincabı

Diğer bir deyişle kimi kategoriler bazı bağlamlarda gerçekliğini korurlar.

Eğer Cushing tarafından sunulan malzeme, birçok açıdan büyük oranda topladığı veriden çıkarılmışsa (ki bu Bunzel'in çalışmasından çıkarılabilecek tek olası sonuçtur), o zaman kuşkusuz Durkheim ve Mauss'un çok daha ayrıntılı ve soyut taslakları, Zuñi dinsel eylemini ve düşünce sürecini anlamak açısından oldukça kısıtlı bir değer taşır. Karşılıklılık tablosunun üzerinde temellendiği bu bütüncül mit formu bir yanılsamadır, çünkü mit bize, o kadar kesin bir çözümlemeye maruz bırakacağımız tanımlanmış ve kapsamlı bir veri sunmaz. Mit ve tablo, faillerin dünya görüşüne dair planlı, edebi tasarılardır. Bu haliyle failin herhangi bir gereksinimi değil etnografın '*düzen gereksiniminin*'* bir özelliğidir.[1]

Ele aldığım ikinci örnek, Marcel Griaule ve meslektaşları tarafından sunulan, Mali'deki Dogonlarda dinsel inanışa dair detaylı bir çözümlemedir. Yaklaşımları, Durkheim'la başlayan ve Lévi-Strauss'un ve Marandas (1971) gibi daha biçimsel yapısalcıların çalışmalarıyla (en azından zamansal anlamda) doruğa çıkan Fransız geleneğine sıkı sıkıya bağlıdır.

Griaule'in *Dieu d'eaux* (1948 [1965]) adlı çalışmasının sonunda 167. sayfada verilen 'Dogon halkının soy ağacı'yla ilişkili bir

---

* exigence d'ordre –çn.

[1] Bazı toplumlarda, örneğin Avustralya yerlilerinde, bu tür taslaklar failin kavramsallaştırmasına çok daha yakın olabilir. Genellikle, sosyal grup ile çevresi arasındaki ilişkileri betimlemek için daha sınırlı bir taslak ve daha esnek bir biçim daha elverişlidir (örn. Field, 1948). İlgilendiğimiz sabitler değil değişkenlerdir ve kritik soru kendini açığa vurma sorunudur.

tablo okuyucuya sunulmuştur (s. 222-223). Çizelgenin metinden nasıl çıktığı tamamıyla açık değildir, ancak Durkheimcı grubun üyelerinin ele aldığı kategorilerle, örneğin sol/sağ, aşağı/yukarı, erkek/dişi vb ilişkisi açıktır. O bölgedeki diğer dillere aşina olan insanlar için bu kategorilerden bazıları hemen tanınabilir niteliktedir. Ancak diğerleri, (örneğin renk kategorileri) ne o bölge, ne de Afrikanın bütünü için tipik örnekler değildir; yani bu kategoriler renk sınıflandırmasına ait genel kuramlara aykırı biçimde işlerler (örn. Berlin ve Kay, 1969). Diğer bir deyişle, çizelgede sıralanan kategoriler bazen faile, bazen de gözlemciye ait kategorilerdir.

Kategorilerin hangisine ait olduğunu bulmanın bir yolu, Malinowski'nin anlamlı bir biçimde üstünde ısrarla durduğu, çoğu dilbilimcinin de hakkında fikir birliğine vardığı gibi, ortaya çıkarılma koşullarını araştırmaktır. İlk önce bu sistemlerin doğru bir biçimde ortaya konduğunu varsayalım. Burada, izlenen yöntemi, aynı zamanda da bilginin gelişiminin temel bir parçası olan yeniden üretim kavramını kastediyorum. Yeniden üretebilme yeteneği denetleme anlamına gelir. Bu, akademik dipnotlarla ve tekrarlanan deneylerle aynı (çoğunlukla da sıkıcı) amacı taşır. Yöntem sorgulandığında geriye, dolaylı biçimde öne sürüldüğü gibi, sunulan kategorileştirmelerin, kültürü anlamamız için bir anahtarı temsil edip etmediğini görmek kalacaktır.

Ne demek istediğimi somut bir örnekle açıklamama izin verin. G. Dieterlen "Classification des végétaux chez les Dogon" adlı makalesinde Bandiagara kayalıklarındaki Dogonlarda 1950-1952 arasında toparlanmış yaklaşık 300 bitki içeren bir listeden bahsetmektedir.

> "Ön araştırmamız... Dogonların bildikleri ve kullandıkları bitkileri ailelere göre sistematik olarak sınıflandırdığını ortaya koymuştur. Dogonlar tarafından tasarlanan evrenin tüm varlık ve şeyler kategorileri gibi (örneğin yıldızlar, kumaşlar, hayvanlar, kurumlar, vb) bitkiler de, üzerine iki tamamlayıcı ailenin ekle-

nebildiği başlıca 22, toplam 24 aileye göre sınıflandırılmaktadır."[2]

Her nesne ve varlık kategorisi, diğer tüm kategorilerle kuramsal olarak sıra sıra uyumludur (örneğin, birinci kategorinin dördüncüsü diğer kategorilerin dördüncülerine karşılık gelir). Daha da ötesi her kategorideki yirmiiki temel ailenin de her biri, insan vücudunun yirmiiki parçasıyla ilintilidir; böylelikle bir bütün olarak düşünülür.

Bütünlük, Dogonlar için bilginin sentezi olan kozmo-biyolojik karşıtlıkların tutarlı bir sistemini sunar; böylelikle Dogonlar için tüm evren kendisini, her bir parçasında, insanoğlunda mikrokozmosun özel bir ifadesi olarak düzenler (Dieterlen, 1952:115).

Bitkibilimsel ve hayvanbilimsel sınıflandırma sistemlerinin varlığı birçok toplum için doğrulanmıştır. Fakat örneğin 22+2 = 24 ile *Dieu d'eaux*'daki 8x10x8 gibi karmaşık sayısal örnekleri kıyasladığımızda, böylesine kapsamlı karşılıklılık tabloları birçok sorun yaratmaktadır. Bu belirgin farklılık kimin bilgisiyle uğraştığımız (birey, sosyal grup, toplum) ve de taslağın kime göre tutarlı olduğu sorununu ortaya koymaktadır.

Dolaylı iddia bu sistemin, bilinçli olarak failler, yani aslında sadece bilgili insanlar tarafından oluşturulduğu yönündedir. Yani **Z**uñi mitleri gibi özelleşmiş bilgidir. Yazarlar, sınırlı ancak paylaşıldığı varsayılan, böylece de kültüre olanak sağlayan bir kutsal bilgi sistemini, "miti," inşa etmeye çalışmaktadır. **Z**uñi örneğinden farklı olarak, burada paylaşılan bir metin (örneğin yazılmış mit) yoktur, böylece iddianın konumunu yargılamak zorlaşır. Fakat bu tür bir bilginin sözü geçen kültürde merkezi değil çevresel bir yer tuttuğu söylenebilir. Açıklamaya çalıştığım noktaya bir örnek olarak ve Dogon bilgisi üzerine yapılan alıntıyla aynı amaca hizmet eden, ilk basımı 1649'da yapılmış ancak bu ülkede hâlâ basılan, büyükbabalarımızın sık sık başvurduğu

[2] Yazarın çevirisi.

bir kitaptan önümüze çıkan herhangi bir maddeyi ele alalım: Kitabın adı *Culpeper's Complete Herbal: İnsana musallat olan tüm hastalıkların tedavisinde fiziksel olarak uygulanabilecek, İngiliz otlarından yapılan yaklaşık dört yüz ilaç: Bunları karıştırma tarifleriyle birlikte; aynı zamanda şuruplar, merhemler vb ... yapmak için tarifler.*

Bu madde Amara **D**ulcis adlı bir ot için: "bazıları onu *mortal,* bazıları *bitter sweet,* kimi *woody night-shade,* bazısı da *felon-wort* olarak adlandırır." Ardından bitkinin detaylı bir tarifi, nerede bulunduğu ve ne zaman ortaya çıktığı gelmektedir. Tüm bu anlatımlar 'bilimin' sahasına girmektedir. İlkel ya da değil, evcil ya da yaban düşüncenin ürünü, tüm bunlar yargılanması imkânsız hale gelir; aslında bu soru burada bilim tarihi ya da daha genişçe insan bilgisi terimleri dışında çok az bir anlama sahiptir.

"Yöntem ve Erdemleri" başlığını taşıyan son bölüm şöyle devam eder:

> "Merkür gezegenine bağlıdır; aynı zamanda da eğer onun etkisi altında doğru biçimde toplanırsa Merkür'ün önemli bir bitkisidir. İnsan ve hayvandaki büyünün kaldırılmasında, her ne olursa olsun bütün ani rahatsızlıklara çok iyi gelir. Boynun etrafına sarıldığında, baş dönmesi ve dengesizlik hissinin güvenilir ilaçlarından biridir ve (Tragus'un dediği gibi) Almanya'daki insanların başa gelecek türlü uğursuzluklara karşı yaygın olarak keçilerinin boynuna bunu dolamasının sebebi budur. Taşralılar genellikle tanelerini alıp bunları ezer sonra da suçlulara sürer, böylece bu tür baş belası konuklardan kurtulmuş olurlar."
>
> "Şimdi size bitkinin harici kullanımını gösterdik, birkaç kelimede dahili kullanımından bahsedip böylece bitirelim. Dikkat edin, bu bir Merkür otudur ve tüm Merkür bitkileri gibi nazik parçalardan oluşur. Bu yüzden, bir libre bitki ve odununu beraber alıp odunu ezin, bunu kolayca yapabilirsiniz, çünkü meşe kadar sert değildir, sonra da tencereye yerleştirin. İçine birbuçuk litre beyaz şarap koyup tencerenin kapağını sıkıca kapatın. Oniki saat, kısık ateş üzerinde demlenmeye bırakın, sonra da sü-

zün. Böylelikle ciğer ve dalaktaki tıkanmaları açacak, nefes alma, düşme, morarma ve vücudun herhangi bir yerindeki kan oturmasına iyi gelecek en mükemmel içeceği elde etmiş olacaksınız. Sarı iktere, ödeme, siyah iktere ve yeni çocuk doğurmuş kadınları arındırmaya iyi gelir. Demlenmiş sıvıdan her sabah yarım litrenin çeyreğini içebilirsiniz. Vücudu kabaca değil, nazik biçimde arındırır. Bu iyi geldiğinde beni hatırlayın."

"Bu ilaçların faydalarının çok az olduğunu düşünüyorlar; kitap çok ucuz olduğu için buraya sığdıramadım. Böyle düşünenler şu kitaplarımın en yeni baskılarını okusunlar: *Riverius, Veslingus, Riolanus, Johnson, Sennertus* ve *Yoksullar için Sağlık Bilgisi*."

Bu anlatıyı geçmiş zamanlardan kalan bir şey olarak bir kenara atmak ve önemini yok saymak kolaydır. Kuşkusuz sunduğu karşılıklar, XVII. yüzyılda ilk basıldığında çok daha anlamlıydı. Fakat ondan sonra bile, her ne kadar genel inanışların parçalarına dayansa da, Culpeper'in ortaya koyduğu türden taslaklar sık sık şu şekillerdedir:

i. Konuyla ilgili bireşimler,
ii. 'Kitaplarda,' kehanet kitaplarında, Latince metinlerde ve çeşitli türden pahalı ciltlerdeki gizli bilgilerin açıklamaları,
iii. İçerik açısından değişkendir, ancak yedi gezegen gibi belirli nitelikler açıkça sabit referans noktaları sunar.

Sonuçta bu tür ürünler İngiliz kültürünü anlamamıza yardımcı olarak görülemezler. Yine de iyi bir akrostiş oluşturabilir, olgusal dünyanın geçici olarak anlaşılmasını sağlayabilirler. Temel bir kültürel kod yerine bir uzmanın ayrıntı vermesini sağlar. Aslında bu özel taslak, alıntının son cümlesinin dolaylı olarak belirttiği gibi, matbaanın bulunmasıyla yakından ilintilidir.[3] *Herbal*'in ilk baskısı *The Collège of Physicians' Pharmacopo-*

[3] Matbaanın etkisiyle ilgili olarak bkz. Eisenstein (1968).

eia'nın İngilizce çevirisidir; ilginç olan şu ki, Culpeper tıpkı, daha önce diğer muhaliflerin Kutsal Kitaba yaptıkları gibi, tıbbi bilgi tekelini kırmak için anadili kullanan bir Püritendir. Bu hareketi, onu tıp uzmanlığının düşmanı haline getirmekle birlikte, aynı zamanda ona kitaplarının çok satması gibi bir fayda sağlamıştır.

Dogon ve diğer halklar tarafından sunulan taslakların, temelde Culpeper'in *Herbal*'ından farklı olduğunu gösterecek bir kanıt var mıdır? Daha geniş bir dolaşıma, daha merkezi bir öneme mi sahiptir? Sorunun birinci kısmına verilecek yanıt büyük bir olasılıkla olumsuzdur, çünkü kabul edilmelidir ki, ele aldığımız bilgi, gizlidir ve uzman bilgisidir. İkinci noktaya gelmeden önce, son zamanlarda çok yaygın olan üçüncü tip bir çizelgeye geçmek istiyorum.

Bu çizelgeler, türüne özgü olarak, kadın/erkek veya sol/sağ çiftiyle isimlendirilmiş iki sütun biçiminde kurulur. Bunların biçimleri büyük oranda, yine Durkheimcı düşünüşten (örneğin, Hertz'in sol el üzerine denemesi), aynı zamanda, daha sonraki dönemde Lévi-Strauss'un yarı pay sistemlerinde evlilik mübadelesinin basit türleri üzerine olan ilgisinden, yani eskiden beri süregelen ikili düzenlemelere dair antropolojik konudan (bkz. Lévi-Strauss, 1956, 1960; Maybury-Lewis, 1960) kaynaklanmaktadır. İlkel sınıflandırma üzerine Durkheimcı sav, doğal olarak bizi grupların ve de kategorilerin düzenlenmesi arasında koşutluklar aramaya itmektedir; akrabalığın ilk biçimlerinin karşılığı sınıflandırmanın ilk biçimlerinde bulunabilir; tam bu sırada bilgisayar teknolojisi hızır gibi yetişir ve bunları 'ikili karşıtlıklar' olarak tanımlamamıza imkân sağlar.[4] İkili terimlerdeki kavramsal sistemlerin bazı çözümlemeleri, Afrika malzemeleri üzerinde gerçekleştirilmektedir. Burada evlenme sistemleri terimin gerçek anlamıyla 'ilksel' olarak görülemez, halbuki son girişimler onları

[4] İkili sınıflandırmanın sınırlı anlamına ilişkin, bkz. Cherry (1966:36).

(ya da varsayımsal kökenlerini) böyle görmektedir. Aslında bu çalışmalarla tek bir toplumun entelektüel süreçleri yerine, insan düşüncesinin birtakım genel, yani temel unsurlarını araştırmaya doğru yol almış oluruz. Fakat Durkheim'ın (Çin'i de kapsayan) ilkel sınıflandırma tartışmasında, bu tür tekniklerin (ilkel veya ilksel olmadığı varsayılan) Avrupa'ya özgü düşünce sistemlerine uygulanışının sonuçları hiçbir zaman açıkça tartışılmamıştır. Bunun yerine ikili sistemler ve basit toplumları bırakıp tüm insanlık alanına yöneldik.

Dikkatimizi 'diğer kültürler' üzerinde toplayarak, bu teknikleri bir de Needham'ın 'Doğu Afrika'daki Nyoroların simgesel sınıflandırması' çözümlemesine bakarak inceleyebiliriz. Bu makale daha önce Banyoro üzerine birçok çalışma yapan Beattie'nin (1968) eleştirel bir yeniden okumasına konu olmuştur.[5] Needham'ın amacı, Nyoro etnografyasındaki bir bilmeceyi incelemenin yanı sıra, "dünyevi-gizemli ikili egemenlik ve tamamlayıcı yönetimin anlaşılmasına ek bir katkıda bulunmak" ve "simgeciliğin genel ilkelerini ayrıştırabilmek için süregelen bir girişim olan simgeselciliğin, yapısal çözümlemesinde, 'göreneksel' bir çalışma uygulamaktır" (Needham 1967:425). Kafasını karıştıran özel soruysa neden kâhinin denizkabuklarını sol eliyle tuttuğudur.

Eğer, "soldan bir koşul içinde nefret edilmesi, tüm koşullarda nefret edilmesini gerektirir" gibi bir varsayım olmasaydı, iddia edilebilir ki, böyle bir sorun hemen hiç var olmayacaktı. Bu görüş, sabit bir matrise tek bir konumun yerleştirilmesiyle kendiliğinden ortaya çıkar (Çizelge 3). Needham ortaya attığı soruna, Nyoroların kâhinleri "tamamen karanlık güçlerin bir faili olduk-

[5] Beattie'nin makalesi burada tartıştığım bazı noktaları belirtmektedir ancak sözlü ve yazılı iletişim biçimleri özel bağlamında değil. Bir yanıta verilen karşılık için bkz. Needham (1973) ve ayrıntılı tartışmalar için bkz. Beattie (1976) ve Needham (1976).

Çizelge 3: Nyoro simgesel sınıflandırmasında sağ ve sol.

Nyoro simgesel sınıflandırma diyagramı

Sağ	*Sol*	*Sağ*	*Sol*
normal, itibarlı	nefret edilen	güvenlik	tehlike
oğlan	kız	yaşam	ölüm
içki yapma	pişirme	iyi	fena
verme (sosyal ilişki)	cinsel ilişki	saflık	katışıklık
kral	kraliçe	çift	tek
erkek	kadın	kültür	doğa
üretkenlik	kısırlık	sınıflandırılmış	kuraldışı
cennet	yeryüzü	düzen	düzensizlik
beyaz	siyah		

larını ve sol elin bu durum için en elverişli simge" olduğu şeklinde olası bir çözüm önerir (Needham, 1967:437). Bir dipnotta LoDagaa ideolojisinin benzer biçimde açıklanabileceği gibi bir yargıda bulunur. Bunu yaparken benim, *gobr* teriminin solak adam anlamına geldiği ve de kâhinler için kullanılan bir terim olduğu şeklindeki 'açıklanmamış' dipnotuma dikkati çeker (Goody, 1962:256n). LoDagaalıların kâhinleri karanlığın failleri olarak tasarladıklarına inanmıyorum ancak her durumda sol el sorununun, sonradan döneceğim daha basit bir açıklaması vardır. Needham aynı zamanda aşağıdakileri belirterek kâhinleri dişilikle özdeşleştirmeye çalışmıştır.

1) Sol el uğursuzdur.
2) Endonezya'dan benzer örneklerin ortaya koyduğu gibi, tersine çevirme zaman zaman meydana gelmektedir. Bu bize göstermektedir ki, "simgecilik mantığı, küçük gelenek farklılıklarından çok daha temel bir belirleyiciliğe sahiptir" (1967:431), yani sol el, sağ el "simgesel değerlerin genel bir zıtlığının parçasıdır..., ki bunlar aslında dünya çapında yayılmışlardır, parçasıdır" (1967:429).
3) Benzer bir tersine çevirme fiziki açıdan dişi ancak sosyal

olarak eril olan prenses örneğinde de mevcuttur (1967:432). Kâhin "fiziksel olarak erkektir; ancak sol eliyle simgesel olarak dişilikle bağdaştırılmıştır (1967:432)."

4) Bu öneri kâhinin "gece, ölüm, uğursuzluk ve tehlikeyi çağrıştıran (1967:432)" bir renk olan siyah şeylerle bağdaştırılması olgusuyla desteklenir. Aynı zamanda tek sayılarla özellikle de dişil olan üçle bağdaştırılmıştır (1967:435).

Needham'ın çizelgesi hakkında sorulması gereken birkaç soru var:

1) Çizelge, failin mi yoksa gözlemcinin mi konumuna sahiptir?
2) Neden bu denli farklı kültürler bu kadar benzer 'simgesel' ifadeler sunmaktadır?
3) (Lloyd'un terimleriyle) Benzeşimlerin ve karşıtlıkların, yani sütunların ve satırların konumu nedir?
4) Bu bağlantılar, sabit mi yoksa değişken mi, katı mı yoksa işlenebilir midir?

Birinci soruyu diğer çizelgelere de sormuş ve yanıtın belirsiz, çift anlamlı olduğunu görmüştük. Kuşkusuz sol ve sağ, erkek ve kadın gibi kavramlar Nyoro dilinde mevcuttur. Ancak üstelenenlerin hepsi, örneğin 'doğa' ve 'kültür' gerçek midir? Bu karşıtlık, kültürel çözümlemeye öyle bir sızmıştır ki artık onu 'doğal,' kaçınılmaz olarak görüyoruz. Fakat doğa ve kültür arasındaki ayrım bazı yönlerden oldukça yapaydır. Örneğin birçok yiyecek ara bir kategoriye düşmektedir, pişirilmemiş ancak işlenmiştir ya da sadece insan eliyle toplanmaktadır. *'Three Bears'* üzerine yazısında E. A. Hammel (1972) balı doğa alanına yerleştirirken yulaf lapasını kültür alanına koymaktadır. Kahvaltı masasında ve tarlada bu karşıtlık o kadar da belirgin değildir. Aslında çiğ/pişmiş ayrımı çok daha uygun bir biçimde uygulamaya koyulabilirdi.

Eğer ayrım, kendi toplumumuzda o kadar da belirgin değilse (doğa tanımlanmış bir karşıtlıkta yer almaz, bir dereceye kadar artık bir kategoridir, zıtlıklar değil varlık ve yokluk durumudur, yani A/B değil A/-A'dır); birçok kültürde de kavramların karşılıklı çiftlerini bulamayız. Eğer Nyorolar bu türde belirgin bir sınıflandırmaya sahipseler, Needham destekleyici hiçbir kanıt bulamaz. Kişisel olarak, tanıdığım iki Afrika dilinden (LoDagaa ve Gonja) ikisinin de böyle bir çifte sahip olmadığını iddia edebilirim. 'Çalılık' ve 'ev,' 'işlenmiş' ve 'işlenmemiş' arasında birtakım 'karşıtlıklar' olmasına rağmen, Batı entelektüel döngüsünde geçerli olan, bununla birlikte popüler kullanımda daha az belirgin, oldukça soyut, daha çok XVIII. yüzyıl tarzı ayrımlara karşılık gelebilecek hiçbir şey yoktur.[6]

Elbette doğa-kültür karşıtlığına dair özel bir kavramlaştırmanın olmaması, çözümleme amacıyla bazı karşıtlıkları kullanmamızı engellememelidir. Fakat bu tür bir kullanım sadece, solaklık ve sağ el kullanımı ya da renk terminolojisiyle ilişkili kategorilerden çok farklı bir yolla olduğu zaman 'Nyoro simgesel sınıflandırması' olarak tanımlanabilir. Burada tüm kanıtsal temel değişir; gerçekten de bir çizelgeye hem fail hem de gözlemcinin sınıflandırmalarının koyulması, zekice bir hileyi temsil eder.

İkinci soru, diğer kültürler hakkındaki bu ve diğer çizelgeler

---

[6] Lloyd şöyle söylemektedir: "Birkaç yorumcu belirtmektedir ki, bazı Eski Uzakdoğu toplumlarında... Doğa Toplum açısından anlaşılmakla kalmaz, aynı zamanda Doğa alanı ile Toplum alanı arasında hiçbir bilinçli ayrım koyulmaz" (1966:211). En azından belirgin olduğu düzlemde bu tür ifadeler, örneğin Greimas ve Rastier'ninki gibi yorumlara dair şüphe oluşturmaktadır: "Claude Lévi-Strauss'un açıklaması uyarınca kabul edilmektedir ki, insan toplulukları kendi anlamsal evrenlerini iki boyuta ayırmışlardır: Kültür ve Doğa. Birincisi kendinin varsaydığı ve biçimlendirdiği içeriklerle tanımlanırken, ikincisi reddettikleriyle tanımlanır," örneğin kültür (izin verilen cinsi ilişkiler) karşısında doğa (kabul edilemez ilişkiler) (1968:93).

arasındaki yaygın benzerliklerle ilişkilidir. Bu benzerlikler sayesinde artık farklılaşan sosyal koşullar arasında ilişki kurulamaz. Bu yaygın özdeşleştirmelerden ikisi sol-uğursuz-dişi ve siyah-gece-fenadır. Bu örneklerde açıktır ki Needham ve ondan önce diğerlerinin işaret ettiği gibi kültür ötesi olan bağlantılarla uğraşıyoruz. Fakat bu, onların insan aklı ya da doğasının temel niteliklerini yansıttığı anlamına mı gelir? Yoksa, başka bir açıklaması mı vardır? Bence, sağ ve sol bağlantılarından bazıları, insanın düşünce yapısının yansımalarından çok insan vücudunun yapısının yansımalarıdır (tabii ki akılla geçirilir). Herhangi bir dilbilimsel sistemin bu tür ilksel bir karşıtlıktan kurtulabileceğini düşünmek güçtür. Aynı şekilde beynin yapısı düşünüldüğünde neden solun olumsuz, sağın da olumlu olarak değerlendirildiğini anlamak zor değildir. Benzer bir tartışma ikinci dereceden bağlantı dizilerine de uygulanır. Aklın yapısı olduğu gibi durumun yapısı da bu tür özdeşleştirmeleri ortaya çıkarabilir.[7]

Peki Needham'a göre, hazırladığı çizelge neyi temsil etmektedir? Aradığı nedir? "Sıradan sosyal işlevi aramaktansa" diye belirtmektedir, "Nyoro kolektif gösterimlerinin, sadece örneklemekle kalmayıp ifade ettiği düzen ilkesini, yani tamamlayıcı karşıtlık ilişkisini ciddi olarak ele almalıyız." (1967:446) Nyoro değerleri "mitte, karşıtlarıyla temel bir zıtlık içinde yansıtılmaktadır." Mit, "kendi bütünlüğünde zıtlıkla tanımlanan ve benzeşimle birliği sağlanan ideolojik ve simgesel bir taslağın kronolojik bir ifadesidir" (bkz. çizelge). Anlatı doğadan kültüre geçişi betimlemektedir; düzen ve düzensizlik arasındaki daimi ve tamamlayıcı karşıtlığı belirtmektedir (1967:446).

Sıradan sosyal işlev, mitin yeni ortaya çıkan bir egemenliği meşrulaştırma yolu olarak yorumlanmasıyla ilişkilidir. Bu yo-

---

[7] Lloyd erken Yunan yazarları arasında karşıtlıklara dayanan kuramların yaygınlığını tartışırken tamamıyla aynı noktalara değinmiştir (1966:80).

rumlamayla bir dizi yazar, kraliyet soyunun benzer öykülerini oluşturmuştur. Polemikler bir yana, bu değişik yorumların birbiriyle bağdaşmaz olduğunu kabul etmek için bir neden yoktur ve ne olursa olsun sıradanlık kavramı, son cümlede örneklenen türden anlamsız bir indirgemecilik için de kullanılabilir gibi gözükmektedir; ilk bakışta makul gibi görünen sosyal işlevin yerleştirilmesi için kullanılabileceği gibi. Beattie'nin belirttiği gibi, Nyoro miti tamamen karşıt bir yolda yorumlanabilir.

Bu noktalardan sonuncusuyla ilişkili olarak, Needham açıkça bağlantının tersine çevrilebilir, hatta işlenebilir olduğunu farketmiştir. Fakat ona göre sadece bir tek özel taslak bakımından bunlar büyük ölçüde işlenebilir. Beattie'nin üç sayısı üzerine yaptığı yorumla ilgili tartışmasında da açıkça görülebileceği gibi ikircikliği hatta belirsizliği kabul etmez; gerçekten de birçok antropolog bunları 'ilkel akıl' için kabul edilemez olarak görmüşlerdir; çünkü tabu tarafından gizlenecek ya da sınıflandırmayla ortadan kaldırılacaktır. Çoğu şiirsel konuşma çözümlemelerine bu kadar elverişsiz gibi görünen böyle bir yaklaşım, *onların* düşünceleri yerine ***bizim*** çizelgelerimizden kaynaklanıyor olabilir mi acaba?[8]

Siyahın tartışılmasıyla çok daha karmaşık sorunlar ortaya çıkmaktadır. Radcliffe-Brown neredeyse evrensel olan gün=beyaz=iyi, gece=siyah=kötü bağlantısına dikkatimizi çekmiştir (1922:331-3). Bu bağlantıyı ben LoDagaa için yorumlamıştım (1962:109,395; 1969:137); ve diğerleri de bu yönde gözlemlerde bulundu. Fakat simgesel bağlantı, dolaysız biçimde olumlu ya da olumsuz yönde çalışan basit bir bağlantı değildir. Çünkü sadece siyah=kötülük değildir, aynı zamanda Afrikalılar için siyah=kötülük=biz olmaktadır. Simgesel ağın siyah=kötülük=biz sırasının sabit eşitlik dizilerini gerektirecek kadar basit olması düşünülemez. Siyahlar ile beyazlar arasındaki ilişkide öz-kötülemenin

[8] Bkz. William Empson, *Seven Types of Ambiguity* (1930).

hangi unsurları varolursa olsun, özellikle de sömürge koşullarında, bu tür bir bakış açısı içerisinde her zaman olumlu unsurlar barındırır; bu yüzden siyah/beyaz karşıtlığı kötülük/iyilikle herhangi sabit ilişki içerisinde değildir. Siyah kötülük kadar güzeldir. Örtbas etme, açıklığa kavuşturma kadar gizleyicidir. Ve bu belirsizlik salt bir tersine çevirme hali, baskın yöndeki bir değişiklik olarak görülemez. Çünkü her iki çıkarım da siyah/beyaz zıtlığında çoğu kere var olmaktadır; öyleyse ilişki ikircikli ve çokanlamlıdır. Burada ele aldığım türden ikircik, Ndembu için Turner tarafından kaydedilmiştir: "Siyah=salgı ya da vücutsal ayrışma=gizemli ölüm olarak görülen bir sosyal katmandan diğerine geçiş; siyah=yağmur bulutları ya da doğurgan toprak=aynı yaşam değerlerini paylaşan bilinen en geniş grubun birliği." (1967:89) İlgili referans bağlamsal bir temelde düzenlenmiştir; hiçbir denklik ya da karşıtlık çizelgesi evrensel olarak kullanılamaz (bkz. Beattie, 1968:438).

Kuzey Gana dillerini konuşan bazı insanlar üzerinde yaptığım araştırmalar benzer sonuçlara varmamı sağlamıştır. Dünyanın çoğu çiftlerinde olduğu gibi siyahlık (L. D. *sebla)* kavramı da karanlık (gece) ve onun çeşitli tehlikeleriyle, özellikle de büyüyle bağlantılıdır. Diğer yandan, beyazlık, aydınlık, temiz ve de yararsızdır; göbeğim beyaz olduğunda *(n puo pelena)* büyücülük yapamam ve kıskançlık besleyemem. Fakat bütün bağlamlarda bu renklerin aynı anlama sahip olduklarını öne sürmek büyük bir hata olacaktır; "Biz siyah insanlar" *(ti nisaal sebla)* şeklinde konuşmak kendimizi, bazı yönlerden ilişkilerinde daha düzenbaz, daha 'kişiliksiz' olan beyazlardan aşağı bir yere koymak anlamına gelmez. Aslında bazen, rekabetçi Afrika topluluğu içindeki en mutsuz kişi olan talihsiz albino durumunda olduğu gibi, beyazlık tamamen reddedilen bir şeydir.

'Sınırlandırıcı' taslağın bu şekilde bölgelere ayrılması, edebi eleştirmenlerin ve bizim kendi anlambilimsel sürecimizi çalışan diğerlerinin bildiği bir şeydir. Siyah uğursuz bağlantılara sahip

olduğu için, birinin bunu olumlu anlamda kullanamayacağını ileri sürmek saçma olacaktır; 'kara toprak'ta olduğu gibi. Şüphesiz tek bir anlambirimin sınırlı sayıdaki yan anlamlarından çok daha geniş bir anlambilimsel alanın araştırılmasına ihtiyacımız vardır.

Bu bakış açısından değerlendirildiğinde, LoDagaalar arasında kâhinin solak bir adam olmasında bir sorun yoktur; çünkü kehanet sopasını sol eliyle tutmakta, sağ elini de diğer amaçlar için, örneğin çıngırağı tutmak için boş bırakmaktadır. Bu nokta kendisine durumu açıklamasını istediğimi yazdığımda arkadaşım K. G. tarafından belirtilmişti; aslında böylece o, benim Bagre için yazdığım dipnottaki yorumu onaylamış oldu (1972a:206). Ksilofonu çalan da solak bir adamdır; sol elle bağımsız bir ritmi çalma yeteneği bir kişinin müzisyen olmak için kazanmak zorunda olduğu ilk şeydir. Bu iş ustalık kazanması zor bir iştir ve LoDagaalar tarafından kesinlikle değersiz görülmez. Aslında sadece, 'simgesel sınıflandırmaların' tek bir çizelgesi biçiminde sabit bağlantı modeli kurmak uğraşında olanlar, solaklığın bütün konuşma bağlamlarında değersiz olduğunu öne sürer.

Aynı nokta Nyoro çizelgesinde sol tarafta bulunan 'kız' unsurunu ele aldığımızda daha da açık görülebilir. Needham'a göre simgesel sınıflandırma, 'kısırlığı' kadınla, 'üretkenliği' erkekle denkleştirir. Böyle bir özdeşleştirmenin, Nyoro düşünme ve eylemiyle hiçbir ilgisi olmadığı birçok bağlam gösterebiliriz. Bu bağlantının mutlaka yanlış olduğu anlamına gelmez, ancak kesinlikle bağlamsaldır. Ve bu tür bir basitleştirici ele alma tarzına mantıklı bir biçimde maruz bırakılamaz. Sorun yavan bir yazılı tekniğin (çizelge), karmaşık sözlü sürece uygulanmasından ve bu yolla kültürel ve simgesel sisteme bir cevap anahtarı bulunduğunun iddia edilmesinden kaynaklanmaktadır.

Bu çizelgelerin karmaşıklığı, malzeme genişliği arttıkça azalmaktadır. Karmaşıklığın azalmasına, sonuçlara gittikçe artan bir genelleştirmenin atfedilmesi eşlik eder. Durkheim ve Mauss sı-

nıflandırma biçimlerini belirli toplumlarla bağdaştırmışlardır; birincinin bazı özelliklerini belli bir toplum türüne özgü olarak görürler. Bu tür bir bağlantıyı izleme, bu taslakların kökenine dair bakış açılarına dayanmaktadır. Griaule vardığı sonuçların, ilgilendiği alanda ortak bir dini öngördüğünü düşünmektedir (1965:217-18).[9] Needham'ın tasarısı, geniş çeşitlilikteki kültürlerden çıkarılan diğer çizelgelerle büyük benzerlikler göstermektedir. Bu benzerlikler onun (ve Lévi-Strauss'un), bu simgesel sınıflandırma sistemlerinin insan aklının yapısıyla ilişkili olduğu şeklindeki daha sonraki görüşüyle tutarlılık taşımaktadır. Bu yüzden, dışsal ilişkiler yerine içsel ilişkilere bakmalıyız. Bu bakış açısı, ikili karşıtlıklarla yasallaşmış evlilikler arasında ilişki kuran eski girişimin tersine işlemektedir. Bununla birlikte, ardışık türden ilişkileri çok daha soyut bir düzeyde saptama olanağı sunmaktadır.

Fakat temel sorun basit bir grafik aracın (çizelgenin), sözlü kültürdeki 'simgelerin' çalışılmasında kullanılması girişiminde yatmaktadır. Kelimelerin ve anlamlarının bu tür bir indirgemeciliğe maruz bırakılmasının herhangi bir yarar sağladığı kuşkuludur. Bununla birlikte, bazı diziler bu tarz bir muamele için daha elverişli olabilir. Bu basitleştirme insan aklının (ya da bir insanın aklının) yapısını yansıtmaktan çok açıkça bir matrisin yapısını yansıtan yüzeysel bir düzen yaratmaktadır. Böylece de bu türdeki bütün kurgular içinde kaba olan genel benzerlikler üretmektedir. Aslında insanlarca bilinen ilk yazı türünün, Sümerlerin çivi yazısının, muhtemelen sadece bu tür sütun ve satırlar içerisinde düzenlenmiş olması ve de ilk önce yukarıdan aşağıya

---

[9] Griaule Bambara hakkında şöyle yazmaktadır: "Orada da Su ve Söz ruhani ve dinsel hayatın iki temelidir. Orada da tutarlı mitler, kurumlar ve geleneklere kılavuz olur ve bu bölgedeki Afrika halklarının çeşitli törensel biçimlerinin ve karakteristik olan davranış modellerinin altında, bir yandan dine diğer yandan da dünyaya ve insan doğasına dair bir anlayış yatmaktadır (1965:217-218)."

doğru okunuyor olması burada ilgisiz değildir. Daha sonra çizelgeler doksan derece dönmüş ve soldan sağa doğru okunmaya başlanmıştır.

Eğer gözlemci tarafından oluşturulan çizelgelerden aktörler tarafından oluşturulanlara geçersek, bu taslakların ifade ettiği 'düşünce' türünün daha çok sözlü kültürler yerine yazılı toplumların ilk evrelerini nitelediğini görürüz. Örneğin Joseph Needham'ın Çin düşüncesi anlatımını ele alalım. Bunu, hem 'ilkel düşünceden' hem de Avrupa'ya özgü nedensel ve 'yasal' veya teşrii düşünceden farklılaşan bir şey olarak görür. Bu bağdaştırıcı ya da eşgüdümsel düşünce, içinde şeylerin aralarına bir kıl bile koyamayacağımız şekilde, 'sabitleştirildiği,' aşırı ve kesin biçimde düzenlenmiş bir evren tasviri sunar (1956:286). Bu düşünme tarzı Pythagorasçılar tarafından uygulanan sayı-gizemciliğiyle yakından ilişkilidir (1956:287).

Eğer farklı türde düşünme için kanıtları önemsiz sayıp, bunun yerine düşünce ürünleri üzerine yoğunlaşırsak, hem Pythagorasçıların sihirli dörtlüleriyle, hem de Çinlilerin yıldız fallarıyla, edebi ürünlerle ve kavramların grafik olarak işlenmesiyle uğraştıklarının farkına varmamız gerekir. Grafik biçimin özelliklerinden biri, terimleri (çizgisel) satırlarla ve (hiyerarşik) sütunlarla düzenleme eğilimidir. Bu öyle bir yolla yapılır ki her bir parça diğerleriyle kesin, sürekli ve belirsiz olmayan bir ilişkide bulunan tek bir konum içerisine yerleştirilir. Bir konumu, örneğin 'siyaha' atar ve sonra da bu, 'simgesel sınıflandırma taslağı' içindeki diğer unsurların tümüyle özel bir ilişki içine koyulur.

'Bağdaştırıcı düşüncenin' herhangi bir türünün yazısız toplumlarda bulunmadığını söylemek istemiyorum. Kuşkusuz sınıflandırma sistemi, kısıtlayıcı etkenler azaldıkça büyük bir esneklik kazanır, örneğin dışsal dünyanın 'bilimsel' kavranışı gibi. Öğelerin dönemsel çizelgesinin düzenlenmesi hayvanlar ile klanlar, iklimler ile ruh halleri arasında ilişki kurulmasından çok

Çizelge 4. Burçlar kuşağı işaretleri ve bağlantıları (Husskey, 1967:22)*

Mizaç	*Özsıvı*	*Öge*	*Renk*	*Hal*	*Nitelik*	*Yaş*	*iklim*	*Rüzgâr*	*Burçlar kuşağı işaretleri*	*Vücut /cismi*
iyimser	Kan	Hava	Kırmızı	Sıvı	Sıcak-nemli	Çocukluk	İlkbahar	Güney	KOÇ BOĞA İKİZLER	Baş Boyun Omuz
Huysuz	Safra (yellow bile)	Ateş	Sarı	Gaz	Sıcak-kuru	Gençlik	Yaz	Doğu	YENGEÇ ASLAN BAŞAK	Belden üstü
Melankolik	Sevda salgısı (blackbile)	Toprak	Siyah	Yoğun	Soğuk-kuru	Olgunluk	Sonbahar	Kuzey	TERAZİ AKREP YAY	Belden aşağısı
Serinkanlı	Balgam	Su	Beyaz	Katı	Soğuk-nemli	Yaşlılık	Kış	Batı	OĞLAK KOVA BALIK	Uyluk Diz Ayak

* Diana Burfield'e, özellikle işaretlerin gruplanması bakımından yukarıdaki çizelgenin alternatif yorumlarının olduğunu gösterdiği için minnettarım.

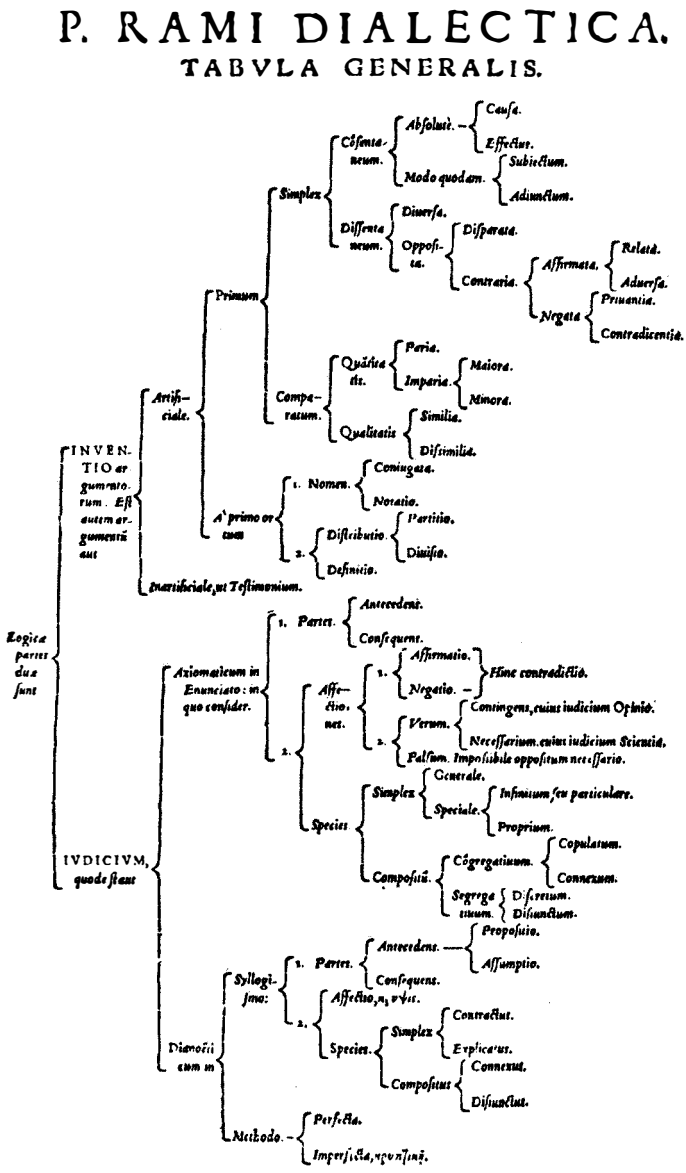
daha sınırlandırıcı bir düzeyde işler. Rönesans öncesi kültürlerde, yazımın sonuçlarından biri, burçlar kuşağı işaretleri (Çizelge 4) ve Ortadoğu'ya özgü büyünün yorumsal çizelgelerinde (Goody, 1968a:18) gözlenen türden sistematik sınıflandırmanın teşvik edilmesidir. Kültürlerin yazıya indirgenmesi, ister failler ya da gözlemciler, ister Kabalistler ya da antropologlar tarafından uygulansın, daima algıyı benzer biçimlerde düzenleme eğilimi gösterir. Sözlü referansın zarif sistemlerine basitleştirici çerçeveler sağlar. Bu sistemlere özgü az örgütlenmiş biçim, muhtemelen Durkheimcı geleneğin sıkıca örülmüş karşılıklılığına öykünmeye çalışmayan çizelgeler tarafından daha iyi gösterilebilir.

Post-Durkheimcı yaklaşımdan çıkarılabilecek yerinde sonuç, Karşıtlık Çizelgelerinin daha basit toplumların kendi sınıflandırma biçimlerini temsil ettiğidir. Gerçekte bunlar, farklılaşmanın ve benzerliğin bütün türlerini tek bir biçimde toplamaktadır. Bu şekilde toplumların düşünce süreçleri çarpıtılır ve kolayca Mounin'in *fausse synonymie* ([hatalı eşanlamlılık] 1970:203) olarak adlandırdığı sorun ortaya çıkar. Gay ve Cole Liberya'daki Kpellelerin "şeyler dizilerine ve şeyleri kıyaslayabilecek aşamalı terim dizilerine" sahip olduklarını vurgulamaktadır. Bu terimler 'eşittir,' 'aynıdır,' 'benzerdir' ve 'benzer gibi görünmekte' şeklinde çevrilebilir. "Bunlar tam bir eşitlikten belirsiz bir benzerliğe dek uzanmaktadır" (1967:46). Aynı zamanda benzerlik de birçok yoldan ifade edilebilmektedir.

Karşıtlık Çizelgeleri kurgusu, sözlü karmaşıklığı grafik basitliğe indirgerken 'çiftler' arasındaki farklı ilişki formlarını, her şeyi kapsayan bir bütünlük içinde toplamaktadır. Lloyd'un Eski Yunan muhakeme biçimleri üzerine yaptığı yetkin çözümlemesinde belirttiği gibi, Aristoteles bu durumdaki çelişkilerin farkına varmış ve bunlardan yararlanmıştır. Aristoteles unsurların Platoncu Ayırma yöntemiyle ayrıştırılması sorununu tartışırken, 'benzerlik' ve 'karşıtlık' ilişkisinin karmaşıklığını ortaya çıkarmış ('aynı,' 'benzer,' 'diğer,' 'farklı,' 'zıt' ve 'çelişkili'), böylece man-

tıksal işleme ışık tutmuştur. Diğer bir deyişle, bu çizelgeler sözlü söylemde varolan çeşitli türdeki karşıtlıkları farklılaştırmayı ihmal ederken, bunlar Aristoteles'e, bu ayrımları sonradan Karşıtlıklar Karesi, Çelişki Yasası ve Dışlanmış Orta yasasının temelini oluşturacak biçimde, formülleştirme olanağı vermiştir (Lloyd, 1966:161). Tarihsel bakımdan çizelgeler, daha üretken bir yaklaşım için yararlı bir hızlandırıcı olarak görülebilir. Eski Yunanlar karşıtlıklarla ilgilerini önceki sözlü kültüre değil, daha çok o günkü yazılı kültürle ilişkilerine borçludurlar. Aslında Lloyd'un doğru bir biçimde belirttiği gibi: "Bugünün ilkel halklarının ikili inanışlarının temelini oluşturan sistemi ne dereceye kadar kendilerinin bilinçli olarak formülleştirdiklerini antropologların raporlarından belirlemek birçok durumda güçtür. Muntazam Karşıtlık Çizelgeleri... genellikle araştırılan toplumdaki belirli bir üyenin düşündüğü kavramların harfi harfine bir raporunu değil alan araştırmacısının, inanışlar ve uygulamaların karmaşık dizisine dair yaptığı kendi çözümlemesini temsil eder (1966:63)." Açıktır ki, iletişimsel eylemlerin apaçık modelleri olarak bu çizelgeler tatmin edici değildir, özellikle de tamamen ikili bir biçim aldıklarında... Daha da ileri gidip bu tür sistemlerin 'temel oluşturmaktansa' 'yüzeysel kalmıyor mu?' diye soracağım; dikkat edilirse birçok durumda, alan araştırmacıları aslında bilmedikleri (gerçekte benim de bilmediğim) bir dil ya da anlambilimsel sistem hakkında, yayımlanmış malzeme üzerine yorumlar yapmaktadırlar.

Anlama kategorilerinin ve böylece bilginin kendisinin bu şekilde şematik olarak ele alınışının yazılı iletişimle hızlandığı iddiasıyla ilgili olarak XV. yüzyılda taşınabilir matbaa baskısının icat edilmesinden sonra ortaya çıkan gelişmelerde bazı dikkat çekici kanıtlar bulunabilir. Onu izleyen yüzyıl boyunca, eğitim reformcuları retorik müfredatında, özellikle de 'yapay belleğin' ortadan kaldırılması yönünde değişiklikler önermişlerdir (Yates, 1966:228). Bu reformcuların en önde geleni Peter Ramus (Pierre

Çizelge 5: Mantık 'gerçekten' neye benzer? (Ramus, Freige) (Ong'dan, 1974).

de la Ramée, 1515-1572, bir Huguenot* olduğu için katledildi) eski bellek yöntemlerini, metinlerin analitik çalışmasına dayanan 'diyalektik düzen,' 'yöntem' ve 'mantık' üzerinde şekillenen yenisiyle değiştirmeye çalışmıştır. Ong'a göre bunlar büyük oranda, basılı metinlerin yayılmasına ve yeni icat edilen baskı teknikleri yoluyla grafiklerin röprodüksiyonuna bağlı olan gelişmelerdir (Ong, 1971:167). Bu düzen şematik biçimde kurulur; burada önce "genel" ya da kapsayıcı veçheler yer alır; bunlar "özel" ya da bireysel veçhelerin karşılıklı dizilerinden ileri gelir. Konu bir kere diyalektik düzeniyle sergilendiğinde, artık şematik sunum vasıtasıyla bu düzen içinde hatırlanır; ünlü Ramist örneği (Yates, 1969:229). Diğer bir deyişle, diyagramların hızlı ve ucuz bir şekilde birçok kopyasının üretilmesi sayesinde yazının baskı yoluyla mekanikleştirilmesi, daha biçimsel dizgelere doğru bir adım daha atmayı sağlamıştır. Antropologlar bu dizgeleri tamamen 'ilkel sınıflandırmaların' özelliği olarak görmeye hazırdırlar (Çizelge 5).

Hammel *Üç Yaramaz Ayı* adlı masal üzerine denemesinde şuna dikkat çekmektedir: "Çözümleme aynılığın değil çeşitliliğin araştırılmasıdır. O halde eğer ikili mantık gerçekten evrensel ise onu araştırmamızın pek anlamı yoktur, eğer değilse ve gözlemcinin felsefesinden kaynaklanıp çözümsel tekniğinin bir parçası durumundaysa diğer bir kültürde varolduğu kanıtlanamaz (1972:7)." "Eğer evrensel olan şey aranıyorsa bu ikili mantıktan ziyade felsefecilerin (ve geri kalanların) bu tür bir standartlaştırma eğilimi içinde olmaları durumudur (1972:8)." Burada iddia edilen, bu tür bir standartlaştırmanın özellikle de içerisinde k sütun, s satır içeren çizelgede örneklenenin, temelde, sözlü malzemeye grafik tekniğin uygulanmasının sonucu olduğudur. Sonuç çoğunlukla bağlamsal bir ifadenin kalıcı karşıtlıklar içerisinde dondurulmasıdır. Bu şekilde, failin referans çatısının gerçek

* Fransız Protestanı; XVI. ve XVII. yüzyıllarda Fransa'daki Kalvinist grubun üyesi –çn.

bir kavrayışı pahasına, gerçeklik gözlemci için sık sık basitleştirilir. Referans çatılarını değiştirmek ve bu çizelgelere testerenin ardındaki kam milinin modelleri gözüyle bakmak, eğretilemeyi mekanizmayla karıştırmak demektir.

5
Bir Liste içinde Ne Vardır?

		ş.	*p.*
"Ayrıca 45 yaprak içeren De Regimine Principum için, her yaprak 1 peni tam olarak ederi.		3	9
Ayrıca bütün kitabı renklendirmek için		3	4
		63	5

	£	*ş.*	*p.*
Toplam alman	22	4	
Toplam ödenmemiş	41	1	
Genel Toplam	3	3	5

(Kitapçısından Sir John Paston'a, 1469?)

John Paston'un İngilizce Kitaplarının Envanteri, ... yılı 5 Kasım'ında IV. Edward döneminde yapıldı.

3. Ayrıca siyah bir kitap, Legend of Ladies; [La Belle Dame] sans Mercy; The Parliament of Birds; The Temple of Glass; Palatyse and Scitacus; the Meditations of..., [Sir Gawain and the] Green Knight... ederi
4. Ayrıca baskıda bir kitap [Satranç] oyunu.
5. Ayrıca Middleton'a ödünç verilen bir kitap...

   Ayrıca Blazoning of Arms'ın bir kopyası, isimler harfi harfine verildi.

   Memorandum; Book of Knighthood adlı kitabım; manner of making of Knights; of Jousts, of Tournaments; fighting in Lists; paces holden by soldiers; Challenges; Statutes of War; and de Regimine Principum... ederi

   Ayrıca Edward iiii'den yeni yasalar kitabı. 1479?"

(Selections from the Paston Letters'dan, Harrap, 1949)

Antropologlar ve diğerlerinin, 'ilkel sınıflandırma,' simgesel sistemler ve sözlü kültürlerdeki düşünme biçimlerini çalışmak

için kullandıkları çizelge, kavramlar ve kategorileri çözümlemeye yarayan grafik bir yöntemdir. Kullanımı, temel birtakım kavramsal sorunların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Aslında, çizelge sütunlar ve satırların bir matrisinden oluşur; ya da bir başka açıdan bakarsak bir ya da daha fazla sayıda dikey listeden. Bu bölümde, sosyal bilimcilerin bu işlemi oldukça tartışmalı yollardan yürüttüğü tartışmasından, bu tür bir davranışın ilk yazılı sistemlerde ne ölçüde yinelenen bir nitelik olduğunu göstermeye çalışacağım. Çizelgeler, listeler ve formüller oluşturmanın tamamıyla yazının ortaya çıkışından kaynaklandığını düşünmüyorum. Ancak şunu belirtmeliyim ki, konuşmadan metne geçiş bilinçteki değişimle pek de ilişki kurulamayacak önemli bir gelişmeye yol açmıştır. Bu gelişim kısmen, grafik türde biçimsel etkinliklerin büyük oranda yaygınlaşmasından kaynaklanmaktadır. Sözlü iletişimi çalışmamızı engelleyen niteliklerin kendisi, özellikle de ilk evrelerinde, yazım çeşitliliğini anlamamız açısından çok önemlidir.

Daha önceki bir denememizde Watt ve ben, okuryazarlığın, benim daha sonra çıkarım olarak adlandırdığım bazı sonuçlarını incelemiştik. Burada, grafik sistemlerin gelişiminde bir aşama daha geriye gidip yazının kendisinin bilişsel etkenler üzerindeki etkisini tartışmak istiyorum. Bu esnada özellikle Mezopotamya ve Mısır'ın en eski dönemlerinde oluştuğu gözlenen yazı biçimleri ele alınacaktır.

Önceki tartışmadaki sorunlardan biri, Havelock (1963:1973) gibi bizim de, Eski Yunan'daki rolünden ötürü alfabenin ortaya çıkışına özel bir önem atfetmemizdi. Bu şekilde davranarak daha eski yazı türlerini kullanan toplumlardaki gelişimleri ve bunların sosyal yaşam ve bilişsel süreçlerdeki payını fazlaca vurgulamama eğilimindeydik. Bu sistemler işlemin kolaylığı açısından alfabeyle eşdeğer değildir, ancak birtakım ortak amaçlara ulaşmak için kullanılabilir. Akılcılığın azlığı, bunlar temelde konuşma yerine kelimeleri kaydetmek için kullanıldığı zaman çok da-

ha az önem taşır; aslında bu muhtemelen, sözlü kavramlar için oldukça belirli bir uzamsal çerçeve sağlamaya dönük bir avantaj sağlar. Bu şekilde bu kavramların, kelimeler yerine (yani simge-yazı *[logogram]*) nesneleri (yani resim-yazı *[pictogram]*) simgeleştiren grafik sistemler için bile kullanılabilir türden biçimsel işlenmeye maruz kalmasını sağlar. Bu tartışmayı iki bakımdan ele almama izin verin. İlk olarak, alfabenin okumayı ve yazmayı hayli kolaylaştırdığı ve de bunları daha fazla insan ve daha fazla amaç için (birinin 'düşüncelerini' kaydetmesi dahil) elverişli hale getirdiği iddiasını reddetmek gereksizdir. Fakat sırayla ilk hecesel ve 'ünsüz' alfabeler, Sümer'e özgü simge-yazıların basitleştirilmişidir ve benzer, fakat o kadar da geniş uzanımlı olmayan bir etkiye sahiptir. Açıktır ki, yazı sistemlerindeki büyük oranda soyutlaştırma ve basitleştirmeye dönük ilerici değişimler okuryazar sayısını potansiyel olarak ve bazen de pratikte artırmıştır. Nougayrol MÖ XIV. ve XIII. yüzyıllardaki Ugarit metinlerinin ünsüz alfabesinin *lettrés* (okuryazar) sayısını büyük oranda artırdığını yazmıştır (1962:29). Akkad dilini öğrenmek durumunda olan Ugarit kâtipleri için uzun bir çıraklık dönemi gereklidir. Çünkü bu hem ikinci bir dil hem de karmaşık çivi yazısını edinmek anlamına gelir; üstelik Akkad dilinde alfabetik olarak yazılmamakla birlikte, anadili Ugaritçe de hecesel çiviyazısı biçiminde yazılmamaktadır.

Alfabetik sistemler okuryazar alanını genişletirken,[1] ilk yazı sistemleri, hatta aslında mağara duvarlarına, bir parça kayın kabuğuna ya da daha geçici olarak kumun üzerine kazman ilk grafik araçlar hem sosyal yaşam hem de bilişsel sistemlerin düzenlenmesi üzerinde bir etkiye sahiptir.[2] Bu bölümde tartışmak

---

[1] Aynı zamanda bkz. Speiser ve Albright, *Furata: City Invincible* (Haz. Kraeling ve Adams), 1960.

[2] Bu başka bir bağlamda tamamlamayı düşündüğüm bir noktadır. Ancak Dewdney'i, *The Sacred Scrolls of the Southern Ojibway*'i (Toronto, 1975) okumam, bana, Amerikalıların mitoloji ve sınıflandırıcı

istediğim bu ilk alfabe öncesi yazı sistemlerinin özel etkisidir.

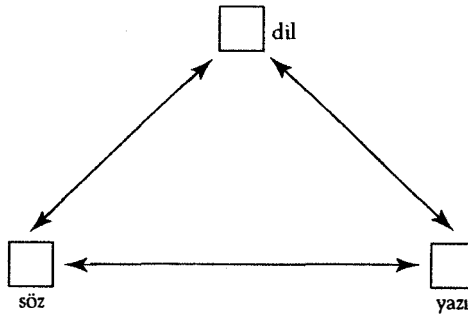
Bu ilk gelişmelerin üzerinde yeterince yoğunlaşamamamız kısmen sorunun formülleştiriliş biçiminden kaynaklanmaktadır. Yazı, konuşmayı bir 'nesnel bağlaşıklık'la sunacak biçimde tasarlanmıştır; bu malzeme sözlü söyleme karşılık gelir.

Aslında bu, yazının dil kullanımında muhtemelen de doğrudan bilişsel süreçler üzerinde yaptığı değişiklikleri düşünürken (buna rağmen ben yeni tekniği sonuçları zorlayan değil araçları sağlayan bir şey olarak görüyorum) yapılan, yazının konuşmaya kalıcı bir biçim verdiği şeklindeki genel bir varsayımdır. Sözcükler silinip giden işitsel sinyallerden çok, sürekli nesneler haline gelir. Bu dönüşüm, iletişimlerin zaman ve uzam içinde önemli biçimlerde başkalaştığı anlamını taşır. Aynı zamanda konuşma eyleminin yazı içinde maddeleştirilmesi onun incelenmesini, işlenmesini ve çeşitli biçimlerde yeniden düzenlenmesini sağlar (Goody ve Watt, 1963).

Hem tamamlanması hem de düzenlenmesi gereken bu tartışma hattını geri almak istemiyorum. Ancak yazının konuşmayı kopyaladığı şeklindeki genel varsayımın bir temel noktada düzeltilmeye ihtiyacı yardır; çünkü yazı, dil kullanımının doğasını çok önemli birtakım biçimlerde değiştirmektedir. Bu gerçeğin kabul edilmemesi, kısmen dilbilimcilerin dil *(langue)* ve söz *(parole)* arasında kurduğu ayrımın evrensel olarak tanınması yüzündendir; söz sözlü tür içine yerleştirilir. Fakat öyleyse yazılı tür neyi ifade etmektedir? Sadece bir kayıt aracı mıdır? Yazının göstergeselliği basitçe konuşmanın göstergeselliğinin yeniden kopyalanması mıdır? Burada bir karşıtlıktan çok, sadece basit bir biçimsel düzenlemenin değil, aynı zamanda *vektörel* güçlerinde belirtisi olan bir dilbilimsel üçgen yok mudur? Öyle görünüyor

---

taslaklarının bazı özelliklerinin burada bulunan daha ayrıntılı ikonografilerle ilişkili olabileceğini düşündürmüştür; dolaylı karşılaştırmam Afrika'yladır.

ki konuşma, yazının temel belirleyicisi değildir; o zaman yazı daha az bir derecede konuşmayı ve bağdaşık bilişsel süreçleri de etkileyen bir şey olarak görülebilir mi?

Konuşma ve yazı dillerinin farklılığı fikri birçok dilbilimci tarafından kabul edilmemektedir. Saussure yazının basitçe dili temsil ettiği görüşünü kabul etmiştir;[3] aynı fikir Sapir, Hockett ve daha güçlü bir biçimde Bloomfield tarafından belirtilmiştir. Bloomfield "yazı dil değildir, fakat yalnızca görünebilir işaretlerle dilin kaydedilme aracıdır" (1933:21) fikrinde ısrarcıdır. Bu genel eğilimin karşısında bir de Prag Dilbilim Çevresi etrafında birleşmiş bazı akademisyenlerin, özellikle de "konuşulan ve yazılan şeklinde iki düzeyin bir ve aynı dilde bir arada bulunabilirliği" (1973:15, aynı zamanda bkz. Pulgram 1951, 1965) hakkında yazan Vachek'in (1939, 1959, 1973) sözde işlevselci yaklaşımı vardır.

> "Dilin KONUŞMA DÜZEYİ, ses olarak açığa çıkabilen dil unsurlarının oluşturduğu bir sistemdir. Bu sistemin işlevi, belli bir uyarıcıya işlek bir şekilde tepki vermektir (kural olarak bu ivedilik ister)... tepki veren dil, kullanıcının sadece iletişimsel değil duygusal yönlerini de gerektiği gibi ifade eder."
>
> "Dilin YAZMA DÜZEYİ, grafik olarak açığa çıkabilen dil unsurlarının oluşturduğu bir sistemdir. Bu sistemin işlevi, belli

[3] "(Yazının) biricik amacı (dili) göstermektir... konuşulan biçimler tek başına nesneyi oluşturur" (Saussure, 1960:23-24).

bir uyarıcıya durağan bir yolla tepki vermektir (kural olarak ivedilik istemez)... özellikle sadece iletişimsel yön üzerinde yoğunlaşır..."

Gelişimsel ya da evrimsel etkenler yerine dilsel evrensellikler üzerinde yoğunlaşılması, bu ayrımın kabul edilmesini oldukça güçleştirmiştir (bkz. Kay, 1971). Bu da dilin işlevsel kapasitesine ait aşamalı artış sürecini yok saymaya yol açmıştır (Vachek, 1973:34). Ne olursa olsun, ortaya çıkan araştırmalar ve tartışmalar temelde, yazının anlambilim ya da bilişle ilgili ilişkilerinin bir değerlendirmesinden çok sesbirimin ve yazıbirimin karşılıklılığı sorunuyla ilişkilidir (bu yüzden de 'yabancı bir dil olarak İngilizce,' alfabetik reform ya da stenografiyle ilişkilidir).

Yazının iki temel işlevi olduğunu gördük. Birisi iletişimi zaman ve uzam içinde olanaklı kılan ve insanlığa işaretleyici, belleksel ve kayıt edici bir araç sağlayan depolama işlevidir. Kuşkusuz bu işlev diğer depolama araçlarıyla da yerine getirilebilir, örneğin iletilerin teybe kaydedilmesi gibi. Ancak işitsel röprodüksiyon kullanımı yazının ikinci işlevine izin vermez. Bu işlev, dili işitsel alandan görsel alana taşırken farklı bir inceleme türüne ve de sadece cümlelerin değil, tek tek sözcüklerin ayıklanıp yeniden düzenlenmesine olanak sağlar. Anlambirimler cümle yapısından, yani sözlü ifade akışından sökülebilir; dolayısıyla sadece bir cümle içerisinde değil, bu çatının dışında, çok daha farklı ve oldukça 'soyut' bağlamlarda ortaya çıktığı zaman da düzenlenmeye elverişli ayrı birimler halinde bir kenara koyulur. Bu süreci ben, sözcük birtakım kavramsal zorluklar taşısa da, bağlamsızlaştırma olarak adlandırıyorum.

Bu süreçlerin sözlü ifade de meydana gelmediğini ima etmek istemiyorum. Örneğin birden konuşmanın akışını durdurup biraz önce söylediğimiz şeyi tekrar edebiliriz: "Deve dikeni"; yorumlarız, "tuhaf bir sözcük." Aynı şekilde konuşmanın bir kısmını düzeltebilir ya da bir cümleyi başka bir şekilde söyleyebiliriz. Bunu, cümle bir mastarı ayırmaktan ya da bir edatla bitir-

mekten kaçınmak için oluşturulduktan ya da konuşulduktan sonra bile yapabiliriz. Ancak işte bizzat bu olanaklar, yazının yeniden örgütlenme sürecini kolaylaştırırken aynı zamanda da sözel iletişim alanını daha kalıcı biçimde etkilediğini açıkça ortaya koymaktadır. Çünkü iki sözlü durum vardır; birisi yazının yokluğunda, diğeri varlığında yaygındır. Bu iki durum, sırf yazı konuşmaya başka bir boyut eklediği için kesin bir farklılık taşımaz; yazı sözel iletişimin doğasını da değiştirmektedir. Aşırı bir durumda, yazılı dil, konuşulan dilin yokluğunda var olabilir. Onu zamana karşı korur, yoksa dil geçerli bir iletişim aracı olarak yok olup gidecektir. "Milyonlarca insanın, ancak sadece onu yazabilenlerin konuşabildiği bir dil (Ong, 1971:17)" olan akademik Latince buna bir örnektir. Ya da Rosemont (1974) ve diğerlerinin belirttiği gibi sıradan insanın konuşmasından tamamen uzaklaşmış olan klasik Çince. Aslında bu sonuçta hiçbir zaman 'doğal bir dil' olmamıştır denilebilir.

Yazının olası etkileri, günümüz yazısının etnografik bir çözümlemesinden ya da ilk yazılı malzemelerin tarihsel bir incelemesinden yola çıkılarak değerlendirilebilir. Burada, bu yaklaşımlardan ikincisini uygun buluyorum; çünkü sorun insanlığın ürettiği ilk metinlerden, Bereketli Hilal* tabletlerindeki metinlerden oldukça açık biçimde anlaşılmaktadır.

Mezopotamya'da IV. binyılm sonuna doğru geliştirilen 'resimyazı' türü yazı, temelde 'basit idari kayıtlar' için kullanılıyordu (Kramer 1956:xix). Sonra sistem resimyazı niteliğini yitirip "tamamen gelenekselleşmiş ve sadece fonetik bir yazı sistemi" halini aldı. Kramer, III. binyılm ikinci yarısıyla birlikte bu yazının "en karmaşık tarihsel ve edebi eserleri bile kolaylıkla ifade edebilecek kadar esnek ve değişime açık" hale geldiğini ileri sürer. Bitişik olmayan herhangi bir sistemin, özellikle de alfabe-

* *Fertile Crescent*: Sınırları doğuda Süveyş Kanalı'na, batıda Mezopotamya boyunca İran körfezine dek uzanan coğrafi bölge –yn.

tik değilse, bu denli esnek olabileceği kuşkuludur. Aynı şekilde, bu değişimlerin tek başına "aynı dönem on binlerce ekonomik ya da idari tabletler ve adak yazıtları üretmesine rağmen," ilk dönemlerden "şu ana kadar açığa çıkarılabilen sadece birkaç edebi bölgeden" ibaret bir anlam taşınası mümkün değildir (s. xix). Çünkü II. binyılm birinci yarısından daha erken döneme ait herhangi bir edebi belge ortaya çıkmamıştır; Sümerce artık konuşulan bir dil değil, fakat yalnızca yazılı (ya da 'ölü') bir dil olmuş, sesbilimsel ve grafik kodların bir birleşimi değil, tamamen grafik bir sistem halini almıştır.

D. J. Wiseman, Asur sonrası dönem için aynı noktayı vurgular. 'Asur bilimi çalışmalarının içeriğini' yeniden gözden geçirmeye, 'geleneksel hat' olarak bilinen bir grup yazıya dönük bir tartışmayla başlar. Ele aldığı malzemelerin birinci kategorisi, elli civarında destan ya da 'mitolojik' metindir. Bunlardan birkaçı Sümer'e özgü prototipler olarak bilinmektedir. Dünyanın, insanlığın ve sanatın yaratılışını ele alır; kahramanlıkları, sayısız tanrının ıstırabını ve rekabetini anlatır. Bu metinlerden sadece Sümer, İbrani ve Homerosçu edebiyatla olan yakınlıkları yüzünden değil ilk uygarlıkların 'entelektüel maceralarına' ışık tuttukları için de yararlanılmaktadır.

Fakat yazılı malzeme yığınının esas konusu nedir? Asur döneminde bile, Babil civarındaki tapınak ve saraylarda bulunan ve aslında akademik bulgulardan çok daha geniş bir coğrafi ve kronolojik alana yayılmış malzeme, edebi üretimler ya da mit ve halk öykülerinin kaydedilmesiyle oluşan yaygın geleneğe ait belgeler değil, idari ve ekonomik belgelerdir; günümüze dek ulaşan çivi yazılarının dörtte üçü (bu yaklaşık 150.000'e denk düşer) bu gruba girer; destansı malzemeyle karşılaştırıldığında bu çok büyük bir miktardır (Wiseman, 1962:22). Aralarında "alım-satım, kira, ödünç verme, evlatlık edinme senetleri, evlilik mukavelelerı, vasiyetnamelerle birlikte, dükkân sahiplerinin, sekreterlerin ve bankacıların hesap defterleri, listeleri ve günlükleri aynı za-

manda nüfus sayımı ve vergi gelirleri gibi bir devletin oldukça gelişkin bürokratik sisteminin zorunlu bir getirisi olan" (s. 22) mektuplar ve yasal belgeler bulunmaktadır.

İnsanlığın belgelenmiş tarihinin ilk 1500 yılındaki yazılı kültürlerin özellikle ilk evrelerinde, bu tür malzemeler çoğunlukla sıradan konuşmadan, aslında herhangi bir konuşmadan çok daha farklı bir biçimde sunulmuştur. Ve, kesinlikle sözlü ifade de hemen hiç bulunmayan (buna rağmen bazen ayinlerde görünen) en özel biçim, listedir.

Liste

'Liste' İngilizcede bol miktarda bulunan çok anlamlı kelimelerden biridir. *Oxford English Dictionary,* dinleme (*listening*), arzulama (*lusting*) vb ile ilgili yedi kullanım (liste) vermiştir. Üçüncüsü "bir kumaşın kıyısı, kenarı, şeridi"yle ilgilidir. Bununla oldukça bağdaşan anlamı sınırdır, örneğin "savaşın meydana geldiği yer" gibi; bu yüzden *'to enter the lists'* savaş için ayrılmış alana gitmek anlamına gelir. Sınır kavramı ya da daha doğrusu görünürlüğün artması, ileri derecede bir sınır tanımı, ele alacağım türden listenin önemli bir özelliğidir. Bu O. E. D.'nin verdiği altıncı karşılıktır ve muhtemelen üçüncü anlamdaki kâğıt 'şeridinden' çıkmaktadır. Şöyle tanımlanır: "İsimlerin, figürlerin, kelimelerin ya da benzerlerinin, bir sıra ya da dizisini içeren bir katalog ya da cetveldir. Eski kullanımında, özellikle aynı yükümlülüklere sahip ya da aynı amaç için birleşmiş insanların isimlerinin katalogu olarak geçer." Listelerin üç ana türünü birbirinden ayırmak istiyorum. En yaygını dışarıdaki olayların, rollerin, durumların, insanların bir kaydıdır ve bir kral-listesinin tipik bir ilk kullanımıdır; insanların, nesnelerin ve olayların bir tür envanteridir.

Geçmişe yönelik bu tür bir listeden farklı olarak (bu liste uzun vadede saklanan verileri olduğu gibi kısa vadede saklanan

gözlemsel verileri düzenlemek için de kullanılabilir) bir de gelecekteki bir eylem için kılavuz, bir plan sağlayan alışveriş listesi vardır. Listede yer alan maddeler yerine getirildikçe fiziksel ya da zihinsel olarak listeden çıkarılır. Batı Afrika'daki sınırlı yazı sistemlerinde aynı zamanda Ortadoğu'daki ilk yazı sistemlerinde yaygın olarak bulunan bir örnek, kullanılan yolculuk programlarıdır; örneğin bir insanın Mekke'ye hacca gitmek için izlemek durumunda olduğu rotanın haritasının çıkarılması gibi.

Envanter ve alışveriş listelerinin yanı sıra Mezopotamya'da bir başka önemli metinler dizisiyle karşılaşıyoruz. Bu, *Listenwissenschaft* olarak bilinen özel bir bilgi dalının ortaya çıkmasını sağlayan sözlüksel listelerdir. Sümer'e özgü tabletlerin bu yaygın dizileri, kavramların bir tür envanterini sağlamaktadır; arkaik ve gelişmemiş bir sözlük ya da henüz embriyo safhasındaki bir ansiklopedi gibi.

Burada bence sorun bu yazılı formların, sadece yazı ve ekonomi arasındaki etkileşimin yan ürünleri olduğunu ve bugüne dek birtakım saklı kalmış ihtiyacı karşıladığını göstermek değildir. Aynı zamanda bu yazılı formların sırf tutanakların doğasında değil, onlara eşlik eden 'düşünce biçimlerinde' de önemli değişimleri temsil ettiğini belirtmektir (en azından eğer 'düşünce biçimlerini' zekânın bu yeni teknolojisinin başlattığı biçimsel, bilişsel ve dilbilimsel işlemler açısından yorumlarsak).

Bilginin listeler biçiminde sunumunun bir özelliği, sadece normal konuşmadan değil, fakat ilk anda konuşma türüne özgü ve ona daha yakın olarak düşünebileceğimiz, diğer yazım yollarından farklı bir yöntemle ele alınmak zorunda olmasıdır. Listelerin çizgisel biçimde sunulamayacağını söylemek istemiyorum; bu kuşkusuz doğru olmaz. Listelemenin sözlü kültürde oluşmadığını da savunmuyorum (bununla yazılı orijinallerden amaçlı olarak bellek deposuna konan ve ezberden okunan çok önemli listeler kategorisini kasten dışlamayı kastediyorum); belirli miktarda ad listelemesi, bir soyağacındaki isimler, gıda mahsulleri

ya da hayvanlar için kelimelerle olduğu gibi, özellikle de bazı törensel durumlarda oluşmaktadır; ancak çoğunlukla düşünülenden çok daha az yaygın ve daha esnektir. Fakat sözlü toplumlar ve onların öğrenme biçimleri arasındaki farklılığı sonraki bir tartışmaya bırakmak istiyorum. Burada yazılı listelerin olumlu nitelikleri üzerinde duracağım.

Liste süreklilikten çok süreksizliğe dayanır; fiziksel yerleştirmeye, konuma bağlıdır; farklı yönlerde, hem yan yan ve aşağı doğru, aşağı ve yukarı, aynı zamanda sol ve sağ, okunabilir; kesin bir başlangıcı ve sonu, yani bir sınırı, kenarı vardır, bir parça kumaş gibi. En önemlisi, maddelerin numaralarla, başlangıç sesiyle, kategoriyle vb düzenlenmesini teşvik eder. Dışsal ve içsel sınırların varolması, kategorilere büyük bir görünebilirlik getirir, aynı zamanda onları soyutlaştırır.

Bütün bu yönleriyle listeler, sözlü iletişim ürünlerinden farklılaşır; daha çok geçen bölümde tartışılan çizelge ve bundan sonraki bölümde tartışılacak olan formülle ilişkilidir. Bunlar konuşmayı dolaysız yoldan temsil etmez. Daha doğrusu olağan konuşma biçimlerinin, yani sohbetin, söylevin vb sürekliliğine, akışına, bağlantılılığma karşıt bir yerde durur ve sözel parçaların içerisinde kavramların, her zaman ya da hemen her zaman, sadece konuşmanın meydana geldiği daha geniş bağlamdan değil, birbirlerinden de ayrıldıkları bir düzenleme halini alır. Yani mal envanterinin işlediği gibi: Öküzler, 5; eşek, 14; arazi, 5 dönüm; sandalye, 8; masa, 5.

Öyleyse bir bakış açısıyla listeler, sözlü parçaları bağlantısız ve soyut biçimde ele almaları bakımından konuşma biçimlerinden oldukça farklıdır. Bununla beraber, günümüz Afrika'sında olsun ya da eski Ortadoğu'da, konuşma (gösterdiğimiz gibi) yazıya indirgendiğinde sık sık oluşan kesinlikle böyle bir durumdur.

İlk bütünlüklü yazı sisteminin MÖ 3000 yıllarında Sümerler tarafından, diğer alfabelerin olası atası olduğu öne sürülen bir

öncü alfabeden geliştirildiği genellikle kabul edilmektedir. Uruk'tan elde edilen kanıtlar göstermektedir ki, basit ve ilk biçimler, üzerlerinde eşyalara bağlamak için kullanılan sicimin izlerini ve deliklerini taşıyan kilden yaftalar ya da markalardan oluşmaktadır. Bu yaftalar silindir bir mühür izinden başka bir şey içermemektedir, diğer bir deyişle gönderenin iyelik işaretidir. Bu kadar sınırlı amaçlar için bile kısıtlılıklar düşündürücüdür, çünkü kopmuş bir yafta eşyayla ilişkilendirilemez. Bu yüzden sistem, bu nesneler için işaretler çizilerek ve mühür izleriyle bu işaretlerin değiştirilmesiyle geliştirilmiştir.

Bu tabletlerin isimlerin ve nesnelerin ayrıntılarını taşıması, hesap defterlerinin gelişmesine yol açmıştır. Örneğin bir tablet, bir dizi ismi sayılarla listelemektedir; sayılar toplandığında toplam ellidört öküz çıkmaktadır (Gelb, 1963:64) Bu evrede, Uruk yazısı rakamlar, nesneler ve kişisel isimlerin ifadesi için sınırlanmış sözcük işaretlerinden oluşmaktadır. Gelb'in belirttiği üzere bu sistem kökenini kamu ekonomisi ve yönetimiyle ortaya çıkan gerekliliklere borçludur. Ülkenin üretkenliğindeki artışla birlikte, bu devlet denetimindeki kanalizasyon ve sulama sistemlerinin sonucudur, biriken tarımsal artık değer kentlerdeki ambarlar ve silolara aktarılmıştır. Bu da, şehirlere gelen malların aynı zamanda da taşraya giden imalat ürünlerinin hesabının tutulması gerekliliğini doğurmuştur (s. 62).

Öyleyse eski Mezopotamya'daki yazı kullanımında önemli yere sahip olanlar edebi eserler değil, idari listelerdir (Oppenheim, 1964:230). Bu listeler çok çeşitli biçimler alabilir; gelir kısmında haraç gelirleri, savaş ganimetlerinin sayımı, harcamalar arasında tayınların dağıtımı, memurlara ödemeler. Bu tutanakların kaydedilmesi, personel ve malların (temel ürünler, gereçler veya son ürünler) "bürokrasi kanalıyla ve büronun belirli bir döneminde hizmet gören, kişisel olarak sorumlu memurların denetiminde" aktarılmasına dayanan Mezopotamya türü bir bürokratik sistem için özel bir önem taşımaktadır. Örneğin, saraylar

veya tapınaklarda merkezileşen sözde 'yeniden dağıtımcı' ekonomilerde, memurlar gelir vergilerini, haraçları, kraliyete veya papazlara ait arazilerin ve atölyelerin ürünlerini kaydetmişlerdir. Bu kaydetme türü "tam anlamıyla intizam altına alınıp zekice düzenlenmiştir;" bunlar kil üzerindeki yazı sayesinde korunmuş ilk belgelerde açıkça görülür. Her ne kadar Orta Amerika'da, gerçek bir yazı sistemi olmasa da yeni çözdüğümüz karmaşık bir "ip düğümleme" yöntemi (Gelb, 1963:57-58) yoluyla bir kayıt sistemi kullanarak, bu tür bir uygulamaya yaklaşan devlet sistemleri ortaya çıkmıştır; her halü kârda yazının varlığı böyle bir ekonominin ve onu düzenleyen politikaların gelişimini kolaylaştırmış ve desteklemiştir.

Sözlük listeleri başlangıçta idari olanlardan daha az yaygındı. Ancak MÖ 3000 gibi erken bir zamanda bile çalışma ve alıştırma için tasarlanmış sözcük listeleri bulmaktayız (Kramer, 1956:3). 'Okul metinlerinin' (örneğin Fora'dan, VAT 9130) yanı sıra ilk yazı sistemlerinde tekrar tekrar oluşan yeniden gruplandırma sürecini gösteren belgelerle karşılaşıyoruz; örneğin eski bir metnin ilk sütununda KU elementini (bkz. no: 340 Falkenstein, 1936:44) içeren işaret dizilerinin beraberce gruplandığını görüyoruz. MÖ 2500 yılı Antik Şuruppak'ta dikkate değer sayıda 'ders kitapları' bulunmuştur. Bu listeler farklı sınıflar altında beraberce gruplanmış maddeler içerdiği zaman özel konulu 'ders kitaplarını,' daha doğrusu 'ders listelerini' oluşturmaktadır; bunlar "ansiklopediye doğru ilk adımları" temsil eder (Gardiner, 1947:i, 1). Aynı zamanda bunlar, okullarda ve üniversitelerde kurumsallaşan, doğal dünyaya dair araştırmanın ilk evreleridir. Burada vurgu araştırma sürecine değil, sistematikleştirme ve biçimselleştirmenin derecesine yapılmaktadır. Bağdat'ın dışındaki Tell Harmal'dan, Kramer'in "bitkibilimsel-hayvanbilimsel ders kitabı" olarak betimlediği ve II. binyılın erken dönemine kadar giden belgeye sahibiz. "Burada yüzlerce ağaç adı, ayrıca kamış, ahşap nesne ve kuş adları listesi kazınmıştır. Yüzden fazla kuş

ismi sağdan son üç sütuna listelenmiştir ve bunun kuş listesi olduğunu gösteren, *mushen* ibaresiyle sona ermektedir" (Kramer 1956:280). Diğer bir deyişle, konuşma dilinden farklı olarak yazı dilinde, maddeleri özel bir sözlüksel kategoriye yerleştirmek için bir belirleyici eklenmektedir. Kavramsal süreçlerde listelerin devrimci önemi, Sümer'e özgü sözlükçe ve Mısır'a özgü özeladbilimi bağlamında sonra tartışılacaktır. Fakat burada özel bir tür listeden, kelimelerin veya şeylerin değil, fakat iletişimsel kanalın kendisi için temel olan, işaretlerin listesinden başlayacağım. Alfabetik yazıyla liste yirmibeş ila otuz karakterin basit bir listesidir. Simge yazı sistemleriyle liste hayli uzamaktadır. Hecesel sistemler ve yazının fonetik ilkeyi şu ya da bu şekilde kullanan çoğu biçimi, arada, alfabetik uca daha yakın bir yere denk düşer. Ancak yazı sistemlerinin büyük kısmı çalışır duruma gelmeden önce, oldukça titiz ve bağlamsızlaştırıcı bir öğrenme gerektirir; ve sistemi işletmek için öğrenilmesi zorunlu olan işaretler genellikle işaret listelerinde gösterilir. Mezopotamya'ya özgü malzeme hakkında yazarken Oppenheim (1964:245), üç eski türün varlığına dikkatimizi çeker. Birisi u-a-i (örneğin bu-ba-bi) ünlü dizisine göre gruplanmış hece-işaretlerini içerir; diğeri işaretleri biçimlerine göre düzenler. Üçüncüsü ise Ea-listeleridir; burada işaretler birbiri altına dikkatlice yazılmıştır ve nihayet solda Sümerce okunuşlarıyla (basit hecesel işaretlerle ifade edilir) ve sağda Akkad dilindeki adlarıyla sunulur. Böylece dikey sıraların titizce tek tek sütunlardan ayrıldığı üç sütun hece listesi meydana gelir (okunuşlar: işaret: işaret ismi) (1964:245).

Kuşkusuz bu türde listeleme en eski alfabe sistemlerinde önemli bir rol oynamıştır. Aslında bu listeleme işi muhtemelen, alfabenin gelişimine bizzat katkıda bulunmuştur; bu da Fenike-Filistin bölgesinde olmuştur. Bu bölgede ilk çivi yazısı tablet Babil'de bulunmuştur ve yaklaşık MÖ 2000 yılı civarına tarihlenir (Ur III). O zaman bu şehrin prensi Ur Kralı'nm valisidir. Bu tablet, çivi yazısı karakterlerinin fonetik olarak düzenlenmiş bir

sözlükçesini sunuyordu. "Bu, Babillilerin henüz Mezopotamya'da görünmeyen yöntemleri kullanarak zor çiviyazısı alfabesi üzerinde ustalaşmaya çalıştıklarını kanıtlamaktadır (Albright, 1968:99)."

Bu örneği, grafik indirgemeciliğin üretken olanaklarını gösteren bir şey olarak almak istiyorum. Sözcükleri işaretlerle temsil eden bir yazı sisteminde meydana gelen simge-yazılar ya biçim ya da ses benzerliğiyle düzenlenir. Biçim benzerliği ile düzenleme, içerdiği işaret sayısı yüzünden ve her durumda ileri bir çözümlemeye dönük az bir potansiyel barındırdığı için zordur. Sesle düzenleme, sonradan bir hece listesine indirgenebilecek gruplamalar ortaya çıkarır. Gereken seçmeli işaret sayısı doğal olarak belli bir dildeki hecelerin fonetik yapısına bağlıdır (örneğin, CV, CVC'den çok daha az gerektirir); örnek olarak en basit sistem 105 işaret üretir (sözgelimi 21 ünsüz veya ağız konumlarının ve 5 ünlünün bir matrisi). Aynı şekilde bir hece listesinin fonetik olarak düzenlenen listelenmesi, yani işaretleri baştaki ünsüzün sesine göre düzenleyen liste, alfabenin kendisinin ortaya çıkmasını sağlayan seslerin çözümlenmesinde bir ileri aşamadır.

İdari Listeler

Öyleyse yazı, konumsal bir düzenleme aracı sağlamaktadır. Şimdi öncelikle bir LoDagaa cenaze töreninde yapılan yardımlar üzerindeki etkisini ele alalım. LoDagaa cenaze törenindeki yardımlar, onların sosyal yaşamının devamında oldukça gerekli olan dayanışmanın önemli bir parçasını oluşturur. Cenaze sahibi birey için daha sonra kendisinin de benzer koşullarda yapmak zorunda olduğu bu yardımlar hakkındaki bilgi, hemen hemen üç gün süren oldukça hareketli gömme etkinliği sırasında kendisine gelişigüzel olarak gelir. Özel bir rit esnasında sağdan soldan insanlar gelir ve kişiden kişiye değişen yardımlar yapar. Bu yardımlar birtakım özel etkenlere bağlıdır; örneğin ambarın, tavuk-

larının, cebinin durumuna ve ölü veya akrabalarıyla olan ilişkisine göre... İlerideki bir karşılıklılık eylemi için geri çağrılmak üzere yardımlara dair bilgi düzenlenir. Bu kolay bir iş değildir ve 'bellek' veya 'anımsama' başlığı altında ancak eksik olarak özetlenebilecek bir entelektüel beceri uygulanması gerektirir.

Bilgi kronolojik bir düzene yazı yoluyla girdiği için 1, 2, 3, kalıcı bir biçimde listelenebilir; muhtemelen isimler ve miktarlarla... Böylece bir sütundaki dikey yerleştirmeden faydalanılır. Fakat bir ad listesi aynı zamanda kadınlar ile erkekleri ayırmak için ayrı sütunlarda da (veya sayfalar ya da kitaplarda) düzenlenebilir. Yatay yerleştirme ve konumsal geçişler kullanılır.

Kültürler ve bireyler için yazının potansiyellerinin bir belirtisi yazının ilk kullanıldığı zaman üretilen metnin türü ve niceliği tarafından verilir. Açıktır ki yazılı iletişimin bağlamı, izlenen modellerden, kullanılan malzemelerden (örneğin taş veya kâğıt) ve geniş sosyal durumdan (örneğin merkezileşmiş devlet lidersiz bir kabileden, bir merkantilist ekonomi kırsal ekonomiden farklı yazı kullanımlarına sahiptir) etkilenecektir. Aynı zamanda şu da bir gerçektir ki faydalandığımız herhangi bir veri toplamı, özgün malzemelerin sadece küçük bir oranını temsil etmektedir ve hâlâ varlığını sürdürenler de belli yönlerde etkilenmiş olabilir. Bu uyarıları aklımızda tutarak 1929'dan beri Suriye'deki liman kenti Ugarit'ten (şimdiki Ras Şamra) çıkarılan tabletlere bakabiliriz. Bunların çoğu limanın adıyla bilinen bir Sami dilinde yazılmıştır ve MÖ XIV. yüzyılın ilk yarısına kadar tarihlenebilmektedir (Amarna dönemi). Metinler az sayıda ünlü içeren 27 harfli bir alfabeyle (AB'yle başlayan) yazılmıştır. Bu alfabenin kronolojik olarak değilse de tipolojik olarak Fenike-İbrani alfabesinden eski olduğu iddia edilmektedir. Sözcükler sık sık ayrılır ve bu sözcük ayırıcı, aynı zamanda çizelgeleştirme amaçları için de kullanılabilir; (solda) maddeleri (sağdaki) sayılardan ayırmak için. Fenike-İbrani alfabesinin tersine yazı yönü soldan sağadır, buna rağmen Filistin'den bazı örnekler 'ayna yazısı' şeklinde bulunmuş-

tur. Çizelgeleştirmenin oluşmasına yardımcı diğer araçlar oluşur, örneğin çizgili sıralar, sıkıştırılmış sıralar ve uzatılmış işaretler; bunlar yanal doğrultuyu (yani satırlı) oluşturur.

Bu durumda elimizdeki metin koleksiyonu büyük oranda şiirsel metinlerden ve idari listelerden oluşmaktadır; az sayıda bağlantılı düzyazı vardır. Mektuplar ve kraliyet ruhsatları bile kısa ve formülsüdür. Şiir, Orta Asya'daki diğer şiirler gibi bir vezinsel düzenliliğe ya da koşut biçimde anlamın yinelenmesine dayanmaz (Albright, 1968). Fakat öbürlerinden kat kat fazla olarak, malzemelerin esas kısmını çoğunlukla sadece isimler, mallar ve rakamlar içeren idari ve diğer listeler oluşturmaktadır.

Metin kategorileri aşağıdaki gibidir:

1. Edebi metinler		33
2. Dinsel ya da törensel metinler		31
3. Mektuplar		80
4. Vergi		5
5. Teknik metinler		2
6. İdari, istatistiki, iş belgeleri		
I.	Kotalar (askerlik, vergilendirme, yükümlülükler, tayınlar, stoklar, maaş, vb)	127
II.	Envanterler, çeşitli listeler ve makbuzlar	28
III.	Lonca ve mesleki listeler	52
IV.	Hane istatistikleri ve nüfus sayımı kayıtları	6
V.	Kişisel ve/veya coğrafi isimlerin listeleri	59
VI.	Tescil ve arazi ruhsatları	16
VII.	Alımlar ve maliyet veya değer bildirgeleri	5
VIII.	İkraz, teminat ve kişilerin taahhütleri	7
7. Yaftalar, markalar veya mülkiyet karineleri		18
8. Diğer		31

508 belgeden yaklaşık üçte ikisini ardışık düzyazı ya da şiir

değil, listeler oluşturmaktadır. Böylece malzemenin büyük bölümünü konuşmanın yazıya geçirilmiş biçimi, yani sözlü ifadenin metin olarak eşdeğeri oluşturuyor. Bu, benim de Kuzey Gana'da LoDagaalar tarafından söylenen Bagre mitini kaydettiğim gibi, eğitim görmüş bir gözlemcinin sözlü etkinliği kaydetmesi ya da birinin bir şiiri, şarkıyı ya da anlatıyı kendi dilinde yeniden oluşturması sonucunda ortaya çıkmaz. Burada olan şey, kişilerin, nesnelerin veya sözcüklerin belki de sonuçta hiçbir sözlü eşdeğeri olmayacak biçimde kaydedilmesidir.

Bu ifadenin birkaç anlam içerdiğini söylemek istiyorum. Listelerden bazıları doğrudan gözlemle çıkarılabilir, örneğin bir arazi envanteri (1152) ya da 'gelin, oğul, kardeş, hayvan içeren haneler' (329) gibi; dil yalnızca suskun bir biçimde, içsel duyum yoluyla işe karışır. Diğerleri yazarın çeşitli yerlerde ve zamanlarda edindiği bilgiden (hangi biçimde olursa olsun sözlü veya görsel) çıkarılır. Bu tip bir bilginin uzun vadeli bellekte nasıl saklandığını ve birtakım belirli ölçütlere göre nasıl hatırlandığını bilmiyorum. Ancak yazı yoluyla oluşan düzenlemenin genel taslağı yeterince açıktır ve 'belli bir ayın günlerine göre yapılan ayinler ve çeşitli tanrılara kurbanlar' listesinde gösterilmektedir (3). Bu olayların olduğu gibi kaydedilmesi, bunlardan şimdi farklı ölçütler bakımından yararlanılabileceği anlamına gelir, örneğin; tanrının ismi, ayinin türü veya takvimsel durum bakımından (bu bizzat olayları zamanlamanın daha soyut bir ifadesidir). Fakat bu depolama sistemi, bilgiyi yazılı biçime sokarak, hem (yeniden düzenlemek için) aynı anda ileri derecede bir sabitlik ve esneklik verirken hem de insanlığa bir kestirme yol aracı sağlar. Eğer cenaze törenine katılanların yardımlarını kaydedersem artık uzun vadeli belleğimi kullanmama gerek kalmaz; tabii ki konuşma kodunu, okuma işlemini ve listeyi yazdığım kâğıt parçasının yerini unutmamak kaydıyla. Sonuncusu dışındaki beceriler, bir sürü amaç için bu şekilde sürdürmek durumunda olduğum genelleştirilmiş becerilerdir. Beni ilgilendiren, basitçe

bilginin nerede depolandığı değil nasıl depolandığıdır. Beyin, cenaze törenindeki yardımlar üzerine bilgiyi aldığı zaman, bu girdi bir hayli bağlamsallaşmıştır. İnsanlar bir kupa bira, bir sepet tahıl, bir avuç deniz kabuğu getirir. Bunlar törenin farklı aşamalarında birçok başka etkinlik sürüp giderken gelir. Kime ve ne için borçlu olunduğunu anımsamak (böylece teşekkür edilebilir ve sonra da karşılığı verilebilir) karmaşık bir süreçtir. Bunun aksine, yazılı kayıt bir hayli soyut ve basitleşmiş biçim alır; kendisi halihazırda kategorilendirilmiştir. İsim ve nicelikten oluşur, muhtemelen oturduğu kasaba eklenir ve çoğunlukla da yardımı yapanlar 1, 2, 3, 4 şeklinde bir bir sıralanır. Burada Kuzey Gana'da izlendiğini gördüğüm ve daha önceki bir baskıda (1972b) bahsedilen gerçek bir işlemi kastediyorum.

Ugarit tabletlerindeki listeler cenaze yardımları üzerine bilgi sunmamaktadır, çünkü bunlar yerel değil ülke çapında kayıtlardır.[4] Fakat bunlar haracı (2107) ve diğer alımları, aynı zamanda da yapılan giderleri (2105) kaydetmektedir. Diğer listeler geçmişteki gelir ve giderleri değil gelecektekileri göstermektedir, örneğin kotalar ve tayınları, insanların ne ödemesi ve ne alması gerektiğini... Gelecek listeleri, basit birer kayıt olmaktan öte plan ve programları oluşturmaktadır. Buna rağmen bu ikisi birbirinden tamamen ayrı saklanmamaktadır.[5]

Sümer'e özgü ilk kayıtlarda işlemleri kaydetmek için listele-

[4] Ugarit değil, ama Fenike hakkında bilgi veren Yahudi tarihçi Iosephos MÖ birinci yüzyılda şöyle kaydetmiştir ki, bunlar "yazıyı hem hayatın günlük işleri için hem de kamusal merasimler için büyük oranda kullanıyorlardı" (Apion'a Karşı, II, 6). Eski Yunan ve Romalı tarihçilerin öncüleri hakkında yeni bir araştırma için bkz. (bu referansı borçlu olduğum) M. Grant, *The Ancient Historians,* Londra, 1970 ve *The Idea of History in the Ancient Near East,* R, C. Dentan (haz.), New Haven, Conn., 1966.

[5] MÖ VIII. yüzyılda Nimrud'dan çizelgeler için bkz. J. V. Kinnier Wilson, *The Nimrud Wine Lists,* British School of Archeology in Iraq, 1972.

rin bir kullanımı, kurban olarak sunulan öğelerin kaydedilmesidir. Bu örnek Drehem'den tabletler aracılığıyla elimize geçmiştir (Nesbit, 1914:26). Aynı kaynak aşağıdaki listeyi vermektedir:

"4 semirmiş oğlak
26 besili, doğum yapmamış keçi
319 otlamış koyun
64 otlamış erkek keçi
98 otlamış dişi koyun
66 otlamış keçi
33 sütten kesilmiş kuzu, vb" (s. 51)

Kurban için yapılan yardımlar ya da kişisel zenginlik envanterleri hakkındaki ifadeler yazılı toplumlarla sınırlı değildir; ancak bunların yazı içinde sunumları sadece bir işlemin (ve böylece muhtemelen bir borcun) veya belirli bir zamandaki bir arazinin kaydını sunmaz, aynı zamanda o işlemin ya da mülkiyetin daha biçimsel bir yolla tasarlanmasını başlatır.

Ugarit listelerinin basit, soyut ve kategorileşmiş olduğunu yazarken bunların biçimsel olarak basit olduklarını söylemek istiyorum. Bu büyük oranda bilginin, içine oturtulduğu sosyal durumdan ve dilbilimsel bağlamdan soyutlanmış olmasındandır. Bir anlığına insanlardan şeylere dönersek (örneğin araçların ve hayvanların bir envanteri, 172), sözlü durumlarda kelimeleri (burada hayvanlar için adlar vb) ayrı ayrı ele almanın oldukça nadiren olduğunu görürüz. Normal olarak bunlar cümleler içine oturtulmuştur. Fakat bu, yazılı listelerde böyle değildir; bunlar yanlarına yalın bir nicelik (bazen de bir sıra sayı) iliştirilmiş bir biçimde tek başlarına durur; bir bir sıralanır, toplama biçiminde basit bir aritmetik yapılır, çok daha kolay ve neredeyse kaçınılmaz bir süreçtir. Kişilerin isimleri biraz daha farklıdır. Çünkü bunlar sözlü bağlam içerisinde ayrılabilir 'konuşma parçaları' olarak görülmeye daha çok müsaittir, fakat buna rağmen bu tür bir listeleme oldukça nadirdir (ama imkânsız değildir).

Çok farklı kalemler ekleme ya da çıkarmalar yoluyla denkleştirilip de bir dizi ortak biçim altında bir araya getirilince nitelik nicelik karşısında gerileme eğilimi gösterir. Böylece bunlar, ortak bir birimler dizisi yoluyla toplanır. Wooley şöyle yazmaktadır: Mısır'da, "Vergilerin tamamı aynî olarak ödenmekte ve kraliyet depolarında saklanmaktadır; doğal olarak tahıl, sığır, şarap, keten olarak getirilen malların hepsinin ayrım yapılmadan 'emek' olarak faturalanması açıklayıcıdır. Diğer bir deyişle, bunlar, Firavunun serflerine, Mısır halkı, bir piramit yapımı ya da bir kanalın temizlenmesi için emretmesinin temelini oluşturan angaryayla kesinlikle aynı düzleme koyulmuşlardır" (1963:624). Bu yolla rapor etme süreçleri, genelleştirilmiş bir mübadele aracının yokluğunda bile genelleştirilmiş bir denklikler sistemi oluşturmak için kullanılabilir.

Listelerle bir hayli kolaylaştırılan diğer bir süreç, kısmen gözün kulağa göre avantajları yüzünden, bilginin birtakım koşut ölçütlere göre düzenlenmesidir. Üstelik bir kez düzenlenen maddeler ondan sonra yeniden düzenlenebilir, yeniden sıraya konulabilir. 2068 numaralı Ugarit metnini alalım. "Erkekler iki listeyle düzenlenir; birinci liste her erkeğin adını verirken aynı zamanda karısı veya çocuğu olup olmadığını belirtir; karısı olmayan erkeklerin yerleri veya son maddede zanaatı belirtilmiştir; ikinci liste her bir erkeğin karısı ya da çocuğu olup olmadığını, ikisi de yoksa zanaatını aktaran kralın görevlisinin dediklerini bir bir sıralar." Burada karmaşık bir liste, neredeyse bir çizelge örneğiyle karşı karşıyayız. Bu örnek 4000 yıl önce Babil'de bulunan binlerce raporlama tabletinin hesaplarında gözlenen çift maddeli raporlama kitabı-saklama türünü zamanından önce gerçekleştirmiştir (Albright, 1968:53). Üstelik listeler alternatif biçimlerde bulunmaktadır. Sahiplerine göre tarlaların kaydı (85) ve toprakla ilişkisine göre insanların kaydı (152); görevliler için tayınlar (1100) ve tayınına göre görevlilerin kaydı mevcuttur (1059?).

Fakat bu tür bir pragmatik düzenlemenin yanı sıra, görünürde faydacı olmayan sıralar boyunca, neredeyse oyun amacı için, bilginin yeniden düzenlenmesi vardır. Örneğin 16. metin "y harfiyle başlayan sözcüklerin bir listesidir;" Gordon bunun bir yazı alıştırması olabileceğini ileri sürmüştür. Bir diğer metin (2022), i harfiyle başlayan erkeklerin isimlerini verir; bu da Gordon tarafından "yönetim mekanizmasında alfabeleştirmenin henüz gelişmemiş bir kullanımını" temsil edebileceği biçiminde yorumlanmıştır. Bir sözlü kültürde listeyi başlangıç sesiyle düzenlemek kuramsal olarak olanaklıdır. Ancak bu özel uygulama türü kaçınılmaz olarak yazılı listenin etkisi gibi görünmektedir.

Listelerin kendine özgü yönlerini düşünmenin yanı sıra, bunların yaygınlıklarını da saptamak gerekmektedir. Diğer ilk yazı sistemleri de benzer kaygılar sergilemektedir. Sümer'de kral listelerine rastlamaktayız (Jakobson, 1939). Mısır'a özgü 'Lanet Metinleri' yer ve kabile isimleriyle birlikte bu şehirleri ve kabileleri yöneten reislerin isimlerine dair uzun listeler içerir; bunlar MÖ XX. ve XIX. yüzyılın son dönemlerine dek uzanmaktadır (Albright, 1968:48). Ünsüz alfabenin en uç ürünü olan ve birçok açıdan ardışık düzyazı, anlatısal tarzın bir modeli özelliğini gösteren Eski Ahit'te bile yerlere, kabilelere, tabulara vb dair bolca liste mevcuttur.

Yazının kullanıldığı daha modern durumlar için, Kuzey Gana'daki LoDagaalar arasında, cenaze törenindeki yardımların kaydedilmesine dönük liste kullanımından zaten bahsedildi. Burada köy düzeyinde yazı kullanımlarını tartışıyorum; çünkü sömürge döneminde yönetim çoktan yazılı bir temele kaymıştı. Okulların ortaya çıkmasıyla birlikte, yazı mektup göndermek için kullanılmış ve büyüsel rolü içinde bir tür kehanet biçiminin parçası olmuştur. Fakat Birifu yerleşiminde gözlediğim halka ait en sürekli kullanımı; cenaze töreninde yapılan yardımları ve *Young Men's Society*'nin kayıtlarını saklamaya dönük kullanımlarıydı (yani üyelerin ve yaptıkları bağışların listeleri). Yazı, daha

önce yazısız olan diğer gruplar, örneğin Tallensi ve Ashanti tarafından, özellikle de şehre gelen göçmenler arasında, bu iki biçimde de kullanılmaktadır.

Gana'daki diğer topluluklar Arap yazısını daha uzun bir dönem boyunca kullanmışlardır. Muhtemelen tarihsel ve edebi alandaki belgeleri biriktirmeye verilen önem dolayısıyla listeler, kaydedilen malzeme kütlesi içinde nispeten az bir yer tutmaktadır. Buna rağmen bu nitelikte bazı belgeler Doğu Gonja'daki Alfai'de ortaya çıkmıştır (Goody ve Wilks, 1968:245). Ancak Levtzion aynı krallıktan, daha eskiye dayanan bir listelerle 'oynama' örneğine dikkatimizi çekmiştir. Gonja Yıllığı daha önce bahsettiğimiz, XVIII. yüzyıl boyunca tutulan türden, yıl yıl olayların kaydedilmesiyle oluşur. Bir kopyanın son sayfasının sol tarafında (IASAR 10), yıllık olaylardan çıkarılmış, Gonja krallarının isimlerinin bir listesini, Arapça isimleri de eklenmiş halde bulmaktayız. Diğer bir deyişle burada yıllık olayların listesinden bir kral listesi oluşumu gözlemekteyiz. Bu tür yıllıkların tutulması ve yazılı sözcüğün görsel olarak incelenmesi yoluyla malzemelerin yeniden düzenlenmesi, insanın özellikle geçmişe ilişkin bilgisinin, ama aynı zamanda da doğal dünya hakkındaki bilginin artışında kapsamlı gelişmeler sağlamıştır.

Olay Listeleri

Bilginin listeler aracılığıyla yeniden düzenlenmesinin yarattığı bazı küçük çaplı etkileri anlattık. Fakat bir de Bereketli Hilal topluluklarının bilimsel ve entelektüel edinimleriyle yakından ilgili olan daha geniş çaplı etkiler mevcuttur. Burada tarihin gelişiminde listelerin rolüyle başlayacağım. Bunları şimdiki bağlamda, geçmişe dair daha bütünlüklü ve kesin bir kavrayışın kazanılması olarak algılıyorum. Daha önceki bir denemede (1963) Watt ve ben, *historia* ve *mythos* ayrımını, Arkaik Yunan'da yazımın ortaya çıkışına bağlamıştık. Eski Yunan'daki nispeten ba-

sit yazı sistemi, herhangi bir kelâmın ya da rahip sınıfının denetiminin olmayışının da yardımıyla, Herodotos ve Thukydides'in çalışmalarından bildiğimiz tarihsel bilginin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Fakat daha önceki dönemde bizzat yazının varlığı ve tarihsel kayıtların ve yıllıkların ortaya çıkışı birer ön adım olarak gereklidir ve bunlar yaygın olarak bir alfabenin kullanılmaya başlaması veya bulunmasıyla ortaya çıkmışlardır. Sümer'deki gelişmeler bu listelerin yarattığı etkileri ve bunların 'mitle' olan ilişkisini doğru biçimde göstermektedir. Wiseman MÖ 2400'de, Kahramanlık Çağı'ndaki erken dönem Sümer edebiyatı ile Eski Ahit'in başlangıç bölümleri (Tekvin, I-II) arasındaki koşutluğa dikkatimizi çekerek şöyle bir yorum yapar: II. binyılın erken döneminde, Atrahasis ('oldukça dindar') olarak bilinen bir Sami destanı "Yaratılıştan Tufana kadar olan olayları tek bir anlatım içinde birbirine bağlamıştır. Bunu yapabilmek için özet 'kral listeleri' ya da soy ağaçlarından (ibr. toledot) faydalanmıştır... Mısır'da yerel bir hükümdar olan Ukhotep'in atalarının bu tür bir listesi doğru bir kronolojik sırayla ... yaklaşık 600 yılı kapsamaktadır." Yani 'destansı' malzemeyi 'tarihsel' bir biçimde eritme, bu tür listelerin oluşturulabilme yeteneğiyle birlikte gelişen bir şey olarak görülmektedir. "Sümerler yazılarını ilk olarak soyut düşüncenin ifadesi yerine, gözlenen olguları sınıflandırmak için uyarlamışlardır. Kronolojik olanlarda dahil olmak üzere listeler, değişik sıralarla düzenlenir ve sonra da belli bir durumun arkasındaki günlük olayları ya da olguları kaydetmek için kullanılır. Yasa için gerekli olan 'kral listeleri,' yıl formülleri ve diğer veriler tarihsel yazının temelini oluşturmuşlardır." Bu tür kayıtlardan, aynı zamanda anlaşmazlıkların betimlenmesinde, "yıllık ve günlüklere doğru geçiş fazla sürmemiştir." Bu tür kayıtlar, kavmin tanrısına ve kavmin kendisine sunulan yazılı raporların temelini oluşturmuştur. Daha da ötesi, bu tutanaklar düzeltmeye ve yeniden düzenlemeye maruz kalır. "Uzun bir saltanat dönemi boyunca birbiri ardına gelen her bir baskı, onu gerekli amaca

uydurmak için, tarihin bölümlerini yeniden yazar ya da başka bir şekilde anlatır." Bireysel günlükler tutulur ve Babil yazıcıları "bütün kamusal olayların, tahta çıkışların, ölümlerin, isyanların, kıtlık ve salgın hastalıkların, önemli uluslararası olayların, savaşların, çarpışmaların, dinsel törenlerin, kral fermanlarının ve diğer ilgili olayların" tarihlerine önem verirler (Wiseman, 1970:45). Bu tür kayıtlar, yazarların genel kayıtlardan belirli olay dizilerini çıkarmaları için temel önem taşır. Bu raporlardan bazılarının Eski Ahit kitaplarının oluşturulmasında kullanıldıkları görülmektedir. Herodotos'un Mısır'a dair gözlemleri bölgedeki diğer topluluklar için de kullanılabilir: "Geçmişin kayıtlarını tutma uygulamalarıyla kendilerini benim gördüğüm ulusların hepsinden daha çok tarihçi haline getirmişlerdir (II, 77)." Arşivler tarih için bir öngerekliliktir. Museviler ve muhtemelen onlardan da önce Fenikeliler (Grant, 1970:10) bu kaynaklardan çıkardıkları malzemeyi bir araya getirip tanrı odaklı olsa da ardışık bir biçime sokmuşlardır. Bu gelişim büyük oranda ilk alfabetik türde yazıyı onların kullanmalarıyla bağlantılı gibi görünmektedir.[6]

Yıllık türünde kayıtlar ya olay ağırlıklı ya da takvim ağırlıklı tutulur. Olay ağırlıklı yıllık, ne zaman meydana gelirse gelsin 'önemli' vakaların izini sürer; bir hükümdarın ölümü, bir doğal afet, bir çocuğun doğumu gibi. Diğer seçenek ise olayların yıllık bir temelde kaydını sunarken böylece yılların bir bakıma birbirlerinden ayırdedilmesini de içeren bir takvimsel sistemin varlığıyla bağlantılıdır. Birinci sistem bir anlamda, Ashanti şeflerinin sözcülerinin *(okyeame)* geçmiş olaylar hakkındaki sözlü anlatımlarının bir tür yazılı eşdeğeridir. Ancak bu durumda sıralamalar

[6] 'Alfabetik' olarak nitelendirdiğim ünsüz alfabedir, çünkü ünlü işaretler yoktur. Bunların bulunmaması Gelb'in bunların hecesel özellikleri üzerinde durmasına neden olmuştur. Hangi sözcük kullanılırsa kullanılsın sistem ilk alfabelerden daha basittir.

hükümdarlıkla ilişkili olmaya elverişlidir, belli bir saltanattaki olayların kısa bir özetini verir. İkinci yöntem birçok yıllık tarafından benimsenmiş olup kayıtları özel bir yıllık festivale bağlıdır, örneğin yılın başlangıcı gibi. Bu biçim, erken Roma'nın rahip yıllıklarında kullanılmaktadır. Romalıların tarihsel kayıt sistemleri, Eski Yunan tarihçilerin kullandıkları gevşek, düzensiz yapılardan farklı olarak *Fasti*'deki konsüllerin listesine dayanan yıllık bir ele alma yöntemi kullanır (Grant, 1973:36). Eski Yunanlarınki sözlü kalıpları izler ve daha çok anlatı biçimini esas alır. Bu yöntemler aracılığıyla, tarihsel malzeme genişletilebilir (tamamen mekanik anlamda), geliştirilebilir (yapısal karmaşıklık bakımından) ve gözden geçirilebilir (en gerçek, ayrıca en mecazi anlamıyla). Yaşlı Cato tarafından kullanılan yöntem bunların bir birleşimidir: "O, rahip yıllıklarındaki önemsiz şeylerle dalga geçmiş ancak onların yıllık kronolojisini benimsemiş, aynı zamanda bunu, Eski Yunanların konuları düzenleme yöntemiyle harmanlamıştır." (1973:38) Belirtilen şekilde Roma bir yıllık temeli olarak listelerden, aynı zamanda da geçmişi diğer ele alma tarzlarından aşamalı farklılaşmasıyla uygun olan, tarihin temeli olarak yıllıkların kullanımının bir örneğini daha sunmaktadır.

Sümerlerin tarihi bilgilerle ilgili temel aldığı listeler Wiseman tarafından *"Tüm Mezopotamya biliminin ve tarihyazımının ortak temeli"* olarak betimlenmiştir (1970:41). Bu abartı biraz açıklama gerektirmektedir. Mezopotamyalıların muvaffakiyetlerini nasıl olur da sadece listelerin derlenmesiyle ilişkilendirebiliriz? Bölgenin her yerinde bu etkinliklerin çoğu idari türdedir; Ugarit'te, Sümer'de ve yine Eski İsrail'de. İbraniler de komşuları gibi, nüfus sayımı listelerinden, isimleri ile vatandaşların listelerinden, hane, meslek veya sınıf listelerinden; toprak sahiplerinden, idari sınırlarından, askeri listelerden, ganimet kayıtlarından, yolculuk programlarından veya coğrafi seyir defterlerinden yoksun değildir (bkz. Num.; Gen.5: 1-10; Neh. 11-12). Fakat bununla beraber Mezopotamya'da bu listelemeler daha geniş bir

alanı kapsamaktadır; çünkü "astronomi gözlemlerini, iklimi, temel ürünlerin fiyatlarını ve sulama sisteminin, yani ekonominin dayandığı nehrin yüksekliğini içermektedir (s. 45)." İnsani olguların kayıtları, tarihsel kayıtlar ya da yıllıklar biçimindedir ve daha ayrıntılıdır (bu yüzden de, bir bakış açısıyla daha az 'soyuttur'), ancak anlatısal unsur azdır. Fakat 'doğal' olguların kayıtları çoğunlukla bağlamsızlaştırılmış gözlemlerin listeleri biçimindedir ve sonra da astrolojik ve astronomik hesaplamaların temelini oluşturmuştur.

Bu türden yazılı verilerin ortaya koyduğu sorunlar Babil'e ait astronomik metinlere bakılarak anlaşılabilir. Bu metinlerin içinde Jena'daki Hilprecht koleksiyonunda bulunan bir tablet de vardır. Bu tablet, gökcisimlerin arasındaki uzaklık ilişkilerini belirten sayı ve isim listeleriyle başlamaktadır. Toplamda 120 'mile' eriştikten sonra şu soru yöneltilir: Bir tanrıyla (yani yıldız) arkasındaki tanrı arasındaki uzaklık nedir? Metin bir hesaplamayla sürer, göreneksel formül, 'izlenen yol' ve metni kopya eden katibin ve de doğrulayan kişinin adıyla biter. Öyle görünüyor ki gözlemsel verinin kaydından yola çıkılarak bu gözlemler kesin sayılar, terimler içine taşınmaya çalışılmaktadır. Garip ancak sonuç olarak bilginin gelişimine olanak sağlayan anlamlı sorular yöneltilmektedir.

Diğer eski belgeler basit aritmetik diziler içindeki sayılarla birlikte, gezegenler ve benzeri şeylerin isimlerini vermektedir. Bir üçüncü tür belge de gerçek gözlemlere dair daha önceki kayıtları sunmaktadır. Örneğin, birkaç yıllık bir zaman diliminden sonra Venüs'ün ortaya çıkışı ve kaybolması hakkındaki kayıtlar insanlara gaipten haber vermek için kullanılır (sırları bilenler yoluyla). Babil döneminde gelişen alamet edebiyatı aynı zamanda kurbanlık koyunun karaciğerinin belirli niteliklerini kaydeder; bahsedilen amaç için, karaciğerin kil üzerindeki görünümlerini kullanır. İncelenmekte olan nesnenin bu yapay modelinin üzerindeki izler, alan ızgara biçiminde ve çizelgesel biçimlenir-

ken belirlenmektedir. Aynı alamet edebiyatı benzer nedenlerle göksel olguların görünüşünü kaydetmiştir. Oldukça fazla miktardaki metin dizilerinde kaydedilen bu tür gözlemler, kehanet yöntemlerinin örneklerini sunmaktadır. Bunlar sonradan yargısal astroloji biçimini almış ve Hellenistik dönemde burçlar kuşağının bulunmasıyla birlikte yıldız falına dayalı astrolojinin çıkmasına bağlanmışlardır.

MÖ 700 dolaylarında, Asur İmparatorluğu'nda gökbilimcilerin hükümdar meclisine verdikleri, muhtemelen alametlerle ilgili sistematik gözlem raporlarına rastlıyoruz; Ptolemaios, kullandığı tutulma kayıtlarının Nabukadnezar'ın hükümdarlık döneminden (MÖ 747) başlayarak kaydedildiğini belirtmektedir. Bu dönem hepsinden ziyade devir ilişkileri üzerinde yoğunlaşan bir sistematik matematik kuramının gelişimine ve bilginin farklı bir yönde ilerlemesine sebep olan burçlar kuşağının (MÖ IV. yüzyıl) bulunmasına önayak olmuştur.

Sözlüksel Listeler

Kayıt tutma ve ampirik hatta bilimsel bilginin gelişimi arasındaki ilişkiyi kavramak zor değildir. Ancak listelerin bilginin konumunu belirgin hale getirmekle kalmayıp aynı zamanda sınıflandırma sorununu ortaya çıkardığı ve belli bir tür anlayışın yolunu açtığı bir yöntem daha vardır. Burada Sümerlerin sözlüğünde ve Eski Mısır'ın özeladbiliminde güzel bir biçimde temsil edilen türde listeleri kastediyorum. Bunlar içlerinde sadece gözlemlerin, geçmiş olayların, bir hane veya arazinin içeriğinin kayıtlarını barındırmaz; fakat aynı zamanda nesne sınıflarının listelerini, örneğin ağaçları, hayvanları, vücut kısımlarını kapsar. Daha önce tartıştığım örneklerin aksine, bu tür soyut listeler, onu derleyene anlık bir avantaj sağlamaz. Bunların özellikle resmi eğitimin olduğu yerlerde, okulla ilgili durumlarda ortaya çıktığı görülmektedir. Aslında bunların diğer durumlarda oluşturul-

duğunu tasarlamak pek mümkün değildir. Bazıları bir tür alıştırma ya da 'oyun' (yazıcılık eğitimi bağlamında) biçiminde gelişmiş olabilir. Yukarıda verilen Ugarit örneğindeki 'i' harfiyle başlayan isimler ve 'y' harfiyle başlayan sözcüklerin oluşturduğu, listelerle oynanan türden alfabetik oyun açıktır ki, bu tür bir nitelik barındırmaktadır. Bu tür listeler olay tutanakları ya da kurban törenleri için yapılan bağışları konu alanlar kadar eyleme dönük değildir; bunlar bir soyutlamayı, bir bağlamsızlaştırmayı, bir oyunu temsil ederler; kimi kez bunların anlamını bulmak zordur. Ancak aynı zamanda da sınıflandırma sorununu belirginleştirerek bilginin artışına ve deneyimin örgütlenmesine önayak olurlar. Bu sözlüksel listelerin bulmaya çalıştıkları şey 'yapısal anlambilimin' daha ayrıntılı bir yoldan araştırdığı şeydir; yani "bir dilin sözcük dağarcığındaki kelimeler arasında belirli bir ilişki biçimi bulmaktır (Lehrer, 1969:39, Lyons'un ardından 1963, 1968);" bunlar bilhassa birbirini izleyen diziler ve kimi zaman da kesitsel varsayımlar temeline oturmuş bir alandaki maddelerin düzenlenişiyle ilgilidir.

İlk dönemlerdeki sözlüksel listelerin ana kaynağı, Landsberger ve diğerleri tarafından çözümlenen oldukça yüklü miktardaki Sümer dizileridir. Bunlara dair yapılan çalışmalar, 'antik eğitim ve bilimin ana kısmı' olarak betimlenen özel bir teknik terimin, *Listenwissenschaft*'ın[7] ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu listeler temelde, Gardiner tarafından betimlenen müthiş Mısır özeladbilimine benzemektedir, ancak daha kapsamlı aynı zamanda da daha az bütünlüklüdür.

Bu sözlüksel listelerin doğası ve içerimleri epey bir zaman önce Chiera tarafından, Nippur'daki tapmak okulundan elde ettiği metinleri incelerken gösterilmiştir. İlk olarak, varolan sınıflandırma ilkesinin görünürlüğünde bir artış mevcuttur ya da di-

[7] W. von Soden(1936). Ancak Landsberger'e göre (MLS IX:124) yalnızca "W. von-Soden tarafından ayrmtılandırılmıştır."

ğer bir deyişle yeni bir ölçüte başlanmıştır. Çünkü "bu listelerde isimler birtakım saptanmış ilkelere göre gruplanmaktadır (1929:I)." Örneğin 122 numaralı tablette, VII. sütunda, "yazıcı bir belirteçten sonra bütün tanrıları kaydetmiştir. Son sütunda yabancı tanrıları bir belirteç olmaksızın listeler." Bu yolla görsel, sözlü olmayan işaretler, tanrı kategorilerini belirli bir ölçüte, yani tanrıların kökenine göre ayırmak için kullanılmaktadır. Muhtemelen, uzun vadede toplum içinde ya da dışındaki tanrılar panteona dahil ediliyor ya da oradan çıkarılıyordu. Bu sebeple, kategoriyi yarı kalıcı bir temelde ikiye bölmek için özel, bir dereceye kadar da gelişigüzel bir nitelik (çünkü yabancı köken göreceli bir şeydir) kullanılmıştır.

Chiera ek olarak bu listelerin, yani aynı zamanda kategorilerin, oldukça ayrıntılı olarak oluşturulduğuna dikkat çekmiştir. "İster taşlar, ister tanrılar, isterse memurlar olsun her isim grubu, belki de haddinden fazla derecede eksiksizdir. Bazen liste, günümüzde bir öğrencinin yaptığı, başlıca amacı verilen bir adla mümkün olan en çok sayıda cümle oluşturabilmek olan alıştırmalara benzemektedir (1929:2)."

Bu listeler sadece ayrıntılı olmakla kalmaz, aynı zamanda ardı arkası kesilmeden kopya edilmişlerdir. Aslında bunlar bütün okullarda diğer metinlerle beraber bulunan, 'özgün bir belgeden' (Chiera 1929:2) kopya edilmiş, pratikte de kullanılan alıştırma listeleridir. Daha sonra yaklaşık MÖ 2000'lerde, çift dilli metinlerde gördüğümüz gibi, standart sözlük Akkad diline çevrilmiştir. Asur döneminin sonuna doğru Asurbanipal'in yazıcıları, kraliyet kütüphanesi için listeleri kopyalamak amacıyla eski tapınakları dolaşıyorlardı.

Listeleri kopyalamak rasgele bir iş değildir; bazıları diğerlerinden daha sık kullanılmaktadır. Chiera'nın Nippur tapmak okulundaki metinlere ilişkin çalışmasında, çoğaltılan metinler gösterilmektedir.

ders	*sayı*
ağaçlar	84
taşlar	12
tanrılar	9
memurlar	8
keçi	8
kamışlar	8
özel adlar	6
hayvanlar	5
deri eşyalar	4
tarlalar	3
giysiler	3
gar ile birleşen sözcükler	3
sandalyeler	3
sürüler	3
eşyalar *(giş)*	3
kuşlar	3

Sonra diğerleri: Subaylar, bakır eşyalar, hurma ağaçları, ağaçlar ve kamışlar, gemiler, yıldızlar ve giysiler, şehirler, yataklar, kapılar, kap kacaklar, giysiler ve kamışlar, *ama* ile birleşen sözcük öbekleri, kayıklar, içecekler, *sol* ile birleşen kelimeler.

Landsberger ve diğerleri tarafından çözümlenen Sümer listeleri çok geniş bir zamana yayılır ve bu dönem boyunca oluşan değişikliklerin doğası bunların bilginin örgütlenmesindeki rollerini göstermektedir. Daha önceki örnekler, listenin standartlaştığı sonraki zamanın kurallı Lú dizilerinin aksine, örneğin Proto-Lú olarak anılırlar (MSL XII:87). Bu kurallılaştırma işlemi aynı zamanda açıklaştırma ve biçimselleştirme anlamına gelir. Örneğin Lú-Ša kurallı dizileri (yani Sümerce sözcüklerin (lú olarak) sola, Akkad dilindeki sözcüklerin de (ša olarak) sağa listeleyen sözlük) Proto-Lú'ya dayanmasına rağmen, öncü olanda (yani eski versiyonda) sık olarak yer alan "insanlar için geçerli olmayan te-

rimler... sonuçta tamamen ayıklanmıştır, diğer taraftan bol miktarda eşanlamlı sözcükler ve mecazi terimlerin katılmasıyla diziler oldukça genişlemiştir (s. 87)." Örneğin kral ve kraliçe için 40 Sümerce sözcük vardır (uzun süredir konuşulmayan bir dilin sözcükleri). Lú-Ša dizileri insan faaliyetlerine dair başka listeler de içerir; "standart meslek listeleri, bütün başlıca arkeolojik alanlarda bulunan kopyalar; en eski çivi yazısı kalıntılarıyla bulunmuştur ve Geç Babil dönemine kadar aynen kopyalanmaya devam edilmiştir (MSL XII:4)."[8]

Lú-Ša dizileri belirli bir tematik birliğe sahiptir. Ancak "insanlar için geçerli olan başlıkları listeleyen –akrabalık terimleri, dindışı veya dinsel nitelikteki unvanlar, meslcki ctkinlikler, sosyal sınıflar, insanın vücudu ve haleti ruhiyesi vb (MSL:xi)–" sözlüksel kaynaklardan oluşan tematik bir birlik varken dizi içinde katı bir hiyerarşi gözlenmemektedir; buna rağmen metin idari görevlilerle başlamaktadır. Diğer meslekler örneğin zanaatkârlar, müzisyenler, tapmak görevlileri gibi ilgili gruplarda gösterilmektedir (MSL XII:16, Erken Dönem Saltanat listesi E ile ilgilidir).

Diğer listeler bir hiyerarşiyi kabul ettirmektedir. Emesal sözlükçesi, Mısır'ın Amenopé özeladbiliminin yaptığı gibi, tanrıların bir listesiyle başlar ve tanrıların akrabaları ve hizmetçileriyle devam edip sırayla aşağıya doğru iner:[9]

"Tanrı
Ea
Damkina
Enlil
Enlil
karısı

[8] Ayrıca Bkz. A. Falkenstein, Archäische *Texte aus Uruk,* 1936. Burada Falkenstein listelerin öneminin ve onların 'ilk yazı artıklarından' olduğunun farkına varmıştır.

[9] B. Landsberger (haz.) (MSL III:1955).

Ninurta
Ninurta
karısı
Ninurta'nın kız kardeşi
Ninurta'nın köle denetçisi"

II numaralı Tabletteki Emesal sözlükçesi şöyle başlar:

"gökler
mezar
insan
hükümdar
kral
... devam eder: 66. köle
67. köle
68. kadın
... aşağıdakilere kadar kadınlarla devam eder:
87. dişi köle
88. hizmetçiler
89. koyun"

Hiyerarşi ve kurallılaştırma gelişir; ancak Geç Babil döneminde Proto-Lú'da oluşan mutlak değişimlerin de gösterdiği gibi, yine de zaman içinde değişim için bir olanak bulunmaktadır. Bazı maddelerin dizilerin içine bir çekimsel süreç yoluyla girdikleri görülür. "Çekimsel -süreç *tematik* olabilir...; (ya da) bir işaret, dizilerin ana konusuna uygun olup olmadığına bakılmadan bütün anlamlarıyla listelendiği zaman olduğu gibi grafik olabilir; veya bunların birleşimi olarak grafik-tematik olarak adlandırılabilir."

Tematik ölçüt yerine grafik sınıflandırmaya başvurulması çoğunlukla sözlükçenin merkezi kısımlarından çok (yani *Lú-Ša* ve *HAR-ra-hubulla*) geri kalan kısımlarında, Proto-Izi'de olduğu gibi meydana gelmektedir. İkincisinde bu nitelik zaman geçtikçe

belirginleşmiştir: "Çok geçmeden aynı başlangıç işaretini taşıyan başlıklar anlamlarına bakılmadan birlikte gruplanmış, hatta bazı durumlarda morfoloji gruplamaları belirlemiştir..." (MSL XIII:3) Kelimeleri başlangıç işaretlerine (bazen de içte bulunan işaretlere) göre düzenleme uygulaması akrografik ya da akrofonik ilkeyi kullanmıştır. Kurallı versiyonlar "akrografik ilke üzerinde mutlak bir hâkimiyet kurmaları ve bu listeleri *ayrıntılı* hale getirmeleriyle karakterize edilinceye kadar bu ilke dizilerde gittikçe belirgin bir hal almıştır (MSL XIII:4)."

Süreç Landsberger tarafından şöyle betimlenir:

"Mezopotamyalı yerli yazıcılar Sümerce kelimelerin bir envanterini yapmaya çalıştıklarında, her sözlük bilimcinin bir sözlük planının ilk aşamalarında karşılaşacağı türden bir sorunla karşılaştılar: Başlıklar tematik olarak, yani konuya göre mi düzenlenecekti; yoksa sözcüklerin grafik veya sesbilimsel niteliklerine dayanarak dizisel bir düzene mi konacaktı? Mezopotamya sözlüksel listelerini bir bütün olarak ele alıp derlenmelerindeki planlamayı düşünmek hemen hemen olanaksızdır; çünkü bunlar yüzyıllar boyunca yavaş yavaş gelişen ve çok farklı ihtiyaçlara cevap veren bir sürecin ürünüdür: Kâtip eğitimi, geleneksel metinlerin yorumlanması, yeni metinlerin düzenlenmesi ve kuşkusuz, yaşamayan bir dilin sözcüklerini kurtarma arzusunun alevlendirdiği bir miktar filolojik merak (MSL XIII:3)."

Yani yazı, dilin özünde olan ancak günlük konuşma sırasında çok az bir belirgin role sahip gelişkin bir sınırlandırıcı ilkeyi vurgular. Bu morfolojik benzerliktir (heceleme dahil); başlangıç işaretine sözlük-birimleri örgütlemek amacıyla özel bir önem verilir.[10]

---

[10] "Proto-Izi'nin yapısı devamlı olarak sözcüklerin tematik repertuarı ile başlangıç işaretlerine göre düzenlenmiş liste arasında gidip gelir. Anlamsal bağlarla kurulan çeşitli sözcük birleşimleri yazılış, hatta morfolojik biçim benzerlikleriyle Proto-Izi'nin derleyişi, ancak belirgin bir düzenleme planı olmadan, sözlükyazım tarihinde çok ilginç

Gördüğümüz gibi Sümerlerde işaretler, Mısır'da belirteçler anlamsal alanı tanımlamak için kullanıldığında, görsel, morfolojik ölçütün özel bir kullanımı doğmaktadır. Bir diğer ölçütse 'yegânelik' yani terimlerin başka hiçbir yerde ortaya çıkmamasıdır. Konuşmanın anlambilimsel alanlarıyla sözlükbilimcilerin yazılı listeleri arasında ayrım yapmaya yönelen bu iki ölçütün uygulanmasının ve bazen de anlam (bileşen) çözümlemesine ya da alan kuramına girişen dilbilimcinin (Lyons, 1968:472) yarattığı etki, Proto-Izi olarak bilinen Sümer listesinde güzel bir şekilde ortaya konmaktadır (MSL XIII:7):

"Bölüm 1 (1-14). 'Ateş,' 'alev,' 'kül,' 'kor,' 'meşale' ve 'duman'ın hepsini kapsar ancak 'pişirme' ve 'sıcağı' dışarıda bırakır –aynı zamanda NE (işaretiyle) ifade edilir. Bu anlamsal kısıtlamaya ek olarak bir sözcüğü gruba dahil etmenin koşulları şunlardır: 1) yazılı sözcük NE işaretine sahip olmak zorundadır (başlangıç konumunda olması zorunlu değildir); 2) sözcük daha önceki listelerde bulunmamalıdır (MSL XIII:7)."

Bu listeler okullarda kullanıldığı için belirli bir eğitsel biçim, düzenli bir şekil almıştır. Landsberger bir metinden bahseder (MAH 15850): "Ders kitabının sabit konu dizisini hiç terk etmeyen diğer okul tabletlerinin aksine, bu metin ayrım yapmadan çeşitli öğrenme aşamalarının malzemelerini bir araya getirmektedir... (MSL IX:141)." Geç Babil döneminden sonra, yani 'öncüllerden' kurallı versiyonlara geçerken, bu biçimler giderek daha düzenli hale gelmişlerdir. Bunların genel nitelikleri yine Landsberger tarafından tersi örnek üzerine yapılan bir yorumda ortaya konmaktadır: "Bizler hâlâ onun sistematikleştirmesinin ve kendine özgü yapay (eğitimsel) ayrımlarının çok uzağındayız (MSL IX:147)."

Kâtipler tarafından atasözlerine daha ayrıntılı edebi biçimler verildiğinden söz etmiştim. Aynı şekilde eğitim sistemi de, yazılı

---

bir eğilim oluşturur (başarısızlığa mahkûm olsa bile) (MSL XIII:7)."

eğitimin birçok biçimi gibi, "sözcük dağarcığında... bir patlamaya" yol açmıştır (MSL IX:142). Landsberger "korkunç miktarda eşitlikten" söz etmektedir.

Landsberger bu listeleme faaliyetinin büyüklüğünü Sümer dilinin doğasına bağlamaktadır; şeffaf ve belirli yapısı yüzünden dünyayı sınıflandırmaya uygundur. Ancak bence Sümerceyi belirli ya da daha doğrusu daha az belirsiz yapan şey listelerdir; dilin kullanımına yazının etkisi, yazının kullanımına dilin etkisinden çok daha önemlidir.

Mısır Özeladbilimi

Mısır özeladbiliminin tarihi Mezopotamya listelerine oranla daha geçtir, yani MÖ 1100; Wilson'a göre (Kraeling ve Adams, 1960:104) bunlar öğretim amacıyla kullanılmışlardır ve muhtemelen de Asur sözlükbiliminin uyarlamasıdır. Bu listelerin kâtiplere sağladığı düşünülen türden kontrol olanağı, maddelerin uygun kategoriler içinde bellek deposunda içselleştirmesiyle birleşmektedir: "Onlar sadece bu şeylerin kategoriler içindeki yazımını ezberlemenin, bilme ve olguları sınıflamayla ilişkili olduğunu düşünüyorlardı."

Sözlüksel listelerin ezberlenmesine dayanan bu özel eğitimsel biçimler Mezopotamya'nın sınırlarının çok uzağına kadar yayılmış ve bu kültürün etkisinin civardaki bölgelerde, İran, Anadolu, Suriye, Filistin'de, hatta Yeni Krallık döneminde Mısır'da büyümesinde bir araç olmuştur; elimizde bu ülkelerden "bol miktarda okul metinleri, özellikle de sözlüksel tabletler ve alıştırma metinleri" mevcuttur (Albright, şurada: Kraeling ve Adams, 1960:105). Örneğin bilinen en eski okulun MÖ VIII. yüzyıla dayandığı Suriye'de "yerli kâtipler yüzyıllardır Akkad dilini öğretmekteydi." Sonunda bu yabancı dil, anadille, Kenan dilinin bir biçimiyle değiştirildi; ancak eğitimde bu yabancı dilin hâkimiyetinin kırılması için ünsüz alfabeye gereksinim duyuldu. Or-

taçağda Latinceye dair çok benzer bir durum yaşanmıştır; Latincenin hâkimiyeti ancak iletişim türündeki başka bir değişimle, matbaanın icadıyla aşılabilmiştir.

Sümer'e özgü modellerden türemiş olsalar da Mısır özeladbilimi dünyayla daha doğrudan bir ilişki kurar. Bazen bir lügatçe gibi görülseler de, bunlar sözcüklerin alfabetik olarak sınıflandığı diziler değildir; ancak "şeyleri türlerine göre, düzenleyen kataloglardır (Gardiner, 1947:i, 5)." Ostrakonlar (çanak, çömlek parçaları) ve başka şeyler üstüne yazılmış kelimeler vardır. Bunlar "kuşkusuz alıştırma amacıyla yazılmışlardır; öyle ki Teb ostrakonlar grubu diye tam bir grup vardır... bunlar Orta Krallık mektuplarının basmakalıp formüllerinin bilgisini genç kâtiplere ulaştırır (Gardiner, 1947:i, 3)." Bir de içlerine doğal ürünlere, bitkilere, balıklara, minerallere vb dair uzun listeler eklenmiş, çoğunlukla amaçları tamamen didaktik olarak görülen, geç dönem Mısır derlemeleri vardır; bunlar sadece yazı alıştırmaları değildir, aynı zamanda "krala vergi olarak gelen şeylerin niteliği ve kaynakları hakkında bilgi vermek" amacıyla oluşturulmuşlardır (s. 4). Diğer bir deyişle, burada doğal dünyadaki nesnelerin varlıklarına ve sınıflarına dair listeler oluşturmaya yarayan, vergiyle, yönetimle ilgili listeleri biçimlendiren bir yöntem örneğiyle daha karşılaşıyoruz. Bunlar yazının yardımıyla yeniden çözümlenebilir ve yeniden formüle edilebilirler.

Özeladbilim, yazımı öğretmeye yarayan birer el kitabı niteliğinde değildir. Daha çok bu listelerin, akademik, eğitsel bir yönde gelişmesi olarak görünmektedir. "Her biri fiziksel dünyadaki bazı varlıkları ya da varlık grubunu betimleyen sözcük dizileri ya da sözcüklerin kısa bir birleşimini" içermektedir (Gardiner, 197:i, 35). O zaman burada ilk Eski Yunan sözcük listelerinde olduğu gibi, "sözcük listelerinden çok varlık listelerinden," sözlükçeden değil bir özeladbiliminden bahsedebiliriz.

Başlıca iki özeladbilim Orta İmparatorluktan (XIII-XIV. Saltanat) kalan Ramesseum ve XX. hanedandan Amenopé'dir. Bi-

rincisi, her bir sözcük için ayrı bir sıra içeren ve belirteçlerin (bunların sona eklendiği görülür) "ondan önce gelen fonetik yazımdan bir aralıkla ayrıldığı" bir dizi sözcük-listesidir. "Bu, okuyucu hızlı ve kolay bir biçimde sözü edilen varlık türünün farkına varabilsin diye, daha doğrusu belirteçler genelde kullanıldığından daha az belirsiz olursa okuyucu bunu belirtilen biçimde anlayabilir kanısıyla yapılmıştır" (Gardiner, 1947:i, 7). İki bölümde kısa dizeler sınırlandırıcı başlıkları vermekte ve her onuncu dize numaralandırılmaktadır; yazıcı papirüste her şeyi içeren dizeler sunmuştur. Metnin yukarıdan ve aşağıdan uzunluğunca çizilen paralel çizgilerle çevrilmesi, düzenlemenin biçimselliğini vurgulamaktadır. Başlangıç çözülememiştir ancak bitki isimlerini ve sıvıları içerdiği anlaşılmaktadır. 122-33'te kuşları ele almakta, bunu balıklar izlemektedir (134-52). Balıklardan sonra daha çok kuşa ve sonra da dört ayaklılara rastlamaktayız. Buradan güney kalelerinin bir listesine, yirmidokuz şehre ve sonra da çörek ve hamurlara geçilir. Fırından tahıllara, birkaç belirsiz başlıktan sonra bir öküzün kırkbir kısmına, sonra çeşni ve meyvelere geçilir; bir dizi yirmi sığır ismiyle (örneğin 'yüzünde beyazlık olan kırmızı kirli boğa, A' gibi) biter.

Amenopé özeladbilimi sonra gelir ve daha ayrıntılıdır. Kâtip elyazmasına en eksiksiz biçimde başlık atmıştır *(Golénischeff* versiyonu): "Zihni açmak, cahilleri eğitmek ve varolan bütün şeyleri öğrenmek için bir başlangıç: Ptah'ın yarattıkları, Thoth'un yazıya geçirdikleri, gökyüzünde olan bitenler, yeryüzü ve içindekiler, dağların püskürttükleri, taşkınların suladıkları, Rē'nin gün ışığıyla aydınlattığı bütün şeyler, toprağın üstünde yetişen her şey, Hayat Evi'ndeki kutsal kitapların kâtibi tarafından oluşturuldu, Amenopé, Amenopé'nin oğlu. O DEDİ:"

Bunu yaklaşık 600 başlık izler, ancak bu sadece (muhtemelen 2000 başlıktan oluşan) özgün metnin sadece bir kısmıdır. Bu listeyi sunarken yazar sadece numaralandırmakla kalmaz, aynı zamanda da sınıflandırır. Çoğunlukla canlı kategorileri sınıflandır-

mak için başlarına kırmızıyla işaret konur, ancak kategorilerin uyumu bazen kuşkuludur. Tüm kompozisyon Gardiner tarafından aşağıdaki bölümlere ayrılmıştır:

I	Giriş başlığı
II	Gökyüzü, su, yeryüzü (1-62)
III	İnsanlar, saray, makamlar, meslekler (63-229)
IV	Sınıflar, kabileler, insanoğlu türleri (230-312)
V	Mısır'ın şehirleri (313-419)
VI	Yapılar, bölümleri ve arazi türleri (420-473)
VII	Tarımsal arazi, tahıllar ve ürünleri (474-555)
VIII	İçecekler (556-78)
IX	Bir öküzün kısımları ve et türleri (579-610)

Amenopé özeladbilimindeki düzenin derecesi abartılmış olabilir, fakat Maspero bu kitabı yayma hazırlarken ona *Un manuel de hiérarchie égyptienne* (Mısır Hiyerarşisi Elkitabı) başlığını vermiştir; yani kâtibin kasten, planlı olarak "yukarıdan aşağıya doğru tanrılarla, yarı-tanrılarla ve krallarla" başlayıp "çeşitli rütbelerine göre insanlarla devam ederek serbest mesleklerin en değersiziyle, yani çobanlıkla bitirdiği" kabul edilmiştir (Gardiner, 1947:i, 38). Bu şekilde yazar yukarıdan aşağıya (II, III) ve genelden özele (III, IV, V, IX) oluşan bir düzenlemeyi, bir tür 'akılcı sınıflandırmayı' ima etmektedir. Ancak Yukarı Mısır şehirlerinin listesi Kuzeyden Güneye doğru bir sıra izlemektedir. Daha ayrıntılı bir düzlemde, özeladbilim başka bir yerde az ya da çok benzeşimlere sahip sözcük dizileri sergilemektedir, örneğin arazinin idari sınıflandırmasında, dört iç organın geleneksel sırası Horus'un dört oğluyla, yulafın yedi türü ve şarabın altı türüyle özdeşleştirilmiştir. Sadece bu tür geleneksel gruplamaya değil aynı zamanda çiftli (ikili) zıtlıklara da rastlarız; örneğin 'karanlık' ve 'aydınlık' (13-14), 'gölge' ve 'gün ışığı' (15-16) ya da 'erkek ve kadın müzisyenler' (214-15) şeklinde cinsiyete göre çiftli kılınan insanlar gibi, ancak 295-8'de 'erkek,' 'delikanlı,' 'yaşlı

adam' arasındaki yaş ayrımına öncelik verilmesi dolayısıyla 'kadın' 'erkekten' ayrılmak durumunda görülmüştür." Ve Gardiner dikkat etmemiz gereken noktayı zekice belirtmiştir: "Yukarıda özetlenen durum göstermektedir ki, anlamı ortaya çıkarma aracı olarak hiçbir zıtlık ya da yakınlık ilkesi sistematik olarak kullanılamaz; diğer yandan bu ilkelerden biri ya da diğerine eğilim, bazen diğer düzlemlerde ortaya çıkan anlamların destekleyici bir kanıtı olarak yarar sağlayabilir (1947:i, 39)."

Burada yazının sınıflandırma üzerindeki diyalektik etkisini görebiliriz. Bir yandan kategorilerin ana hatlarını keskinleştirir; yağmur veya çiyin yere mi yoksa göklere mi ait olduğuna dair bir karar vermek zorundayızdır; bunun da ötesinde, sınırlandırıcı sistemin hiyerarşik hale getirilmesini teşvik eder. Aynı zamanda da bizzat grupları bir araya koyarak grupların doğası hakkında sorular ortaya koyar. Erkek ve kadın arasındaki ikili ayrılma, erkek, delikanlı ve yaşlı adam arasındaki üçlü ayrılmayla nasıl bir ilişki içindedir? Gardiner'in sözcükleriyle söylersek: "Ardışık başlıkların arasındaki ilişkinin hiçbir şekilde durgun bir eşitlik düzeyine indirgenemeyeceği hakkında yeterince şey söylendi, dolayısıyla birbirine yakın unsurlar arasındaki bazı anlamlı düşünce bağlantılarını gözetmek zorundayız (1947:i, 39)." Ancak belli bazı durumlarda bu tür bir bağlantı hiçbir şekilde bulunmayabilir. Diğer bir deyişle, çizelgeleri ve Aristotelesçi karşıtlıklar tartışmasını incelerken karşılaştığımız sürecin aynısı burada da göze çarpmaktadır; basit tabloların oluşturulması, örneğin iki sütun, iki satırdan oluşan dört kareli diyagramlar, karşıtlıklar, zıtlıklar, benzeşimler ve çelişkilerin doğası hakkında sorular ortaya atmaktadır; önce konuşma eyleminin yoğun karmaşıklığını meydana çıkarır, sonra da 'sağduyunun' ötesine geçen ve bir biçimsel 'mantık' kuran bir taslak üretir. Gardiner'in ifadesiyle 'zıtlık ya da yakınlık ilkesinin' ya da Lloyd'un (1966) arkaik Yunan üzerine yaptığı çalışmasında kullandığı terimlerle 'kutupsallık ya da benzeşimin' daha karmaşık sistemlerin oluşturulmasında ye-

tersiz olmasına bir de diyalektik bir süreç eşlik etmektedir. Sözde 'ilkel sınıflandırmanın' basitlikleri, en azından kısmen, konuşmanın liste ve çizelgelere indirgenmesinden kaynaklanmaktadır. Sözü edilen bu araçlar tipik olarak erken dönem sözlü duruma değil, erken dönem yazımına ait araçlardır.

Glanville'in belirttiği gibi Amenopé, çocuklara yazmayı öğretmek için değil, insanlığı dünya hakkında bilgilendirmek için, gökte, yerde ve sulardaki en önemli şeyleri saydığını iddia ederek bir tür evren katalogu tasarlamaktadır. Gardiner şöyle söyler (hangi kanıta dayandığını bulmak zordur): "İlk düşünce sözcüklerle pek ilgilenmemiştir. Diğer yandan şeylere dair yoğun bir ilgi vardır ve bunların sınıflandırılması ve hiyerarşik bir biçimde düzenlenmesi değerli bir uğraş olarak görülmüştür (1947:i, 1)." İfadelerden ilkinin kanıtlanması oldukça güçtür; Yazarın iddia ettiği gibi, Antik Mısır'da gramatik veya filolojik bir ilgiye dair muhtemelen hemen hiç belirti yoktur. Ancak hiç kimse böyle bir ilginin yazı ortaya çıkmadan gelişmesini bekleyemez. Alfabetik yazıya geçilmesiyle bu ilgi körüklenir ve sözcüklerin kendi başlarına, yazılı biçimde varoldukları görüldüğü zaman şeylerden ayrılmaları çok daha kolaylaşır. Ancak dilbilimsel kullanımda ve insan dünyayı algılarken saklı olan sınıflandırma hiyerarşilerini açık hale getirme ve de bu sistemleri daha ayrıntılı, daha kesin ve 'eksiksiz' sınıflandırmalar yönünde geliştirme, kuşkusuz ilk yazılı toplumların önemli etkinliklerindendir; bu hem eğitsel uğraşa dönük bir türün oluşumuna, Levililer 11'in örneklediği yasak ve izin verilen yiyeceklerin sınıflandırılmasına, hem de hayvanbilim ve bitkibilimin temelini oluşturan sınıflandırmalara yol açabilir (örneğin Kramer, 1956:280). Sorun daha basit toplumların, bunların herhangi birinden ya da sayısal sistemlerden yoksun olup olmadığı değildir. Sorun yazının bu etkinlikler üzerinde yarattığı teşvik edici ve olanak tanıyıcı gelişimlerdir.

'Bilimsel' metinlerin içinde listelerdeki örgütlenmiş düzenle-

menin ne şekilde yer aldığı ve hemen hemen tek başına konunun bilgisini nasıl geliştirdiğine basit bir örnek olarak müthiş Mısır metnini ele alalım. Bu metin Edwin Smith Cerrahi Papirüsü olarak bilinir ve MÖ XVII. yüzyıla uzanır. Ancak muhtemelen MÖ 3000-2500 gibi erken bir dönemde kaydedilmiştir. Onyedi sütun içinde 377 satır içerir ve kırksekiz örnek üzerine bilgiler verir. Ancak bu örnekler oldukça sistematik bir düzenlemeye maruz kalır. "Tartışma kafa ve kafatasıyla başlar ve aşağıya doğru, burun, yüz ve gözlerden, boyun, köprücük kemiği, kol kemiği, göğüs, omuzlar ve omurgayla... devam eder (Breasted 1930:33)." Her bir problem grubu içinde özel bir düzenleme ilkesi mevcuttur.

Yazı ve Listeleme

Kelimelerin (ya da 'şeylerin') bir liste içinde düzenlenmesi bizzat sınıflama ya da bir 'anlambilimsel alan' tanımlama türüdür; çünkü bazı unsurları kapsarken bazılarını dışarıda bırakmaktadır. Daha da ötesi, 'en değerli' unsurları sütunun üstüne, 'en değersizleri' de sütunun altına yerleştirerek bunları bir hiyerarşi içine koymaktadır. Sonra da sayılar için kullanılan simge yazılar sıralanmış listeye eklenerek, bu şekilde unsurlar 1'den n'ye kadar baştan sona numaralandırılabilir.

Ancak sınıflandırma ve hiyerarşik hale getirme çok daha aşırı biçimler alabilir. Bunlar, örneğin hayvanlara ya da meyvelere dair yapılan ilkel anlambilimsel sınıflandırmayla koşut olabilir, onları aşabilir, hatta onlarla çelişebilir. Amenopé özeladbilimi'nin bazı bölümlerinin kırmızıyla yazıldığını gördük. Örneğin ilk sayfada (18 numaralı) 'çiy' sözcüğü kırmızıyla yazılarak ayrılmıştır; göksel olguların dizisini kapatırken bir dizi karasal olguyu başlatmaktadır. Aslında bu iki sınıf arasında açıkça bir 'aracı' konumundadır.

Hiyeroglif yazıda sınıfı ayırmanın diğer bir yolu da arazi tür-

lerine dair diziyi başlatan kırmızıyla yazılmış *dbw* sözcüğüne kadar devam eden bu gruplandırmaların ikincisiyle gösterilmektedir. 'Çiy'le başlayan kategori, bütün unsurların su buharıyla bir bağlantısı olduğunu gösteren ortak bir belirtece sahiptir. Belirteçlerin bu şekilde kullanımı, yazının konuşma üzerine yüklediği bir sınıflandırma biçimidir; bu, nesne ya da eylem dizilerinin ortak niteliklerini gösteren bir işarettir.

Sözcüklerin özel bir renkle ayrılması ya da onlara ayırıcı yazılı biçimler verilmesi gibi, kümelerin başlangıcı ve bitişi de uzamsal ayırma, ek koyma, ayırıcı işaret ve çeşitli yollar aracılığıyla gösterilebilir. Ve bir listedeki unsurların listeleme düzeni (numaralarla gösterilebilir) yoluyla dolaylı bir hiyerarşi içine konması gibi, ilk düzeydeki kümeler ya kümelemenin ileri düzeyleri yoluyla (birçok bilim adamının kullandığı ağaç diyagramda olduğu gibi) ya da kümelere ve onun bileşen unsurlarına bir tür bütünlüklü düzen veren basit çizgisel hiyerarşiyle benzer biçimde gruplandırılabilir.

Demek ki bu listelerin içerdiği sınıflandırma sistemleri, bazı yönlerden sözlü söylemdeki 'dolaylı' sınıflandırma sistemlerinden farklılaşmaktadır. Yazı, Bruner'in insan diline özgü olarak gördüğü süreci oluşturur. Bruner bu süreci, algısal benzerlikle oluşan görüntüsel gösterimin (imgeler) aksine simgesel gösterim olarak adlandırmaktadır. Çünkü dil, "algısal dünyanın doğal birliğini bozmaktadır; ya da en azından ona bir başka yapı yüklemektedir," bu andan itibaren sesbirimler, anlambirimler ve 'konuşma öğelerinin' tamamı süreksiz olarak örgütlenir (1966:40-41). Yazı bu süreksizliği, sonradan tekrar olası bir yeniden düzenlemeye maruz kalabilecek bir görsel, uzamsal konum geliştirerek uzatır, billurlaştırır ve yayar. Kategori sistemlerinin ve anlambilimsel alanların belirgin formülasyonu, örneğin akrabalık terminolojileri, hayvanbilimsel türler ve edebi biçimleri, sınıflandırıcı terimlerin yazıya indirgenmesinin bir işlevidir. Burada yazının basitçe çizgisel formu söz konusu değildir; sözcükler konuş-

ma bağlamından sökülüp soyutlanır ve sözcüklerle tek yönlü bir ilişki içine konur (kavramlar/anlambirimler, sözlüksel birimler ve muhtemelen deyimler). Bunlar benzer bir 'sınıf' içinde, yani somut dış dünya (hayvanlar, ağaçlar, vb) ya da birtakım düzenleyici uğraşla ilişkili olabilecek belirli ortak niteliklere sahip olarak görülürler.

Sistemin bütünüyle yazı tarafından oluşturulduğunu söylemek istemiyorum; sınıflandırma dilin ve bilmenin açık bir koşuludur. Şurası aşikârdır ki, çoğu toplumdaki bireylerin, söz gelimi ağaçlar ya da akrabalık gibi terimlerin kapsamlı bir sınıflandırmasını formülleştirecekleri sözlü durumlar, konuşma koşulları oldukça azdır ve kuşkusuz istisnadır. Bu, dilbilimsel maddelerin sınıflanmasına dair bu tür kapsamlı sistemlerin başka bir düzeyde ('derin,' 'bilinçaltı') varolmadığı anlamına gelmez. Hatta bu sınıflar bazı durumlarda somut dilbilimsel biçimler alabilir (örneğin, özel ad tümcecikleri, çoğul oluşum türleri, vb). Ancak bunlar muhtemelen sadece yazıyla açıkça sunulur.

Liste yazıyla dönüşmekte, sonra da diziyi ve sınıfı dönüştürmektedir. 'Dizileri dönüştürmekle' basitçe, modelin algılanmasının esasen (ancak münhasıran değil) görsel bir olgu olduğunu söylemek istiyorum. Belirli alanlarda, örneğin sayılar bakımından, önce işitsel ifadeleri görsel olana çevirmeden bir dizi (modelli bir liste) formülleştirmek hayli zordur, çünkü bilgi girdisini tararken, göz, kulaktan oldukça farklı bir yol izlemektedir.

Listenin sınıfı dönüştürdüğünü (en azından somutlaştırdığını) söylerken, bir sınırı, bir başlangıç ve bitişi gerekli kıldığını söylemeye çalışıyorum. Sözlü kullanımda bitkileri, ağaçları ya da meyveleri listelemek için hemen hiç sebep yoktur. Daha geniş bir birlikteliğe ait klanların, köylerin ya da kabilelerin listelenebileceği 'doğal' durumlar tasavvur edilebilir: Bu kullanımlarda (bunlar bu sınıfa dahil mi, değil mi? türünden) ikili seçimli, ayrıntılı ve özel bir liste varolabilir. Bir şeyi domates olarak mı, meyve ya da bitki olarak mı göreceğiz şeklinde bir soru sözlü bir

bağlamda anlamsız görünebilir (aslında çoğumuz için de saçmadır), ancak doğal türlerin sınıflandırması ve evrimi üzerine bilginin gelişimi için temel olabilir. Ve yazılı listelerle oluşturulan bu tür bir sorudur.

Burada işleyen süreç bir aşırı genelleştirme olarak adlandırılabilir ve bu sürecin nasıl işlediği oldukça açıktır. Bir sözlü söylemde, 'çiy'i bir bağlamda karaya ait bir şey, diğerinde ise göğe ait bir şey olarak ele almak tamamen olanaklıdır. Ancak onun bir listede belirli bir alt gruba ya da bir çizelgede belli bir sütuna gönderildiğini görürsek bir ikili seçim yapmak durumunda kalırız; satırlar içinde ya yukarı ya da aşağı, sütunlar içinde de sola veya sağa yerleştirilmek durumundadır. Onun günlük konuşmanın bağlamından soyutlanmış bir listeye yerleştirilmesi, bu seçimin sonucuna aksi takdirde sahip olamayacağı bir genellik vermektedir; burada, seçme olanağı aşırı biçimde azaltılmıştır, çünkü söz konusu unsur belki de politik ve dinsel odaklar tarafından 'yetkilendirilmiş' itibarlı bir listeye yerleştirilmektedir. Daha da ötesi, sonra listeden bir öğretim olduğu kadar bir öğrenme aracı olarak da yararlanılacaktır, böylece her öğrenci (bu kadar çok sayıda olmasalar da) 'çiy'i yere ve göğe göre nasıl yerleştireceğini öğrenecektir. Bir dizi zoraki, ikili ve seçim yoluyla yazım, kendisini aşırı genelleştirilmiş taslağın galibi ilan eder. Tabii ki bu bir kayıp ya da kazanç değildir. Sonuçta, sorunlar ortaya çıkar ve bunlar belki bir sözlü ifadeden beklenmeyecek şekilde cevaplanır ve saklanır.

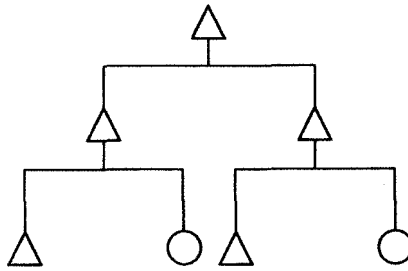
Yazıyla kazanılan açıklığa bilginin gelişiminin bir koşulu olarak vurgu yapmam saçma görünebilir, ancak bunun geliştirmekte olduğum kuramda merkezi bir yeri vardır. Aslında kategoriler ve biliş hakkında belirttiğim şeyler sözlüksel alandaki çalışmalarla, özellikle de Hale'in Walbiriler arasında yaptığı çalışmayla koşuttur. Burada Hale Walbirilerin çok basit renk terminolojileri olduğunu söylerken, onların çok daha fazla renk kategorisini algılayabildiklerini belirtmektedir; aynı şekilde çok basit sayısal

sistemleri varken, aslında sayabilmekte ve İngiliz sisteminde rahatlıkla ustalaşabilmektedirler. Kay bu çalışmayı tartıştıktan sonra, bunun dilin evrimiyle ilgili çok genel bir varsayım öne sürdüğünü ifade etmiştir: "Dilin evrimsel gelişimi, bütün dil ve kültürlerde (en azından) *dolaylı* olarak bulunan belirli evrensel, anlambilimsel kategorilerin ve ilişkilerin *açık* ifadesini gerektiren veya ona olanak sağlayan sözlüksel ve sözdizimsel araçlar açısından saptanabilir (1971:11-12, vurgular bana ait)." Şahsen ben evrenselliklere başvurulmasını gereksiz olarak görüyorum; ancak anlatılan süreç, benim grafik sistemlerin gelişimi ve ortaya çıkmasıyla ilişki kurduğum süreçle uyum içindedir.

Bu tür bir sınıf ve yapı dönüşümü süreci (en azından çözümsel amaçlar için ayrılabilen Piagetci sınırlı sistem anlamında) akrabalık terimlerine dair incelemeleri kuşatan belirli sorunlar barındırır. Yazıbirimler olmadan, gösterilen türden diyagramların oluşturulmasının mümkün olmadığını herhalde ayrıca vurgulamaya gerek yok (bkz. diğer sayfa).

Fakat aslında akrabalık alanını akrabalık terimlerinin kullanıldığı alandan ayrı tanımlamaya yol açan şeyler bu türden diyagramlar değildir. Bu şekilde bir tanımlama birincil ve ikincil alanlar, esas ve geniş anlamlar, 'gerçek' ve 'mecazi' kullanımlar gibi sorunlar ortaya atar. Acaba yerel kullanımda bu tür bir algısal sınırın olması olası mıdır?

Bir terimin, söz gelimi İngilizce 'kardeş' teriminin bütün kullanımlarının sonraki bir alt bölünmeye sokulamayacak bir bütünlük oluşturduğunu ileri sürmek istemiyorum. Sadece, bir alana veya bir sınıfa dahil etme veya dışında bırakma kararının, çoğunlukla grafik gösterimin inşa edildiği ikili bir düzlemde verilmek durumunda olduğunu söylüyorum (yine de Venn diyagramı kısmi bir alternatif sunmaktadır). Bu süreç, muhtemelen bilginin gelişimi için önemli sorular ortaya atsa da, (konuşan) failin durumundan bir hayli kopuk olabilir. Onun algı alanı, (eğitimli) okuyucuya yüklenen algı alanından daha az farklılaşmış ve daha türdeştir.

Bu durum hem avantajlar, hem de dezavantajlar barındırmaktadır. Aslında sınıfların daha net olarak tanımlanması, gevşek bir sözlü modelden kesin bir biçimsel modele geçişle kazanılan, matematiksel formüllerde ya da bilgisayar simulasyonlarında gözleyebileceğimiz türden, artan kesinliğin ilk örneklerindendir. "Sözel durumda, anlaşılır ve tutarlı gibi görünen ifadelerin içerimlerinden kaynaklanan karmaşıklıkları gözden kaçırmak kolaydır. Matematiksel modeller böyle bir kaçışa izin vermez; modelin çalışması için belirsizliklerin çözülmesi gerekir. Bu biçimselleştirme iyi ya da kötü olabilir," çünkü eğer temel olan varsayımlar yanlış ya da keyfi ise, yani sırf model işlesin diye seçilmişse, kesinlik yardımcı bir unsur olarak görülemez (Norman, 1969:157).

Sorun sadece sınırlar sorunu değil, aynı zamanda düzenleme sorunudur da. Kısıtlama Gardiner'in Yukarı Mısır kentlerinin çeşitli listelerini harmanladığı kendi çizelgesinde ortaya çıkmaktadır. Gardiner bu çizelgenin kullanımının zekâ gerektirdiği konusunda ısrarcıdır, çünkü bazı açılardan yanıltıcı olabilir, aslında durum tersine iken bir şehir diğerinin güneyine konabilir; "eğer böyleyse" der, "çizelgedeki yanlış düzenleme sadece bir yeri diğerinin önünde göstermeye dönük grafik gereklilikten kaynaklanacaktır (1947:I, 41)."[11] Bahsedilen çizelge sadece özeladbi-

[11] Burada sorun iki boyutlu uzamın çizgisel listelere indirgenmesinden kaynaklanmaktadır; diğer gösterimler bütünüyle aynı kısıtlamalara sahip değildir.

limden değil, örneğin Teb lahitlerindeki vergi görünümleri gibi kaynaklardan da listeler çizmektedir. Bunlardan biri (No. 100) Güneydeki başkentin kuzeyinden güneyine uzanan çeşitli şehirlerin yerel memurlarının Vezir'e yaptıkları ödemeleri kaydetmektedir. "Bir dereceye kadar surların üzerine yerleştirilen görünümler gerçek coğrafi koşulları örnek almaktadır, güneydeki giriş suru güneydeki vergi taşıyıcılarını kuzeydeki ise kuzeydekileri resmetmektedir (Gardiner, 1947:i, 46)." Ayrıca güney surundaki şehirler, ilkel bir harita türü sunacak şekilde, birbirlerini gerçek topografik konumlarıyla takip etmektedir.

Şu ana kadarki tartışmayı özetlememe izin verin. Listeler yazının ilk dönemler dahi faydalarına bir örnek teşkil etmektedir. Kısmen karmaşık ekonomi ve devlet örgütlenmelerinin talepleri, kısmen kâtip eğitiminin doğası gereğince, kısmen de bu yeni aracının potansiyellerini keşfetmeye çalışan bir oyun vasıtasıyla gelişmişlerdir. Listeler sözlü kültürlerde güç olan ve tarihçiler ve gözleme dayalı bilimleri körükleyen faaliyetleri temsil etmektedir; aynı zamanda daha genel bir düzeyde sınırlandırıcı taslakların incelenmesini ve tanımlanmasını kolaylaştırmaktadır.

Bu tür listelerin ortaya çıkışına dair hemen hiç yorum yapılmadı. Bu muhtemelen, onların oluşturulmasının yazılı toplumlarda olduğu kadar sözlü toplumlarda da sıkça görülen bir şey olarak algılanması yüzündendir. Bir sözlü kültürde bile dilsel eylemin tipik bir örneğine rastlamadım, ancak kişisel deneyimlerime dayanarak sözlü listelere yol açan durumların çok nadir olduğunu söyleyebilirim. En bilinen durum kurban vermeden önce soyağaçlarının, ata isimlerinin ezberden söylenmesidir. Ancak soyağaçları çoğunlukla varolan sosyal ilişkilere bağlıdır ve her halü kârda antropolojik monograf diyagramlarındaki piramit biçimi, birçok insan ve durum üzerine geliştirilmiş bir dizi araştırmadan, hatta çıkarımdan soyutlanmıştır. Oysa aynı durum hayvan ya da ağaç listeleri için daha doğrudur. Bu listeler, örneğin bir krallığın bölünmesi gibi temelde sosyal gruplara bağlı olma-

dığından (yine de tek tek türler sosyal gruplara bağlı olabilirler, 'totemsel sistemlerde' olduğu gibi), diziler kendi başlarına bir cins veya bir 'âlem' oluşturacak biçimde bir arada çok nadiren, hemen hiç gruplanmazlar. Bu şekilde kümelenseler bile bir yazılı listedeki gibi sınırlı, ayrıntılı bir grubu temsil etmezler, çünkü maddelerin belirli bir uzamsal konumu, yani kesin bir başlangıcı (ortası) ve sonu yoktur. Ve bu tür bir liste sözlü olarak kurulsa bile, kalıcı bir konumu olamaz (muhtemelen bir anlatı sırasında değilse ya da başka bir standartlaşmış sözlü biçimde sabitleşmemişse). Bundan dolayı da bir sistemin gelişimi ya da kategorileştirme ve sınıflandırmanın diğer tipleri için açık bir model olarak kullanılmaya uygun değildir.

Listeleme ve Biliş

Sonuçta diğer şeylerin yanında liste oluşturma etkinliğine de zemin oluşturan yazının mevcudiyetinin, sadece dışarıdaki dünyayı değil insan ruhunu da değiştirdiğini ileri sürüyorum; onun rolünün farkına varılması dahi ilgili sürece dair anlayışımızı değiştirecektir.

Listelerin rolüne işaret etmem kısmen, başka toplulukların üyelerinin, psikologların 'bilişsel gelişimi' ölçmek için tasarladıkları türden etkinlikleri uygulamakta çektikleri zorlukları anlatmak içindir. Bu deneylerin birçoğu listeler ve ardı sıra listelemeler içerir. Rohwer psikolojik araştırmalar için listelerin önemi hakkında şöyle yazar: "Yüzyılın başından beri, tek tek unsurlara dair listelerden bilgi almayı gerektiren işler, insan öğrenmesi ve belleği üzerine yapılan araştırmaların başlıca bir dayanağı olmuştur (1975)." Bellek üzerine bir ders kitabının (Norman, 1969) ve yeni araştırmalar üzerine yorumların (Postman ve Keppel, 1969) incelenmesi, bunlara bağlamsızlaştırılmış kelimeler ya da kelime çiftleri üzerinde temellenen testlerin hâkim olduğunu göstermektedir. Psikolojik testler ve ilk yazı sistemlerinde bulunan

listeler üzerine ayrıca bir yorum yapılmamasının nedeni, psikologların ve de şarkiyatçıların bu etkinliği 'doğal' bir şey olarak kabul etmelerindendir. Aksine ben bu etkinliği yazının desteklediği türden bir bağlamsızlaştırma örneği ve de akla özel bir 'gerçeklik' aracı veren bir şey olarak görüyorum. Bununla anlatmak istediğim, *mnemotekhne** için kabul edildiği gibi, bunun sadece ilave bir 'beceri' değil bir 'kapasite' değişimini ifade ettiğidir. Değişik yönlere çekilebilecek bu belirgin ayrımdan fazla hoşlanmadığımı söylemeliyim. Benim kastettiğim anlam George Miller'inkine benziyor: "İnsanların meydana getirdiği dilsel yeniden kodlama... düşünce sürecinin özü gibidir (1956:95)." Yazı, liste oluşturma dilsel yeniden kodlamayı gerektirir.

Bilişsel gelişim üzerine oldukça bilinen bir çalışmadan belirli bir örneği alalım. Bruner *Studies in Cognitive Growth* adlı çalışmasının ilk bölümünde kitabın ikinci ana konusunun "gelişimin desteklenmesinde ve biçimlenmesinde kültürün etkisi" (1966:1) merkezinde toplandığını yazmaktadır. Şöyle devam eder: "Bilişsel süreç bütün tezahürlerinde içeriden dışarıya olduğu kadar dışarıdan içeriye doğru da meydana gelmektedir, insana bağlı olanın çoğu kültürel olarak aktarılan devinimsel, duyumsal ve düşünce kapasitelerinin 'güçlendiricileriyle' birleşmiştir (s. 1-2)." Beni ilgilendiren kısım, daha çok bunlardan sonuncusu ve yazının oynamak durumunda olduğu roldür. Konuşmanın grafik algısının (ya da sözel olmayan davranışın algısı, ki bu kısıtlı bir öneme sahiptir) bir araç, bir güçlendirici, kolaylaştırıcı bir vasıta olduğunu savunuyorum, ki bu aşırı bir önem taşır. Bilgi üzerine düşünmeyi ve onu düzenlemeyi teşvik eder; bu onun *mnemotekhne* işlevlerinden oldukça farklıdır. Sadece yazma yeteneğine sahip olanlara bilgiyi yeniden sınıflama ve de onu okuyabilenler gözünde bu tür formülasyonları meşrulaştırma olanağı sağlamakla kalmaz, aynı zamanda okuyamayanlar için dünyaya

* Belleği geliştirme süreci ya da tekniği –çn.

dair algılarının doğasını (bilişsel süreç) değiştirir. Bunlar ya yazılı toplumlardaki okumayan insan grubudur (5000 yıllık yazılı deneyimde oldukça büyük bir kategoridir) ya da yeteneği veya fırsatı olmadığı için okuyamayan bir nüfus kesimidir (genellikle çocuklar).

Bir insanın "olayları dilimlediği, onları grupladığı veya onları özetlediği ve dönüştürdüğü" zaman kullandığı yöntemden çıkarılan insanların "algıları" (s. 7) hakkındaki sonuçla ilgili yazarken, Bruner insanlardan Amerika'nın elli eyaletini saymalarının istendiği deneyi kastetmektedir. "Eğer denek 'Maine, New Hampshire, Vermont...' sırasıyla 'okursa' bu ezberden söylemenin algısına ait destekleyici malzemenin uzamsal olduğunu söyleyebiliriz. Eğer sıra 'Alabama, Alaska, Arizona...' şeklindeyse desteğin alfabetik bir kurala göre düzenlenmiş liste benzeri bir destek olduğu sonucuna varabiliriz."

Bruner'in 'liste benzeri' sözcüğünü kullanması önemlidir. Aynı şekilde bir 'alfabetik kuralın' mevcudiyeti de... Çünkü bilginin bu şekilde düzenlenmesi ancak alfabetik yazının ortaya çıkmasından ve benimsenmesinden sonra mümkün olabilir. Bu şekilde karşılık veren bireyin mutlaka okuryazar olması gerekmez; sıralamayı sözlü olarak öğrenmesi olanaklıdır; çünkü bunun için herhangi birinin belli bir aşamada unsurları bu şekilde düzenleyip bu yeniden düzenlemenin sonuçlarını tekrar yoluyla aktarması, yani ezberleyerek öğrenme yeterlidir.

Listelerde sıklıkla kullanılan (özellikle de ardışık eylem için birer plan niteliği taşıyan alışveriş listeleri ve yolculuk rehberlerinde) bir başka yeniden düzenleme biçimi de numaralanmış listedir. Sıra sayıların isimlere, sözcüklere ve görülen işlere ayrılması listelemenin bir özelliğidir. Ancak alfabetik listelemenin önemi her bir sözcüğün kendiliğinden, ancak o unsurun doldurabileceği, özel ancak mantıksal olarak keyfi bir yere gönderilmesindedir. Bu şekliyle, düzensiz bilgi kütleleriyle, örneğin telefon aboneleri ya da bir sınıftaki öğrencilerle ilgili bilgi kayıt sistem-

leri için hayati bir önem taşımaktadır. Aynı nedenden dolayı, kişisel hafıza için de kullanılabilir. Burada sözcüklerin başlangıç harfleriyle kurduğumuz *mnemotekhne*'den faydalanırız; bu sözlü olarak ayırması hemen hemen olanaksız bir bileşendir.

Yani alfabenin varlığı bireyin ilgilendiği verinin türünü ve bu veriyi işlemek için kullanıldığı programları değiştirmektedir. Donanımı, merkezi sinir sisteminin düzenini değiştirip değiştirmediği ve eğer böyleyse bunun ne kadar zaman aldığı başka bir sorundur, ancak burada dilin benzeşimini değiştirme olasılığı vardır. Her halü kârda, soyoluşsal (burada özoluşsal) gelişimi ayrımlı olarak ele almaktan kaçınarak ve dışsal girdilere karşılık verme yeteneğinin genel sürcklilikliklerine vurgu yaparak, bahsettiğim türden değişimlerin (farklılıkların), düşünce biçimlerindeki veya düşünsel kapasitedeki, hatta bilişsel gelişimdeki (eğer anlamı bu genellik ibaresine devretmek istersek) farklılıklar olarak betimlenebileceğini savunuyorum.

Aynı zamanda, bu nokta bir başka bağlamda geliştirilmişti (Goody, 1977). Yazının sadece anımsama türünü değil anımsama yeteneğini de etkilediğine inanıyorum; alfabe işitsel sıralama olanaklarını billurlaştırarak güçlü bir sınıflandırma biçimini olanaklı kılmaktadır. Aynı şekilde, görünürlüğü ve belirliliği artıran liste bireyin depolama yapmasını ve özellikle de anımsama için çok önemli olan bilginin hiyerarşik sıralanmasını kolaylaştırmaktadır. Eğer durum buysa, insan kültürleri alanına uyguladığımız testlerin sonuçlarını ve önemini yanlış anlama tehlikesiyle karşı karşıyayız demektir. Bunlar yazılı toplumlarla hiçbir şekilde önemsiz değildir, bu toplumların etkinliklerinin çoğu bu tür işlemlere dayanır. Fakat bunlar, bu tür bir etkinliğe fazla alışık olmayan ve bu etkinliğin getirdiği kazanç ve kayıplara ortak olmayan sözlü toplumların üyeleri için oldukça alâkasız olabilir.

6
Bir Formülün İzinde

"1. Onlara dört ya da beş dizeyi tamamen ezberden tekrarlatın (bu ezberlendiğini sınamanın en uygun yoludur).
2. Tüm dersi harfi harfine tekrarlamalarını isteyin, kelimelerin uygunluğuna, deyimlerin zarifliğine dikkat etsinler.
3. Diğer yazarlarda yaptıkları gibi her sözcüğü dilbilgisi açısından çözümlesinler.
4. Söz sanatları, kinayeleri, bazı sözcüklerin türetilişini ve farklılıklarını göstersinler. Bunların arasında içlerinde saklı olan özel isimler açısından bağlantı kursunlar. Bunlar için önceden sözlüğe bakabilirler. Her dizeyi vezin kurallarına göre okumalarını ve bazı hecelerin daha güç vurgularına dikkat etmelerini sağlayın."

C. H. *The Masters Method or the Exercising of Scholars,* London, 1659

Sözlü toplumların kavramsal sistemlerini çözümlemede çizelgenin kısıtlılıklarını gördük. Bu, çizelgenin bizzat biçimlenmesini sağladığı yazılı kültürün bir ürünü olmasından kaynaklanmaktadır. Çizelge dikey sütunlardan (veya listelerden) ve yatay satırlardan oluşmaktadır. Bu yanal yerleşimlerin çoğunlukla ya özdeşliği (benzeşim veya denklik) ya da karşıtlığı (veya kutupluluk) belirtmekte olduğu kabul edilmiştir; yine de bu olasılıklar sadece birbirine yakın unsurların güçlü ilişkilerini temsil eder. Tekrar etmek gerekirse, yazının biçimselliği konuşmanın akıcılığına karşı koyar ve bunu hem çarpıtıcı hem de üretken bir yolla yapar.

Bu bölümde 'formül' olarak bilinen özel bir özdeşlik ilişkisi durumundan bahsedeceğim. Bu terim çoğunlukla standartlaşmış

sözlü biçimlerin belirli özellikleri için kullanılmaktadır (örneğin, destan ve balad).

Günlük konuşmada formüllerden kuşku duymayız. Formüller ilişkilerin soyut biçimde sabitleşmiş ifadeleridir; aslında büyük ölçüde, sıradan insanın, hatta kitap okuyan, edebiyatsever insanın konuşmasıyla çok az bir benzerlik taşıyan söylenmemiş, ifade edilemez grafik biçimlerdir.

Öyleyse neden bu terim, sözlü biçimleri, özellikle de standartlaşmış olanları, örneğin şarkıları, destanları, vb incelemekte bu kadar yaygın olarak kullanılmaktadır? Neden Yugoslav destanına, Homeros'un eserlerine (Lord, 1960), Ruanda'nın halk şarkılarına (Smith, 1975:25) uygulanmaktadır? Hatta daha da genel bir biçimde neden yazısız kültürleri betimlemek amacıyla bir araç olarak görülmektedir? Önemli bir eleştirmenin ifadesinde görüldüğü üzere: "Sözlü kültürlerdeki uzun sözlü icralar kesinlikle çözümlemelere değil, formüllere dayanır. Yazıya kadar, bugün alışkın olduğumuz düşünce türleri basitçe düşünülemiyordu (Ong, 1971:2)."

Yanıtlamak istediğim ilk soru, formülün edebi yönüyle ve standartlaşmış sözlü biçimler ile standartlaşmış yazılı biçimler arasındaki ilişkiyle ilgilidir. Ancak sorun büyük oranda mitin doğası, bilgi sosyolojisi ve 'yaban aklın' özellikleri gibi, çağrışımsal sözcükler ve tabirlerle ortaya atılan konularla ilgilidir. Sözlü ve yazılı toplumlar arasındaki farklılıkları ve benzerlikleri göstermeye çalışırken, Kuzey Gana'daki LoDagaalardan yıllar boyunca topladığım, üzerine çalıştığım ve *The Myth of the Bagre* (1972a) olarak adlandırdığım, 'yaban aklın' ürünleri olan bu bilgi kaynağından yararlanacağım. Formülün edebi kullanımından, sözlüklerle listelenen daha yaygın anlamları incelemeye doğru yol alacağım; öncelikle bilimsel bağlamdaki anlamlardan başlayıp sonra da 'formülleştirme' ve onun etimolojik olarak bağlantılı olduğu, 'biçim' gibi, 'biçimselleştirme,' 'biçimsellik' türünden daha geniş bir sorunu ele alacağım.

Edebi entelektüellerin yazılarındaki formül fikri, Milman Parry tarafından Yugoslav destanı ve onun Homeros'la yapısal benzerlikleri üzerine yaptığı tanınmış çalışmasında geliştirilmiştir. Daha yaygın olanlar yerine bu kullanımın seçilmesinin nedeni, bunun özel olarak sözlü ve yazılı biçimlerin nazım ve nesir arasındaki farklılıkları belirlemek uğraşı içerisinde kullanılmasıdır. Ancak daha da özel olarak bizim standartlaşmış sözlü biçimler olarak adlandırdığımız, çoğunlukla müzikle birleşen ve standartlaşmanın ritimli konuşmalar biçimini aldığı vezin oluşturma yönünden farklılıkları belirlemek için kullanılır.

Parantez içinde şunu belirtmeliyim ki benim 'standartlaşmış sözlü biçimler' olarak adlandırdığım şey, Maurice Bloch'un 'biçimselleşmiş konuşma eylemleri' (1975:13) olarak bahsettiği şeyle yakından bağlantılıdır. Bir zıtlık içinde belirttiği biçimselleştirme ölçütü (ancak ayrımlı değil kutuplu bir doğaya sahiptir), standartlaşmış sözlü biçimlerin özelliklerini düşünürken pratik bir değere sahiptir. Ancak ben standartlaşmayı daha geniş bir konuşma alanı içinde oluşan ve özellikle de 'sanat' biçimlerine uzanan bir şey olarak tasarlıyorum. Bu nedenle "biçimselleşmiş dilin... yoksullaşmış bir dil" (s. 13) olduğu fikrine katılmıyorum; aksine oldukça yoğun, belirsizliklerle ve tınıyla dolu olabilir, yani şiir gibi. Bence görüşlerin farklılığı, Bloch'un söylevle ilgisinden kaynaklanmaktadır; bu şekilde 'biçimselleşmiş dil' 'geleneksel otoritenin dili' olarak nitelenmekte ve statü en önemli şey kılınmaktadır; ancak benim esas ilgim hem hiyerarşi ve merkezileşmeye sahip olan hem de olmayan toplumlarda görülen 'sanat' biçimlerinin standartlaşması üzerinedir. Belirli konuşma türleri, örneğin söylev ve şiir, sıradan konuşma türlerine göre standartlaşmış ve biçimselleşmiş olmakla birlikte, yazının bunlardan da ileri derecede biçimselleştirmeye olanak sağladığını savunuyorum. Bunun en aşırı biçimi liste ve çizelgede ortaya çıkar.

Parry, Balkan destanları üzerine çalışmasında, 'yinelemeler,' 'basmakalıp' veya 'durağan lakaplar,' 'destan klişeleri' ve 'şab-

lonlaşmış tabirler' gibi Homeros, baladlar ve diğer sözlü biçimlerde kullanılan sözcüklerin ve tabirlerin sınırlayıcı yan anlamlarından kurtulmak için 'formül' terimini ortaya atmıştır. Edebiyat araştırmaları yukarıdaki terimleri 'kan kırmızısı şarap' gibi tabirleri veya sevgili ile gül arasındaki benzerlik gibi eskimeyen metaforları belirtmek için kullanırlar. Bu metaforlar, halk ozanlarının bazen etki için (şiirdeki bütünlüğü sağlamak için), bazen de sırf boşluk doldurmak için kullandıkları gereçlerin standartlaşmış kısımlarıdır. Parry formülün edebi anlamını "belli bir temel fikri ifade etmek için aynı vezinle düzenli olarak kullanılan sözcük grubu" (Lord, 1960:30) olarak tanımlamıştır.

'Formül' teriminin kullanılmasındaki güçlükler kısmen orijinal metafordan kaynaklanmakla birlikte, aslında diğer yazarlar tarafından verilen dağınık yan anlamların da bu güçlüğün ortaya çıkmasında büyük payı vardır. Walter Ong, Tudor* düzyazı üslubunu elyazısından matbu esere geçiş bağlamında incelerken, kasıtlı olarak terimi "belirli bir uzunluktaki pasaj içindeki bir dizi unsura, düzenleyici formüllere (1971:39)" uygulamaktadır. "Bütünlüklü yapısal düzenlemelere (s. 41)" dönük bu kapsayış, çoğunlukla söylev ve retoriğin 'formülsel yapısı' aracılığıyla örgütlenen Tudor düzyazı üslubunun, ancak Romantiklerle ve roman türünün belirmesiyle ortadan kaybolan 'sözlü kalıntılardan' çok miktarda unsur barındırdığı şeklindeki teziyle uyum içindedir.

Ancak soruna biraz farklı bir yoldan yaklaşabiliriz. Romantiklere (onların sıradan insanın konuşmasıyla olan bağları yüzünden) ve roman türüne (diyalog ve doğalcılığa olan ilgisi yüzünden) göndermeler yapılması bize, konuşma ile metin, sözlü ifade ile yazılı ifade arasındaki ilişkinin diyalektik bir süreç olduğunu anımsatmaktadır. Yazının kavramsal ilişkileri, düşünce

* İngiltere'yi 1485'ten 1603'e kadar yönetmiş bir kraliyet ailesi ve bu dönemdeki eserlere verilen ad –çn.

modellerini etkilediğini varsayıyorsak eğer, bu etkiyi basitçe yazılı iletişimle sınırlayamayız. Eski Yunanların, Romalıların ve geç ortaçağ eğitimcilerinin retoriğinin, belirli ortak nitelikler taşısalar da gelenekleri, görenekleri ve yazı öncesi konuşmayı, hatta biçimsel konuşmayı temsil ettiğini düşünmek pek olası değildir. Retorik sözlü biçimlerin düzenlenmesiyle ilgilidir, ancak bu biçimlerin incelikli çözümlemesine (ing. analysis) dayanan bir bilinç sergiler *(analytika* Aristoteles'in mantık için kullandığı terimdir). Bu yazıyla mümkün olabilir, en azından buna geniş bir imkân tanır. Dilbilgisinin (Ong'un belirttiği gibi 'alfabe harflerinin sanatı' (1971:16), *tekhne grammatike)* geniş anlamda konuşmayla kurduğu ilişkinin aynısı retorik ile kamusal konuşma arasında kurulur. Bu yazıyla olanaklı olan artan kesinlik, yapısal düzenlemenin yükselen bilinciyle oluşan söylevin biçimselleştirilmesidir. Dördüncü Bölümde, Eski Yunan yazarlarınca sergilenen ve 'ilkel sınıflandırmaya' uygunsuz bir biçimde dayandırılan kutupluluk ve benzeşim bilincinin, aslında sözlü durumlarda görülen kategorik taslaklara dair bir biçimselleştirme (bazı yönlerden bir çarpıtma bazı yönlerden ise bir açıklaştırma) olduğunu belirtmiştim. Sözcüklere ve onların düzenine dair artmakta olan bilinç, onları tarafsız bir gözden geçirmeye konu yapabilme olanağından kaynaklanmaktadır. Bu süreç, konuşma akışını ayırmanın olası yollarına dair farkında olma durumunu artırmakta, aynı zamanda da bu halde o akıştan soyutlanmış sözcüklerin 'anlamlarına' yoğun bir ilgi yöneltmektedir.

Bir daha söylüyorum, konuşmanın 'sözcüksüz' olduğunu, anlambirimlerin özellikle dil öğrenimi gibi belirli amaçlar için ayrılamayacağını söylemek istemiyorum. Ancak yeterli derecede hâkim olduğum iki Batı Afrika dilinde de, yani LoDagaa (veya Dagari, bir Gur dili) ve Gonja (ya da Gbanyito, Guang, bir Kwa dili) dilinde, 'sözcük' için herhangi bir sözcüğe rastlamadım. LoDagaaların, Modern okullarda öğretmenlerin 'sözcük' için kullandıklarını duyduğum, *yelbie,* konuşmanın çocuğu

(muhtemelen çekirdeği) şeklinde bir sözcükleri vardır. Ancak daha yakın bir inceleme bunun bağlama göre konuşmanın herhangi bir kesitini, anlambirimini, deyimi, bir şarkı dizesini, cümleyi, motifi nitelediğini göstermektedir. Yani konuşmanın bir 'parçasıdır.' O halde başlangıçta söz değil konuşma vardı.* Gerekli olduğu zaman konuşmanın akışı, göreceli olarak uygulanan tek bir terimin aracılığıyla parçalarına ayrılabilir. Fakat yazı bu durumu değiştirir; kültürel düzeyde insanlara konuşmayı çözümleme, bozma, parçalara ayırma ve onu parçalara ve bütünlüklere göre, tür ve kategorilere göre düzenleme olanağı sağlar. Bu son saydıklarım konuşmada zaten mevcuttur, ancak bilinç düzeyine çıktıklarında bizzat konuşma üzerinde bir geri besleme etkisi yaratır, insanlar o anda sözcüklerle konuşur (yine de ilk yazı sistemleri cümle içinde ayrımlara değil liste içindekilere gerek duyar) ve özne, fiil, nesne gibi düzenlemelerin, fiil ve zarf gibi kategorilerin farkına varır.

Biçimsel retoriği, sözlü kültürler yerine yazılı olanlarla bağlantılı görürken, biçimselleştirmenin sözlü ifadede bulunmadığını ima etmek istemiyorum. Hitabın biçimsel yolları şiir dışında karşılamalarda, duada ve cenaze konuşmalarında da kullanılır ancak söylev, merkezileşmiş devletlerin saray ve hukuki etkinliklerinde belirir. Lidersiz LoDagaalar arasında, politik yönlendirmenin kamusal konuşmalar yoluyla yürütüldüğü Gonja'daki baş şefin büyük toplantıları türünden biçimselleşmiş kamusal konuşma örneklerine hiç rastlamadım. Ancak cenaze konuşmaları açıkça özel bir söylev üslubu sergilemektedir. Fakat retorikte sergilenen biçimsel süreç bilinci ve bu sürecin zaman içinde korunması, saklanması, dondurulması, kemikleşmesi (böylece bir zamanlar işlevsel olan ya da işleyen şey şimdi katı bir yükümlülük halini almıştır) bence büyük oranda yazılı türden kaynaklanmaktadır. Bizzat bu nokta Ong tarafından şu şekilde belirtil-

* Yazar İncil'e [Yuhanna, 1:1] gönderme yapıyor –yn.

miştir: "Öyleyse retorik, yazılı kültür tarafından, yazım öncesinde düşünce ve toplum yapılarını belirlemeye yarayan sözlü iletişim becerilerini biçimselleştirmek için geliştirilen bir 'sanattır'" (1971:49). Buradaki önemli sözcük biçimselleştirmedir; Ong daha önce, bir IV. yüzyıl Yunan retorik yazarı olan Aphthonios'tan "Bir sözlü geleneği yazıya geçirerek bunu bir sisteme bağlar" şeklinde bahseder. Bu gelenekte bir insanın sırayla ülkesi, ataları, eğitim ve eylemleri hakkında methiyeler düzülmesi ve uygun bir karşılaştırma yapılmasıyla konuşmanın sonlandırılması gerektiğini özellikle belirtir (s. 39). Süreç basitçe 'kaydetme' ya da orada varolanı bir sisteme bağlama süreci değildir. Bu, sözlü biçimleri biçimselleştirme ve onları basitçe bir 'sözlü kalıntı' değil, bir edebi (ya da eski-edebi) oluşum haline getirme sorunudur.

'Formül' sözcüğünün sözlü oluşumları betimlemek için kullanılması esnasındaki ikinci güçlük, onun kısmen bir tür *mnemotekhne,* kısmen de bir yapısal çerçeve, bir bağlantı aracı olarak görülmesiyle ilgilidir: "Bir sözlü kültür uzun sözlü destanlar üretebilir, yani icra edebilir. Çünkü bunlar hatırlanabilir tematik ve formülsel unsurlardan oluşur, ancak ortaya örneğin Aristoteles'in *Retorik*'i gibi çizgisel bir çözümleme koyamaz (Ong, 1971:3-4)." Bu ifadenin her iki kısmı da belirli yönlerden desteklenebilecek ifadelerdir (ancak benim Kara Bagre'ye dair birinci yorumum 'çizgiselliğin' yokluğu konusunda çok kesin iddialar ortaya atarken temkinli olmamız gerektiğini göstermektedir, tabii ki bu terimi çok daha dar kapsamlı tanımlamadıkça). Ancak 'uzun sözlü destanların' oluşturulabilmesi veya icra edilebilmesi olanağı için sunduğu sebepler yeterlilikten uzak gibi görünmektedir. Kuşkusuz Bagre bazı standartlaşmış kişi seçimleri, bazen de standartlaşmış öyküler içermektedir; zaman içinde yinelenen tabirlerden, temalardan ve motiflerden bahsetmeye gerek bile yoktur. Fakat hatırlama ve yineleme, oluşum ve icra için bu kadar önemli midir? Eğer bir destanı, efsaneyi, miti ya da diğer anlatı türlerini zaman içinde, 'belleğin' ve/veya 'yinelemenin'

nesnesi olacak kadar ileri derecede bir sürekliliğe sahip şeyler olarak görüyorsak, ben sadece *hatırlanabilir* temaları ve *yinelemeli* formülleri icranın önemli koşulları olarak göreceğim. Diğer yandan, eğer bir destanın icralarını sürekli bir yaratıma, unsurların yeniden oluşturulmasına ve aktarımına yardımcı bir şey olarak görüyorsak, mekanik bir anlamda değil (dilsel dönüşüm çok kısıtlı bir model sunmaktadır) fakat bir serbestlik, özerklik, bir 'oyun' unsuruna olanak sağlayacak yaratıcı bir yolla, bunlar ikincil bir rolü ifade eder. Niçin zaman içinde *yinelensinler?* Birçok katılımcı aynı öyküyü duyduklarını ya da söylediklerini düşünür. Ancak ellerinde bu tür bir karşılaştırmayı gerçekleştirebilecek bir metin yoktur. Benim Bagre deneyimlerim göstermektedir ki onların karşılaştırma ve daha önemlisi düzeltme (çünkü öykücüler tanım gereği 'bilen' kıdemli insanlardır) yetenekleri oldukça kısıtlıdır. Her halü kârda, insanlar durumu yeniden çarpıtıp, kopyanın yokluğunda, kendilerini bu değişimin doğru olan önceki versiyonun bir parçası olduğuna inandırabilir. Neden bir halk ozanı, Shakespeare, Kyd veya Holinshed gibi eski bir öyküyü yeniden yaratmasın? Edebi yaratıcılık bağlamında bir insanın dönüştürücü yeteneğini hatırlanabilir temalar ve yinelemeli formüllerle bağlantılı görmemiz ya da onun *Hamlet*'i yazmak yerine *Spanish Tragedy*'yi kopyalama başarısızlığını bellek kaybı olarak değerlendirmemiz mümkün değildir. Hatasız bir kopya üretmek, onun niyetinden çok uzaktadır, ayrıca bu amacı gütse bile bunu alkışlamayız. Onun amacı, bilinen konuları ve kabul edilmiş 'sıradanlıkları' dönüştürmektir. Ong'un belirttiği gibi: "More'dan Shakespeare'e kendilerini kanıtlamış her Tudor yazarı, fikirler, deyimler, örnekler, hatta konular için henüz birer öğrenci iken oluşturdukları koleksiyonlara (örneğin *Wit's Commonwealth,* 1597 veya *A Treasury or Storehouse of Similes)* başvurmuşlardır. Shakespeare'in en çok yankı yapan ve alıntılanan pasajları genellikle onun, herhangi birinin o anda karşılaşabileceği, yeniden yazılmış yorumlardır. Bir yüzyıl sonraki

Alexander Pope gibi Shakespeare bir yaratıcıdan çok, mükemmel bir düşünce ve ifade yenileme uzmanıdır" (1971:80). Özgünlükle ilgili bu kavramı nitelemek amacıyla, diğerlerinin malzemelerini yeniden yazmanın önemini vurgulayacağım. Bu süreç (ezberleyerek öğrenme gibi) yazılı durumda sözlü durumdan çok daha kapsamlı bir şekilde yürütülür, çünkü eğer emrimizde Meeres veya Cauldwell, Plutarkhos veya Boccaccio gibi kaynaklar varsa, repertuar genişler ve aynı zamanda yeniden yazma çok daha planlı bir işlem haline gelir.

'Formül' teriminin kullanımının yol açtığı varsayımlara rağmen, Parry ve öğrencisi Lord'un çalışması, sözlü kültürlerde belleğin ve yaratıcılığın rolüne dair somut kanıtlar sunmaktadır. Lord şarkıcının tekniğini nasıl öğrendiğine dair ilginç çalışmasında, genç bir adamın vezinli şarkı söyleme sanatıyla harfi harfine bir hatırlama aracılığıyla değil, daha önce duyduğu pasajlardan, temalardan ve anlatılardan bir şarkı yaparak tanıştığını belirtmektedir. "Şarkıcı şarkı söylemeyi yeterince hatırlayamaz ve hatırlamaz; pasaj yaratmak zorundadır ve yaratır (1960:43)." Yani pasajlar 'uyarlanır;' 'duyduklarında' ve kuşkusuz yarattıklarında "hiçbir katılık yoktur (s. 33)."

Bu koşullar altında formül, şarkıcının elinde esnek bir araç, bir dizeyi gerektiği kadar uzatmasını sağlayabilecek bir kaynak olmuştur. Bu esneklikle birlikte birtakım çelişkiler belirir. Gerekli kaynaklara sahip olduğumuzu varsayalım; Yunan, Homeros ya da Yugoslav, Ugljanin eserlerinde yinelenen 'sözcük gruplarını' taramak, yaratıcı değişiklikleri taramaktan daha az önemli gibi görünmektedir; ancak 'formül' terimi, sözlü biçimlere dair çözümlemeyi yaratıcı olandan çok yinelemeli olana doğru çekmektedir.

Formülün içerimi hakkındaki bu noktayı genel anlamda belirttim, çünkü Parry ve Lord'un açıkça farkında oldukları gibi kesin bir yineleme, sözel şiirin kopyasından çok yazılı edebiyatın, yazılı aktarımına özgü gibi görünmektedir. Tabii ki vezin

düzenlemeleri nelerin nasıl söyleneceği ve kelimelerin nasıl kullanılabileceğine dair birtakım kısıtlamalar getirir; cümle yapısı günlük konuşmanın cümle yapısı değildir ve 'hatırlanabilirliği' onu yinelemeye tâbi kılar. Aynı şekilde bizzat icranın hızı da birleştirilmiş söz gruplarına bel bağlar; zamanın yerinde sayması gereklidir. Yani kapsamlı türdeki standartlaşmış sözlü biçimler icranın belirli noktalarında yinelenen lakaplar, deyimler ve dilbilgisel yapılar içerir; bunlar dar anlamda 'formül' olarak betimlenebilir. Aynı şekilde biliyoruz ki, bol miktarda betimleyici dize bir öyküden diğerine nakledilebilir; tıpkı Yugoslav şarkılarındaki gibi (Chadwick, 1936:299; Lord, 1967:68). Bazı durumlarda, muhtemelen Homeros'ta (Page, 1973) ve Bagre'de olduğu gibi, tüm halk masalları daha uzun bir eserin içine katılır. Ancak sözlü dizilerin en standartlaşmış kesimleri bile, yazıyı kullanan insanın ürünleri kadar standart ve formülsel olamaz. Kopya çok nadir olarak harfi harfinedir.[1]

Bütün toplumlarda iletişimlerin önemli alt kümelerini oluşturan, tanrılar ve insanlar arasındaki iletişimlere dair kendi örneğimi ele alacağım (bugün bile insanüstü güçlerle olan eski iletişim biçimlerinin azalması, daha genel türde aşkın iletişimlerle bu dikkatsiz bir biçimde 'yükselmiş bilinç halleri' olarak adlandırdığımız alanı da içerir– fazlasıyla dengelenmektedir). İngiltere'de bu tür iletişimlerin tipik bir örneği *the Lord's Prayer* ya da *Paternoster*'dir. Birden çok İngiliz versiyonunun olduğunu biliyoruz, çünkü geçerli versiyonda (kendi başına iletişimsel eylemler için çok önemli bir kavramdır) ve çeşitli düzeltilmiş versiyonlarda farklılaşmaktadır. Ancak bu farklılaşmanın sınırının farkındayız ve akıldaki modele uymayan, yanlış ilerleyen bir bi-

[1] Eski İngiliz şiiriyle ilişkisi çerçevesinde sözlü/formülsel kurama dair bir tartışma için bkz. Shippey, 1972. Shippey de formülsel yinelemelerin ilk yazılı şiirin birçok örneğinde kullanılmakta olduğunu belirtmektedir (1972:96) ve böylece 'geçiş metini' kavramını kabul etmektedir.

reyi düzeltebiliriz.

LoDagaalar arasında Bagre'ye en yakın karşılık Yakarış'tır. Lord's Prayer gibi bu da herkesin 'bildiği' bir şeydir. Sadece, o çevrilemez açılış deyimi, *Nmin ti,* söylenince dinleyici nakarata devam eder. Eğer devam edilip bir yanlış yapılırsa dinleyici derhal düzeltir. Burada, LoDagaa'nın *Lord's Prayer*'ında, sabitleşmiş, başta olduğu gibi akılda da olan bir model var mıdır?[2] Şu ana kadar Ak Bagre versiyonlarından 1950'de bir, 1969-70'te üç ve 1960-70'de birkaç tane daha toplamış bulunuyoruz. Son grup kısmen, farklı bir köyden, Lawra'dan toplandı, ancak henüz tamamen incelenmedi. 1969'da kaydedilenlerin tamamı Birifu'dan toplandı; ikisi aynı konuşmacı tarafından başlatıldı. Başka kısmi icralar da var. Yakarış yaklaşık 10000 satırdan oluşan bir anlatının başlangıcını oluşturan bir düzine kadar mısradan ibarettir. Her versiyonda bazı önemli farklar, tür ya da modelden birtakım sapmalar oluşur. Bu sapmalardan bazılarının konuşmacılar tarafından 'yanlışlar' olarak görülmesi muhtemeldir. Ancak çoğu durumda, her birey kendi (o anki) versiyonunu 'doğru' olarak görecektir ve fırsatını bulduğunda diğerlerininkini yanlış olduğu için düzeltecektir. Bununla *Lord's Prayer* arasındaki fark, Lord's Prayer'da bütün insanların aynı modeli harfi harfine içselleştirmiş olmasıdır. Bu mümkündür, çünkü 'orada' varolmaya devam eder; Bagre'de ise her birey kendi doğru modeline sahiptir, çünkü kendiliğinden bir düzeltme aracı ya da belirli bir yetkili düzenleme sistemi yoktur. Oluşturduğumuz her model, basitçe topladığımız çeşitli versiyonların bir ortalamasıdır; Geçerli

---

[2] *Nmin ti* deyişi tüm yakarışı simgelemektedir; aynı Hıristiyanlıkta Baba'nın (Paternoster'in) tüm duayı simgelemesi, Yahudilikte "Shima'nın (dinle) hemen 'Dinleyin ey İsrailoğulları! Tanrı, bizim Tanrımız, tek Tanrıdır, vb'" şeklinde anlaşılması gibi. Bir önemli dinsel biçim ilk sözcüğü söyleyen (örn., 'Credo') önderi, sözcüğü tekrar edip gerisine ahenkli bir şekilde devam eden cemaati içermektedir. Bu gözlemi Michael Black'e borçluyum.

versiyon değil, istatistiksel bir üründür.

Yazı öncesi toplumların (çeşitli türlerdeki) standart sözlü biçimlerinin, üretken iletimin öznesi olduğu fikrini başka bir bağlamda izlemiştim (Goody, 1977). Kuşkusuz bazı biçimler diğerlerinden daha üretken, dolayısıyla da daha değişkendir. Geleneğimizin sözlü araçlarla kuşaktan kuşağa aktarılan kısmını ele alırsak (buna rağmen bu iletimin okuyabilen bir toplum bağlamında gerçekleşmesi farklılık yaratmaktadır, bundan dolayı halk öyküleri kaçınılmaz olarak Perrault, Grimm ve benzerlerinin eserleriyle birlikte şekillenmeye uygun hale gelmişlerdir; bu insanlar düşüşe geçen bir sanatı koruma kisvesi altında muhtemel çeşitli versiyonlardaki değişiklikleri boğmayı başarmışlardır), türün niteliklerine bağlı olarak farklı biçimler arasında değişiklikler görürüz. Halk masalları daha önceki ezberden okumaların unsurlarını koruyabilir; ancak E. A. Hammel'in (1972) incelediği *The Three Bears*'in ve *Cinderella*'nın (Cox, 1893) birçok versiyonundan anlaşıldığı gibi hızla değişebilir de. Diğer yandan kısa ölçülü biçimler, örneğin Opie'lerin (1959) kaydettiği çocuk şarkıları gibi, görece uzun dönemler boyunca sürüp gitmektedir. Bu şarkılar yayımlanmış metin aracılığıyla öğretilmese bile, küçük çocuklar için Londra köprüsü hâlâ yanıp kül olmakta ve Londra şehrinin bombalanmış kiliselerinin çanları hâlâ çalmaktadır. Çocukların yinelemeye yönlendirilmesi eksiksiz bir kopya yaratmaktadır.

Ancak bu yelpazede düşünüldüğünde, yazı öncesi toplumlardaki standart sözlü biçimlerin çoğunun, sürekliliğin yineleyici değil değişken ucuna yakın durduğunu söyleyebiliriz; yani bunlar sıradan konuşmanın sözdiziminin aksine, hem 'tür' bakımından hem de yapılarının belirli yönleri bakımından standart olabilir, ancak bu, içerikleri bakımından standart olmalarını gerektirmeyebilir.

Çıkardığımız bu sonucun birtakım genel içerimleri hakkında düşünelim. İlk olarak, bu tür bir sonuç yazı öncesi toplumların

standartlaşmış sözlü biçimleri ile yazılı toplumların edebiyatı arasında bir tür yakınlık ima etmektedir; bu tür bir yakınlık Ruth Finnegan (1970) tarafından savunulmaktadır. İkincisi, birçok yazar tarafından benimsenmiş birtakım ayrımların yok olmasına yol açmaktadır: Lévi-Strauss'un şiir ile mit ayrımı, Todorov'un (1971:12, sonra Chklovski) belirttiği türden folklor ile edebiyat ayrımı; sonuncusu edebi eserlerin tümüyle birbirine bağlı bir yapı olduğunu, folklorda ise unsurlara dair büyük oranda bir bağımsızlık olduğunu öne sürmektedir. Üçüncüsü, bu standartlaşmış sözlü biçimlere uygulanan çözümleyici yöntemin kendisinin de standartlaştırılması gerektiği düşüncesini ileri sürmektedir; çünkü bahsedilen farklı bir gerçeklik düzeyi değildir. Parantez içinde eklemeliyim ki bu şekilde bir yol izlerken bütün edebiyatları (bütün toplumlar gibi) özdeş olarak görmekten kaçınmalıyız. Ancak eğer bu yaklaşımı reddedersek, farklılığın oluşumuna dair bir kurama ihtiyacımız vardır; bu kuram da belirsiz 'evrimsel' yaklaşımlardan veya cömertçe metafor ve benzeşimlere yapılan başvurulardan (örneğin 'sıcak' ve 'soğuk' toplumlar) daha farklı bir şeye dayanmalıdır. Batılı kültürlerde yapısal çözümlemeyi kültürlerden çok bireylere uygulamaya hazırızdır; külliyat Bororo mitler topluluğu değil, Bernanos'un eserleridir. Dördüncüsü, bize edebiyatın öğrenilmesi ve kuruluşu hakkında birtakım ipuçları vermektedir. Son olarak, yazılı iletişimin gelişimiyle, özellikle de görece basit alfabetik sistemlerin ortaya çıkmasıyla meydana gelen yaratıcı ile anlatıcı arasındaki rol farklılaşmasına vurgu yapmaktadır.

Bu son noktayı biraz daha açmama izin verin. Eski Yunan'da ayrım *aoidoi* (ozanlar) ve *rhapsodoi* (anlatıcılar) biçimini almıştır. Bu ayrım, sadece bizzat iki rolle değil aynı zamanda bunların bilgilerini edinme yöntemleriyle ilişkili bir ayrımdır (Kirk, 1962:313). Festivallerde icrada bulunan profesyonel anlatıcılar kamusal denetimlere tâbiydi; örneğin Solon'un anlatıcılara, Homeros şiirlerinin sırasını izlemeleri, birincisi bittiğinde ikinci-

sine başlamaları, yinelemelerden ve atlamalardan kaçınmaları talimatını verdiği söylenir. V. yüzyıl yazarlarındaki alıntılardan açıkça görülmektedir ki, şiir metni bu şekilde oturmuş ve edebi dünya tarafından tanınır hale gelmiştir; böylece "anlatıcının elinde yazılı kopya olsun olmasın, ezberden okumalar bu metne uymak durumunda kalmıştır (Chadwick, 1932:i, 569)."

Rapsodosların aksine bir de ozanlar, yaratıcılar vardır. Bunlar şiirin kopyalayanlar değil şiiri üretenlerdir. Şiir ve öyküler, şarkı ve destanlar onlara bir metin aracılığıyla değil, Mousalar yoluyla gelir. Bir metin okunurken ya da bir konuşma anlatılırken insan iletişimi tekrar edilmektedir. Ancak yaratıcı eylem, bir 'özgün' eserin, 'yeni' bir şarkının ezberden okunması, çoğunlukla dışsal bir iletişim içerir. Şair, Mousalardan (ya da birtakım deneyimlerden) *esinlenir* ve bu esinlenme anlatıcıların denetim altına alınan eyleminin aksine denetlenemez bir etkinlik alanı içindedir. İthake'nin ozanı Phemios Odysseus'a şöyle demektedir: "Ustasız öğrenmişim ozanlığı, kendi kendime/ tanrı esinledi bana türkülerin her türlüsünü* (*Od.*, XXII, 347vd)" Odysseus, Phaiakialı ozan Demodokos'a şu sözcüklerle hitap eder: "Daha çok sayarım Demodokos seni tekmil ölümlülerden/ Sanatını ya Mousa öğretti sana ya da Apollon♦ *(Od.,* VIII, 487vd)." Burada, yaratıcının ile anlatıcının rolleri arasındaki ayrım bilgiyi hangi yöntemle; doğal olarak mı yoksa doğaüstü bir yolla mı, kopyalamayla mı esinlenmeyle mi edindikleriyle bağıntılıdır, yani bizzat kozmolojiyle ilişkilidir; beden/ruh ayrımı yaratıcılık fikrinin merkezinde durmaktadır.

Şimdi sanattan bilime dönelim ve kısaca formül sözcüğünün daha yaygın kullanımını tartışalım. *Oxford English Dictionary*'de verilen birinci kullanımı "içinde bir şeylerin tanımlandığı, ifade edildiği, vb veya törensel durumlar, vb durumlarda

---

* Türkçesi: A. Erhat / A. Kadir, Can Yayınları, İstanbul, 1998.

♦ *A.g.y.*

kullanılmak için tasarlanan yerleşik sözcük biçimi"yle ilgilidir. Vurgu yerleşmiş sözcükler üzerinedir, ikinci kullanımı benzer bir temaya sahiptir. "Tarif; (mat.) cebirsel simgelerle ifade edilen kural ya da ilke," Kimyada, "bir bileşiğin öğelerinin simge ve figürlerle ifadesidir." Ancak 'tarifin' gelecek bölümün başlığında yer tutması gibi, daha önceki bir bölümle bağlantılı başka bir anlamı daha vardır: "Olguların simgelerle ve figürlerle çizelgelenmesi." Tabii ki formülün klasik hali denklemdir: (yine mat.) "= işaretiyle bağlı iki nicel ifade arasında denklik gösteren formüldür;" bu işaret antropologların sözde eşit ortaklık, evlilik için gereksindikleri işarettir.

Bu anlamıyla formül, belirgin bir biçimde belli bir tür uzamsal düzenlemeye bağlıdır. Ancak düzenleme aynı zamanda nicel ifadelerin eşitliğini varsayan bir şeydir. Bu halihazırda oldukça soyut, yani konuşma dışı bir kavramdır, çünkü esasen eşitlik kavramlarını nitelikle ilgili terimlerle ele almak güçtür. *The Encyclopedia of Philosophy*'de Eşitlik, Ahlak ve Toplumsallık üzerine yazılarında Benn şöyle demektedir: "'A ve B eşittir' önermesi betimsel veya normatif olabilir, ancak iki durumda da nesnelerin hangi açılardan eşit addedildiğine dair bir ifade olmadan bu önerme eksik kalır." Eksik olabilir, ancak birçok matematiksel işlemin özünü oluşturur ve diğer 'mantıksal' işlemlerin biçimlerine egemen olan türde soyutlamayla ilişkilidir. Pratik yaşamın acil gereksinimlerinden çok, yazılı formüllerin ürettiği bir kavramdır. Aynı şekilde eşitliğin ve özdeşliğin tersi, karşıtlık ve zıtlık iddiası 'beyazın' karşısına 'siyah' yerleştirilerek elde edilir.

Bu dar anlamda formül, temel olarak grafik haline indirgemenin bir ürünüdür. İlk olarak, konuşmanın akışı, sürekli görsel biçimler içinde verilen ve cümle bağlamından çıkarılmış sözcükler ve simgelerle dondurulur. İkincisi, yazının çizgisel (daha doğrusu yanal) içerimleri, aynı zamanda anlamın biçimsel ifadeleri olan eşitlik veya karşıtlık ifadelerini üretir. Hiyerarşik içerimler

yanal olanlara üstün gelmez; yine de Arapçanın karşısında Çincenin, yazımının yanal aynı zamanda da dikey düzenlemeler içermesinden dolayı, yönsel hareketinde farklı bir önem bulunabilir. Gördüğümüz gibi, bu düzenlemeler hem satırlar hem de sütunlar içindeki maddeler arasında bir ilişki belirten çizelgede biçimselleştirilmiştir.

Eşittir işaretiyle gösterilen yatay eşitlik içeren bir denklem bu dar anlamdaki formülün tipik bir örneğidir. Bu tip formül, normal olarak sözlükbirimler ile harfler (cebirdeki gibi), özel simgeler, aynı zamanda da sayılar için simge yazılardan oluşan daha soyut ve birçok durumda daha nitelikle ilgili bir sözcük dağarcığının kullanılmasıyla, gereksiz hale gelir. Sayılar için kullanılan simge yazılar onları sadece daha soyut yapmakla kalmaz (çünkü sayılar sadece belirli nesneleri niteleyen sıfat biçiminde kullanılmaz) aynı zamanda da daha genel hale getirir, çünkü bunlar (alfabeler ve sayı sözcükleri gibi belirli fonetik sistemlere bağlı değildir. Her dilde "1 her zaman l'dir;" İngilizcede tabii ki 'bir'dir (*one*) Fransızcada ise farklı bir şeydir.

Matematik evrenseldir, çünkü dili fonetik sistemlerden bağımsızdır; kavramları kültürlerarasıdır, çünkü belirli bir dilde ifade edilmez. Ve konuşmadan tamamen ayrılmış olan işaretleme sisteminin varlığı matematiksel düşünmeyi ve işlemleri olanaklı kılar. Matematiksel işlemlerin yapısı ile insan beyninin yapısı arasında nasıl bir ilişki bulunursa bulunsun, işaretleme sisteminin icadı, formülle tipik olarak temsil edilen türden hayli soyut, bağlamsızlaşmış ve keyfi işlemler için bir ön gerekliliktir.

Formülün hesaplamaları yürütmemizi sağlayan belirgin özelliklerinden biri de, dengeyi ya da eşitliği sağlamak için iki tarafta da aynı işlemleri yürütebilme, iki taraftan da 2x'i bölme çıkarma ya da her iki tarafı (n-l)'e bölme yeteneğidir. Bunu yapmanın görsel olmayan bir yolu yoktur; süreç uzamın kullanılışına dayanmaktadır. Tek başına konuşma bunu yapamaz; ancak yazı yapar. Görsel-uzamsal tür, özel bir tür kullanıma olanak

sağlamaktadır.

Formül aynı zamanda özel bir tür eşitlik düşüncesini teşvik etmektedir. İngilizce konuşurken 'olmak [to be –yn]' fiili belirli tür kimlikleri göstermek için kullanılabilir. Dört İncil'den birinin yazarı Yuhanna, Tanrı'nın sevgi olduğunu yazmaktadır [God is (to be) love –yn]. Bunu bir eşittir işareti kullanarak formüle çevirirsek Tanrı=sevgi ifadesine ulaşırız. Ancak anlam farklıdır, çünkü ikinci ifade tersinirliği belirtmektedir; konuşmanın tek-yönlülüğünün yerini grafik sistemin olanaklı kıldığı çift yönlü akış almıştır, yine de yaratım yerine okuma devam ederse, düz-yazı tek bir görsel-uzamsal yönde ilerler.

Yön sorunu beni konudan kısa bir süre ayrılmaya sevk etmektedir. Yazı iddia edildiği gibi sözlü iletişime bir yönsel etken katmaktadır. Beyin ve kulak, tabii ki konuşmaya gelince, yanal *(laterally)* olarak farklılaşmaktadır. Ancak bir çıktı olarak konuşma yönü belirtmemektedir. Dolayısıyla ilk yazı sistemleri, göreneksel bir sistem olarak oturuncaya kadar yöne dair birtakım belirsizlikler sergilemiştir. Bu değişkenlik için ikinci bin yılda Sina'dan gelme ilk alfabetik işaretlerde ve daha yakın bir icatta, Batı Afrika'daki Vai yazısında kanıtlar bulabiliriz. İletişim soldan sağa veya sağdan sola gidebilir; yukarıdan aşağıya veya alternatif olarak bir yandan öteki yana veya yukarı ve aşağı. Daha karmaşık yönsel 'kodlar' içeriği gözlerden ırak tutma gibi bir arzu olduğu zaman kullanılabilir. Ancak sonuçta bir yön diğerlerine baskın gelir.

Çoğu insan için baskın olan yönün yatay düzlemde tahsis edilmesi okuma sorununu, yani yazıbirimlerin kod çözümünü basitleştirmektedir. Ancak yön konusunda belirsiz olan herhangi bir topluluğun önemli bir bölümü için güçlükler yaratmaktadır. Onlar için 'th' sesbiriminin 'ht' olarak yazılması ya da *'god'* (Tanrı) hecesinin *'dog'* (köpek) olarak yazılması fark etmez. Harflerin sıraları dünyanın geri kalanı için önemlidir; başlangıç olarak sol ya da sağın hiçbir baskınlığı bulunmayanlar için

önemli olmayabilir.

Okuma güçlüğü *(dyslexia)* sorunu, afazi sorunundan tamamen farklıdır; eğer aile ve okul, erken okuma olgusunu çok önemsemezlerse okuma güçlüğü azalabilir; bazıları için başlangıç olan bir şey diğeri için tam bir kayıp olabilir. Bu engellilik, yazma ve okuma becerisinin iletişim süreçlerinde egemen bir rol oynadığı yazılı kültürlere özgüdür. Bu, beynin yarıküresel farklılaşmasıdır, yani konuşmanın sol tarafla, görsel-uzamsal etkinliğin de (yani yazının) sağ tarafla ilişkilendirilişidir.

Yönsel etkenin dilsel tarafları da önemlidir. Saussure dilsel işaretin iki ezeli özelliği olduğunu iddia etmektedir. Çok sık yinelendiği gibi, birinci ilke göstergenin nedensizliğine dayanır. Daha az bilinen ikincisine göre ise gösteren, çizgisel bir doğaya sahiptir. "Gösteren, işitsel olduğu için sadece zaman içinde gelişir ve ondan şu özellikleri alır: (a) Bir uzanım *(span)* gösterir ve (b) Bu uzanım tek bir boyutta ölçülebilir; bu da çizgidir" (1960:70). Denizcilik işaretlerinin aksine (örneğin flamalar) ancak sıra içinde sunulur; bir zincir oluşturur.

Konuşulan dilin çizgisel doğası fazlaca vurgulanmış olabilir, çünkü konuşmanın 'çizgisi' kesinlikle düz bir çizgi değildir, aynı zamanda da zorunlu bir uzamsal yöne sahip değildir, sadece zamansaldır. Bu noktada konuşulan sözcük yazılı olandan farklılaşır; yazılı sözcükte çizgi ya yana ya da aşağıya doğru düz bir hal alır, asla yukarıya doğru olamaz (önce aşağıya doğru olmadıkça). Bu durum çıktının doğası, daha belirgin olarak girdinin doğası ve aynı zamanda da bizzat alıcı üzerinde köklü sonuçlar doğurur. Oldukça farklı organlar işe karışır ve artık hiçbir şekilde Saussure gibi "gösteren, işitsel olduğu için sadece zaman içinde gelişir" diyemeyiz; işitsel olduğu kadar görseldir de. Gösterenin çizgiselliği artarken, görsel bir biçim alması, zamandaki olaylar sırası sorunundan geri dönmelerle, atlamalarla ve ne yapıldığından önce kimin yaptığına bakarak kaçılabileceği anlamına gelir. En saplantılı akademisyenler dışında kim bir kitabı, bir konuş-

mayı dinler gibi okur? Modern oyun yazarlarının en yenilikçileri dışında kim konuştuğu gibi yazmaya çalışır?

Kuşkusuz sözlü ve yazılı durumlarda dilin kavranışı farklı olmalıdır. Listelerde gördüğümüz gibi, yazılı dil basitçe sözlü olanın görsel bir gösterimi değildir. Bazı bireyler yazılı dille, konuşulan dille olduğundan daha çok zaman geçirir. Kendi kişilikleri üzerine olan etkileri bir kenara (kişinin kendi içindeki iletişimde bu tür bir düşkünlük ruhsallık üzerinde de etkide bulunuyor olmalıdır), dil üzerindeki etkisi nedir? Yazılı diller konuşulan dillerden nasıl farklılaşmaktadır? Ve konuşulan diller aynı zamanda yazılı bir kayıtlarının olmasından nasıl etkilenmektedir?

Tam bu noktada, belli birtakım sorunlara değinen bir alana girmiş bulunuyoruz: Bu sorunlar orta sınıf konuşma tarzından farklı olarak işçi sınıfına aittir; ayrıntılı kodlardan farklı olarak kısıtlı olanlar ve insanları sözlü konuşmaya alışkın gören ve onları yazılı simgelerle benzer ancak aynı olmayan bir dille okutup yazdıran eğitimin ortaya çıkardığı sorunlarla ilgilidir.[3] Bazı kültürlerde ve tabii ki bazı dönemlerde, yazılı dil o denli sapar ki artık sadece bir lehçe çeşitliliği değil tam bir dil farklılığı oluşur. Burada kastedilen durum, 'bilim' (yani okul) dilinin tamamen öğretmenler ve öğrencilerin konuştuğu dilden, yani anadilden farklı olduğu durumdur. Bunlar sayıca çoktur ve neredeyse (ancak tamamen değil) yazının saf bir ürünüdür. Bu tür bir durum Mezopotamya'da zaten oluşmuştur; Asur kâtipleri, okumayı öğrenmeden önce Sümerceyi öğrenmek durumundaydılar. Benzer yönde olaylar Fenike'de (Ugarit) bizzat Asurcayla, Batı Avrupa boyunca Aramca, İbranice, Yunanca ve Latinceyle, Asya'da Sanskritçe ve Paliyle meydana gelmiştir. Yazılı Çince ise konuşulan *her* versiyonundan tamamıyla farklı bir dil olarak betimlenmiştir (Rosemont, 1974). Yeterince yaygın olan bu uç örnek, basitçe mekanik bir şekilde başka bir dilin öğrenilmesi demek

[3] Bkz. Vacheck, 1973; Greenfield, 1972.

değildir. Aynı şekilde 'anlama kategorileri' de konuşulmayan bir dilin saklanmasıyla etkilenmektedir; yüzyıllar boyunca İngilizcenin çözümleme kategorilerinin uygun ya da daha uygun bir yabancı dile, kendini sadece yazında gösteren Latinceye dayandırılması gibi. 'Aynı' dilin, örneğin Almanca, Fransızca veya İngilizce yazılı versiyonları arasındaki ilişki daha kurnazcadır, bununla birlikte araştırmaya değerdir. Ancak bu konuda hemen hiç inceleme yapılmamıştır.

Tartışmanın ana konusuna dönersek, şu an formülle ilgilenmemizi sağlayan yönlerin üçüncüsüne, daha genel anlamda biçimselleştirmeyle ilişkisine gelelim. Kısaca, yazının hangi yollarla standartlaşmış sözlü biçimleri etkilediğine bakalım. Bence roman ve sahne oyununun yazıya ne kadar da bağlı olduğu açıktır. Drama, anlatı, vaaz, bunların hepsi sözlü kültürde bulunur, ancak biçimleri kökten farklıdır. Dramayı düşünelim; her ne kadar artık bugün Aristotelesçi kurallarla sınırlanmıyorsa da, hâlâ onu ritte ve oyunda gerçekleşen sözlü kültürdeki dramatik etkinlikten ayıran birtakım düzensel sınırlamalara maruz kalır. En başta, karmaşık bir ürünü düzenlemek ve kuşkusuz yinelemek için bir metne ihtiyacımız vardır; bir senfoniyi bestelemek ve kuşkusuz çalmak için bir partisyona ihtiyaç duyduğumuz gibi.

Partisyonun ya da bir metnin varlığı izlenen yönteme dair kuralların varlığını içermektedir. Bu, sadece konuşma yazıya indirgendiği için değil, aynı zamanda yazı dikkati kendine çektiği ve önceden dolaylı olanı dolaysız duruma getirdiği için daha ayrıntılı hale gelir. Burada biri atasözü türünde, diğeri dilbilgisel iki alandan örnek almak istiyorum.

Yazının etkisi, halkın bilgeliğinin özeti olan, atasözleri gibi baştan sona 'halk' malzemelerinde bile kendini açığa vurur. Düşünürlerin bir dili ilk kez kaydetmek istediklerinde, gözde konularından biri, halk edebiyatı özellikle de atasözleridir. Bunun özellikle de konuşma yüklü biçimlere etkileri ilginçtir. Atasözünü konuşma bağlamından söküp bir sürü vecizeyle yan yana lis-

teleyince sözlü biçimin niteliği de değişmektedir. Örneğin böylece bir atasözünü diğeriyle karşı karşıya koyarak anlamlarının çelişip çelişmediğini görmek olanaklı olmaktadır; bu halde bunlar evrensel bir doğruluk değeri uyarınca sınanmaktadır; oysa bunların işlerliği temelde bağlamsaldır (evrensel bir tarzda ifade ediliyor olsalar da).

Hatta Sümerce örneğinde, atasözlerinin ne kadarının bir 'edebi' kökenden farklı olarak bir halk kökenine sahip olduğu gibi bir sorun mevcuttur. Çünkü kâtiplerin kaleme aldığı özel bir atasözü grubu varken, diğerleri entelektüeller tarafından oluşturulduğu belli olan bolca retorik figürler ve sayısız karmaşık koşutluk biçimleri sergilemektedir (Gordon, 1959). Her halü kârda bu atasözlerini seçen, onları koleksiyonda bulundukları az çok standart sırayla düzenleyen ve bunları eğitim amacıyla kullanan kâtiplerdir. Bir öğrenci eğitiminin ilk aşamalarında, üzerine tek bir atasözünün yazıldığı bir tableti "kopyalamak ve muhtemelen de ezberlemek" (Gordon, 1959:20) için kullanmış olabilir. Bu türde bazı metinler sadece ezber için hazırlanmamış, aynı zamanda ezberden hazırlanmıştır.

Yazının, daha önce farklı birimler halindeki (bu farklılık sadece bağlamda meydana geldikleri içindir) kütleden düzenli bir derleme oluşturma amacıyla kullanımı, daha önce bahsettiğim ve kral listeleriyle destanların işlenişinde görülen sürece örnek teşkil eder. Destanların yazı süreciyle bir araya getirilen ayrı masallardan oluştuğu ileri sürülmüştür. Kral listeleri örneğinde "sanki ardışıkmışlar gibi" (Jakobson, 1939:161) bir araya getirilmiş, ancak gerçekte çağcıl olan, aslen ayrı listeler mevcutmuş gibi bir izlenimimiz var. Burada farklı şehirlerden farklı listeler koşutluk içinde değil, dizisel olarak listelenmiştir ve başlangıç aşamalarında yazılı sürecin sergilediği karakter nedeniyle kuşkusuz bu dönüşüm de gerçekleşmiştir.

Atasözleri koleksiyonunun standart biçimde bir araya getirilme yöntemi ise başlı başına ilginç bir olaydır. Birkaç istisna dı-

şında bunlar başlangıç işaretleri ortak ya da konuları ortak olan atasözleri biçiminde gruplanmıştır (Gordon, 1959:26).

Aynı tür listeleme ve onun sonucu olan biçimselleştirme bazı dilbilgisel metinlerde de meydana gelmektedir. Bunlar ilk bakışta saf listelerden çok konuşma tarzına daha yakındır ancak aynı zamanda konuşmaya dair yüksek oranda bir biçimselleştirme de içerir. Editör, Emesal tablet III'le ilgili olarak daha 'dilbilgisel' ifadesini kullanır, sayı adları ve belirteçler listelenmekte ancak yine de söylem bağlamından soyutlanmaktadır. Fakat aynı zamanda Eski Babil dilbilgisel metinlerinde olduğu gibi burada da modern dilbilimcilerin alıştırmalarına benzeyen biçimsel cümle yapılarıyla karşılaşırız.

"bu budur
bu bunlardır
bundan fazladır
o bundan büyüktür" (s. 49).

Ve tekrar:

"bu biziz
bu sizsiniz
bu onlar
bu biz değiliz
bu siz değilsiniz
bu onlar değil" (s. 51).

Sırf dilbilgisel bir sorudan daha fazlasıyla devam eder:

"biz neyiz?
siz nesiniz?
onlar nedir?"

Yazılı kültürde yüzyıllarca yankılanan sıra ifadelerinin, "ben benim," "düşünüyorum öyleyse varım" ve benzeri ifadelerin, öğrencilerini eğiten akademik dil uzmanları tarafından biçimsel şe-

kilde yöneltilen varoluşsal sorulara cevap olarak üretildiği iddiası, aklın ötesinde bir sav olacaktır. Ancak sorunun bağlamsızlaştırılmış biçimi birçok sözlü bağlamda oluşan türden daha geniş kapsamlı sorunlar ortaya koymaktadır. Burada 'biz neyiz?' ifadesi daha somut bir anlama sahiptir ve muhtemelen de umutsuzluğu ifade eden tamamlanmamış bir cümleyi belirtmektedir. Ne yapacağız? Biz neyiz? Ya da daha uygun bir örneği alırsak, "Ben kimim (bir üstünlük sorgulayışı mı?)."

Bu bölüme 'formül' (edebiyat eleştirmenlerinin kullandığı şekilde) ile sözlü biçimlerin gelişimi arasındaki ilişkiyi düşünerek başladık. Sözlü yaratım belirli miktarda değişmeyen ifade kullanımını gerektirse de, içeriğin zorunlu olarak sabit ve kelimesi kelimesine ezberle aktarılan bir şey olarak görülmesi hatalıdır. Aksine kopyalamayı ve yinelemeyi vurgulayan ve yaratıcı ile icracının rollerini ayıran, ilk yazı sistemleridir. Terimin bilimsel kullanımıyla formüller, daha belirgin olarak grafiğe aktarmanın ürünüdür. Sonuç olarak en genel anlamda, yazıyı biçim ve biçimselleştirmeye dönük yüksek bir bilinç yaratan bir şey olarak görmekteyiz. Bu tür bir biçimselleştirme koruyucudur, ancak her zaman muhafazakâr değildir, çünkü son beş bin yılda bilginin gelişimi için temel bir ön gereklilik olmuştur; sanatlardaki, özellikle de bilimlerdeki merkezi gelişmelerin temelinde yatmaktadır. Yazı sadece, basitçe konuşmayı zaman ve uzam içinde koruduğu için değil, aynı zamanda konuşmayı dönüştürdüğü, unsurlarını soyutlaştırdığı, geriye doğru bir gözden geçirmeye yardımcı olduğu için bu denli önem taşır. Bu şekilde gözle iletişim, insanlar için sözlü iletişimden farklı bir bilişsel potansiyel meydana getirir.[4]

---

[4] Bu bölüm, yazarken elimde olmayan Ruth Finnegan'm *Oral Poetry* (Cambridge, 1977) ve Geoffrey Kirk'ün *Homer and the Oral Tradition* (Cambridge, 1976) adlı çalışmaları üzerine bir okumayla daha da zenginleşebilirdi.

7
Tarif, Reçete ve Deney

"*3 Cadı.* Ejder pulu, kurt dişi, büyücü mumyaları;
tuzlu denizlerin aç kurtlarının ağzıyla kursağı;
karanlıkta kazılıp çıkarılmış baldıran kökü;
küfürbaz çıvıt ciğeri;
keçi safrası, ay tutulduğu sırada kesilen porsuk yaprağı;
Türk burnu, Tatar dudağı;
doğar doğmaz boğulup çukura atılmış
orospu çocuğunun parmağı:
çorbaya kıvam verin, koyuluk verin.
Üstelik bir kaplanın bağırsağı
kazanımızdakilere katılsın."

Not: "Mısır mumyası ya da o gözle bakılan, eskiden *Materia Medica*'nın devamlı bir parçasıydı'; 'Türkler ve Tatarlar sadece zalimler kategorisinde görülmekle kalmaz... fakat... *Hıristiyan değillerdir,* bu nedenle de cadılarca saygı görürler."

Macbeth, Perde IV, Sahne I

Kral ve maiyeti, sürekli bir ordu ya da bir eğitim kurumu tarafından ihtiyaç duyulan, aileden olmayan hane halkının örgütlenmesi gibi olgular, çeşitli türlerde listelerin ve çizelgelerin oluşturulmasını sağlamıştır; alınan, hazırlanan ve tüketilenler (tayınlar) ve de bu hizmetlerde hak sahibi olan bireyler (hizmetliler). Bu listeler sosyal örgütlenmenin belli yönlerini 'yansıtmakla' kalmaz, aynı zamanda başka yönleri de belirler; hem davranışı etkileyen dolaylı niteliklere (örneğin, hiyerarşi ve kıdemli mevkilerin dağılımı) hem de davranışı betimleyen dolaysız başka

özelliklere sahiptir. Daha da ötesi, sözlü bir toplumda sosyal örgütlenme, bu formülleştirmeler yoluyla aynı zamanda bilginin gelişimi alanında büyük güçlükler oluşturan şeyleri olanaklı kılar. Yavaş oluşan tıp biliminin ana dallarındaki gelişim, bileşenlerin, kullanılış yöntemlerinin ve sonuçlarının raporuna dair bir listenin, eleştirel olarak incelenmesi ve bu bilginin hekimler ve hastaların kullanımı için paylaşılması ve yayılması marifetine bağlıdır.

Bu noktada birbirinden ayırabileceğimiz üç tür isim listesi vardır. Birincisi mevcut olan ya da olması gereken grup üyelerini (örneğin bir okuldaki sınıf ya da orduda müfreze) ya da bazı ayrıcalıklara sahip bireyleri (örneğin bir lonca ya da derneğin üyeleri) listeleyen isim listeleridir. Bir ordunun tayın listesi de bu gruba girer, çünkü isim listelerine girme ve örgütün etkinliklerine katılma aynı madalyonun iki yüzü gibidir. Bunların olmadığı yerde bazen kendinden imzalı, isimlerini kaydeden bireyleri veya özel salonda yemek yiyen ya da devriyeye çıkan bireyler gibi belli etkinlikler için seçilmiş bireyleri gösteren seçici listelerle karşılaşmaktayız. Üçüncü olarak, geleceğe dair listelerden farklı olarak geçmişle ilişkili liste, daha önce mevcut olan katılımcı bireylerin isimlerini vermektedir; bu tür liste belli ki yukarıda bahsedilen türden 'toplu' durumların dışında da kullanılabilir.

Cambridge St. John's College üyeleri her akşam beraberce yemek yerlerken, masanın üzerine iki parça kâğıt konur; menü ve yemek yiyenlerin listesi.

Yemek yiyenlerin listesi bahsedilen isim listelerinin ikinci türüne bir örnektir; kendinden imzalıdır ve mutfak görevlilerini ve o gece yemek yemeye karar vermiş diğer üyeleri gösterir. Bu liste incelemeye değer, çünkü genel olarak listelerin birtakım özelliklerini sergilemektedir. İlk olarak belirgin bir hiyerarşiyi gerektirir; bu durumda listenin unsurları, insanların isimlerini yukarıdan aşağıya birbirlerinin üstüne gelecek biçimde düzenlemelidir.

Şu bir gerçektir ki bazı akademik bildirilerin yazarlarının çoğunda bulunan yatay isim 'dizileri' bir unsuru diğerinden *önce* yerleştirmektedir; bu şekilde soldan sağa doğru giden bir öncelik, üstünlük belirtilmektedir. Ancak soldan sağa hareket yukarıdan aşağıya hareketten daha 'alışıldıktır.' Aslında sağdan başlayıp karşı yöne giden yazı sistemleri, örneğin Arapça ve İbranice, kuşkusuz farklı bir öncelik düzenine sahiptir. Bence, hiç kimse sayfanın altından başlayıp yukarıya giden ve buradan tekrar alta inen bir yazı sistemi kullanmamıştır. Dikey hiyerarşi yatay farklılaşmadan daha zorlayıcı, daha süreklidir; bu bir bağlamda baş ve ayak bir başka bağlamda ise sol ve sağ arasındaki farklılıktır.

Aslında bir yazılı listedeki hiyerarşi tasarısı o denli zorlayıcıdır ki farklı güç ve sorumlulukla bağdaşan en yüksek ve en düşüğün, birinci ve sonuncunun içerimlerinden kaçınmak için olağandışı aşamalardan geçilmek zorundadır.

Sorunu çözebilmek için bir mektubun imzacıları isimlerini bir daire içine yerleştirmek durumunda kalmışlardır; doktor Johnson'a arkadaşlarının onun oyun yazarı Oliver Goldsmith'in ölüm ilanında Latinceyi kullanmasını ince bir şekilde protesto etmek için gönderdikleri türden bir toplu dilekçe (*Round Robin*)* oluşturmuşlardır. Doktor buna "Westminster kilisesinin duvarlarının saygınlığının İngilizce bir ithafla zedelenmesine kesinlikle izin vermeyeceği" biçiminde bir yanıt vermiştir. Bu durumda toplu dilekçe yuvarlak çizelgeyle [veya yuvarlak masa: *Round Table* –yn] benzer işlevler taşımaktadır: Listenin içinde mecazi çizelgenin bir parçası olarak üstü kapalı biçimde varolan çizgisel hiyerarşiden ve aynı şekilde çizgisel bir oturma planından ve hiyerarşisinden kaçınmak.

---

* *Round Robin*: Dilekçeyi imzalayanların sırasının anlaşılmasını önlemek için imzaların daire oluşturacak şekilde atılması –yn.

Yemek listesinin hiyerarşisi farklıdır; en başta müdür, ondan sonra başkan (isimleriyle değil unvanlarıyla bilinirler) sonra da üyeler katı bir üstünlük sırasıyla görülür. Bir liste biçiminde yazıldığı ve yemeğin yendiği masaya konduğu için hiyerarşi devamlı her yemek yiyenin önünde görünür bir şekilde mevcuttur. Aslında yemek boyunca üyelerin, sadece konukların veya genç üyelerin isimlerini araştırmak için değil, günlük sıralama içinde kendi konumlarını onaylamak için de bu listeden bilgi aldığı gözlenebilir. Yani hiyerarşi birçok sözlü toplumdakinden daha

çizgiseldir. Kendini dolaysız bir yolla zorlar, sıralamayı failler için olabileceğinden çok daha 'anlamlı' kılar; bu amaçla üstünlük sadece seçim gününe bağlıdır. Ancak tek bir sütun halindeki liste aynı zamanda hiyerarşiye özel bir biçim verir; çizelge örgütlenmesindeki konumların aksine, hiçbiri diğerine eşit olamaz. Yatay bir yerleştirme yoktur; her bir madde dikey olarak sıralanmak zorundadır, bu pratikte belirsiz bir sosyal örgütlenmeye hiyerarşiyi zorla kabul ettirmek anlamına gelse bile.

Tek çizgisel sıralamanın sadece yazılı kültürlerde bulunabileceğini ima etmek istemiyorum. Kuşkusuz birçok uzamsal ve zamansal düzenleme, bireyleri bu tür ayırıcı sıralı konumlarda yerleştirebilir. Örneğin yıllık Damba kutlamasında yüceler yücesi şefi karşılayan Gonja şeflerinin veya Tongan festivalinde *kava* kupasını alanların dosyası gibi; toplu törenlerin merkezi bir aşaması çoğunlukla bu tür sıralamalara ayrılmıştır. Burada can alıcı nokta listelerin ister istemez bir sıralama sağladığıdır.

Yemek yiyenlerin listesi özel olduğu gibi aynı zamanda genel özelliklerede sahiptir. Daha aşağıdaki uca doğru, bireylere paraflar aynı zamanda da unvan ve soyadları verilmeye başlanır. Önceki zamanlarda yerel kriket takımlarının, hatta uluslararası olanların listelerinde, profesyonel olarak para ödenen ve amatör olarak oynayan oyuncular, ikincilerin adları parafla, birincilerinin ki parafsız verilerek belirtilirdi. Böylece birinde kayıt H. D. G. Leveson Gower'ı diğerinde ise Hobbs'u belirtmektedir. Her yıl kriket takvimindeki önemli bir karşılaşma da, paraflı olanlar, yani soylular ve parafsız olanlar, Oyuncular arasındaki maçtır. Yemek listesi örneğinde bu, parafsız olan üyeler ve daha ayrıntılı şekilde tanımlanan 'yemeğe katılmakta hak sahibi olanlar' biçimindedir. Bu ayrımın nedenlerini araştırmak muhtemelen zaman kaybı olacaktır, parafların kullanılması ya da kullanılmaması basitçe, iki kategoriyi birbirinden ayırmak için kullanılan keyfi bir 'yardımcı işaretle ilgili' özelliktir. Ancak hem krikette hem de salonda birbirlerince tanınan üyelerin asgari, diğerleri-

nin ise azami bir imleme gerektirdiği söylenebilir. Smiths (ve benzer isimlere sahip başkaları), eğer onlardan birden fazla varsa kuralın dışına çıkar; belirsizlik durumunda paraflar verilmektedir.

Yemek listelerindeki bir başka ayırt edici nitelik, belirli isimlerin, konuklarınkinin yanlamasına yerleştirilmesidir. Bunlar kısmen farklı bir sütunda, kısmen de ev sahiplerinin isimlerinin altında gözükmektedir. Onların ayrıcalıklı ancak geçici konumlarını belirtmektedir.

Son olarak alışılmış listelerin en ayırıcı niteliği onun özellikle eril karakteridir. Bazı listeler kadın isimlerini içermektedir. Bunlar birer üye olarak değil, fakat (o da sadece son zamanlarda) konuklar olarak ve de nadiren yemek hakkına sahip olanlar kategorisinde görülür. Bunun dışında dernekte kadınlar, listelerin de ima yoluyla belirttiği gibi, yemekte hizmet, yatakların yapılması, mektupların daktilo edilmesi gibi akademik olmayan rolleri doldurmaktadır. Aslında ayrımcılık, cinsler arasındaki rol farklılaşması köktendir ve yemek listelerinde açık bir biçimde görülmektedir.

Masanın üzerine koyulan ikinci kâğıt parçası bunlarda hak sahibi olanlardan farklı olarak tayınların listesidir. Göreneksel biçimde gelecek yiyeceğin şeklini sunmaktadır. Şekil düzenlidir; uzun vadede planlı değişiklikler oluşsa da, çeşitlilik sınırlı bir alan içerisindedir. Birinci yemek çorbadan ya da ona eşdeğer ön bir tabaktan, örneğin *antipasto* veya *hors d'oeuvres*'den oluşmaktadır; bunu ana yemek sıcak et ve sebze yemeği, ara sıra da balık (özellikle cumaları) izlemektedir; soğuk et, vejetaryen yemekleri ve domuz eti seçenekleri istek üzerine verilir. Üçüncü kap için üç seçenek sunulur, meyveli pasta, peynir ve bir tatlı. Buna ek olarak menü sunulacak şarabı tanımlar ancak yerine alınabilecek birayı tanımlamaz. Bu ihmal menünün iki yönünü ortaya koymaktadır. İlk olarak sabitleri tanımlamaya gerek yoktur; menü değişkenlerle ilgilenir ve insanların ilgilenmesini sağ-

lar. İkincisi, ilk neden muhtemelen biranın ihmalini içerse de, yerel olan pahasına yabancının dahil edilmesi, bu ve bunun gibi yüksek statülü İngiliz menülerinin diline, sık sık Fransız lokantasına başvurmasına özgüdür.

Bir lokantadaki yazılı menünün rolü biraz farklıdır, çünkü sabit bir üyeliğe çift zamanlı olarak (günden güne) sunulan çeşitlilikleri tanımlamaz; değişken müşteriye eş zamanlı olarak (bir gün) sunulan seçenekleri tanımlar. İlk olarak pencereye asıldığında müşteri çekmek için bir reklam gibi kullanılır. İkincisi mal sahibinin geniş çeşitlilikteki ürünleri sunmasını, müşterinin de bunlar arasında seçim yapmasını kolaylaştırır. Yıllar önce Soho'daki Frith caddesinde menüsü olmayan küçük bir İtalyan lokantası vardı; garson masaya gelir ve sorardı:

"Ne istersiniz?"

Her zamanki cevap şu olurdu:

"Neler var?"

Sonra garson *plats du jour* listesini ezberden okuyuverir ve de siparişi aşağıdaki mutfağın merdiven boşluğundan verirdi. Bu tür bir yöntem ancak yiyeceklerin sınırlı olduğu küçük 'aile' lokantalarında olanaklıdır. Ancak geniş bir seçenek sunumu yazıya başvurulmasını *gerektirir,* çünkü garson çok daha uzun (ve sık sık değişen) bir listeyi hatırlasa bile, müşteri bu kadar yiyecek arasında zihnini toplayamaz ve kendisine sunulan seçeneklere göz atamaz. Muhtemelen sayılan ilk ya da son yemekten birini tercih edecek ya da belki de daha önce adını duyduğu birini hemen isteyecektir. Göz atmadaki güçlükler yüzünden, keyfi ya da tutucu bir seçim yapılacaktır.

Lokantalarda ve (daha az bir oranla) otellerde yazılı menünün neden kullanıldığını anlamak kolaydır. Ancak onun yüksek statülü akşam ziyafetlerinde benimsenmesi aynı derecede ilginçtir, çünkü menü sadece tüketiciler ve hazırlayıcılar, masa ve mutfak arasında tümüyle bir ayrılmayı değil aynı zamanda (ayakta duran, hareketli) servis yapanlar ve (oturan, hareketsiz)

tüketiciler arasında da belirgin bir ayrılmayı ima etmektedir; yemeğin içeriği hakkındaki bilgi gayri şahsi bir biçimde bir parça kâğıtla iletilmektedir. Tabii ki saygınlık konusu tüm duruma doğrudan girmektedir. Yazılı iletişim sözlü olanın üstünde bir değer taşır; menü kendi içinde yüksek statüyü, konfor ve seçimin, dar değil geniş bir mutfağı simgeler. Menü özel bir durum, ailesel olmayan ve kadınlar yerine erkekler tarafından hazırlanan yemek için elverişlidir.

St. John's College'daki baş masaya yerleştirilmiş olan iki parça kâğıt sadece yüzeyde bulunan yapıyı temsil eder; arkasında türleri ayıran, yemeği düzenleyip şekillendiren diğer iki program bulunur. Birincisi yemeğin öncesinde ve sonrasında okunan şükran duasını taşıyan bildiridir. Ancak seçilmiş konuşmacı duayı çok iyi bildiği için onu önüne koyar, yarı yarıya hem okur hem de ezberden konuşur. İcranın kendisi, ziyafet masalarında devamlı yoruma maruz kalır, konuşmaya dair bir başlatıcı hemen hemen konuşmanın havası ve pasajı kadar sık kullanılır. Herhangi bir değişiklik ya bilinçsiz yapılmış bir yanlış olarak ya da büyük oranda törenselleşmiş konuşma modelini değiştirmeye dönük planlı bir girişim olarak görülür.

Şükran duasının kendisi birçok Cambridge derneğinde okunanların bir çeşitlemesidir. Bu çeşitlemelerin varlığı geçmişte 'yaratıcı' yeniliklerin meydana geldiğini göstermektedir. Ancak şu anki durumda gereken, yazılı bir ilk metne katı bir uyumdur; bu dinleyicilerin (bunların modelleri birebir basılı kâğıttır) yorumlarıyla beraber herhangi bir sapmayı düzeltmeye yarar.

Kutsama sadece evrensel tanrının bu özel yemek üzerindeki lütfunu istemekle kalmaz; aynı zamanda yemeği sağlayan dernek hayırseverlerinin adına şefaat diler. Bu yolla toplumsal yemek günlük hayattan ayrılır ve tüketilen yiyecek ve şarap açlık veya iştah gereksiniminden fazla bir şeye dönüşür; 'dinsel bir çerçeve' sunar.

Yemeği dinsel değil dindışı bir biçimde düzenleyen dördüncü

program da mutfakları süsleyen birkaç listeden biri olan tariftir; bu listeler mevcut personelin isim listesini ('kuruluş' yerine 'kadro') ve onları belirli iş zamanlarına dağıtan görev listesini de içerir. Tarifin arkasında onu uygulayabilmek için gerekli olan nesnelerin listesi, yani alışveriş listesi vardır. Bu hazırlanmamış (çiğ olması gerekmez) yiyeceklerin toplanmasını hem izler hem de ondan önce gelir. Dolaysız yiyecek kaynağı pazar veya tarla değil, birincil üretim ya da vergi toplama sonucunda oluşan ambar olduğu için vergi ve ambar listeleri kendi içlerinde alışveriş listesiyle yakından bağlantılıdır; bu listeler ne yapılacağına dair reçeteler (*prescriptions)* değil ('pre' sonekinin 'write' fiiliyle birleşmesi onun doğasını sergilemektedir), ne yapıldığına dair ifadeler içeriyor olsa da. Alışveriş listesi ev ekonomisinin gereksinimleriyle ilgili olan bir bireyin ya da grubun gelecek programını, uzam ve zaman içinde etkinliklerin programlarını oluşturma yöntemidir; basitçe birinin istediği şeyin ifadesi değildir, çünkü yazı arz kaynağına göre unsurları yeniden düzenlemeye olanak sağlar; manavdan alınacak şeyler beraberce gruplandırılabilir ve yanındaki dükkândan, fırından alınacakların yanına koyulur; yani alışveriş listesi tümüyle kesin türdeki gelecek etkinliklerini temsil etmek için oluşturulur.

Temel olarak yemekle ilgili üç tür liste vardır: birisi mutfak için yiyeceğin 'üretimi,' yani alışveriş listesiyle; biri yiyeceğin hazırlanması, yani tarifle; biri de yiyeceğin tüketimi, yani menüyle bağlantılıdır. Bunların her biri Miller, Gallanter ve Pibram'ın (1960) sözcüğe yükledikleri anlam itibarıyla birer PLAN'dır; düzenleniş biçimini açıkça sergilediği için de daha sürekli, daha kapsayıcı ve biçimsel hale getirir. Birinci ve üçüncüden kısaca söz ettim, şimdi sadece gerekli olan bileşenleri değil menünün oluşturulması için yürütülmesi gerekli olan eylemleri listelediği için, yemekten çok daha geniş bir alanda içerimleri olan tarife *(recipe)* dönelim. Etimolojik olarak Latince almak fi-

ilinden (kökteş olan *receipt*[*] gibi) gelmektedir ve başlangıçta hekimler tarafından kısaltılmış biçimiyle -R veya R- "reçeteleri yönlendirmek, bunlara ve benzer formüllere uygulamak" için kullanılırdı. Ancak tıbbi anlamı çok geçmeden aşçılıktaki kullanımıyla desteklendi ve 1500'de *'recipe brede gratyd, and eggis'* le (Babees Book, Harl. MS. 5401) karşılaşıldı. XVIII. yüzyılda "özellikle aşçılıkta bir yemeğin, bazı karışımların hazırlanması için gerekli olan işlemin ve bileşenlerin bir ifadesi; tarif biçiminde genelleştirilmiştir. Aslında 'tarif sözcüğü temelde aynısının önceki değişkesidir, Chaucer döneminde tıbbi anlamda kullanılmıştır; Oxford English Dictionary tarafından hemen hemen aynı terimlerle tanımlanır, bağlam bir defa daha hem tıbbi hem de aşçılıkla ilgilidir. 1703'teki bir kullanımı "en iyi yazarlardan toplanan tıp ve aşçılıkla ilgili tarifler" şeklindedir.

Bu sözlük tanımlarından ve edebi kullanımlardan ortaya çıkan bir tarif veya *receipt* hakkındaki can alıcı nokta temelde yazılı niteliğidir. Tarifler bir yerde toplanır, sınıflanır ve sonra hekim veya aşçı, hasta veya aç bir insan için bir başvuru kitabı olarak kullanılır; Dryden'in satırlarındaki gibi: "Onlardan önce hastalıklar için çok iyi reçeteler kitabını açan hastalar (Dryden, *Juvenal Ded.*, 1697)." Tarifler toplandıktan sonra denenmiştir: "Tüm kimya alanında denemediğim tek bir tarif kalmadı (Malkin, *Gil Blas* XII. IV, 5, 1809)." Ve tarifler önce saptanıp bu şekilde denendikten sonra, bazıları diğerlerinden daha iyi gelir ve daha çok kabul görür: Steele şöyle yazmaktadır: "Günümüze kadar gelen en kabul görmüş reçete ruhsal hastalıklar için olandır (Spectator No. 52. 3)." Bu etkili ilaçlar içindeki ortak unsurlar kolaylıkla saptanabilir ve etkileri değerlendirilebilir: "Bütün iyi reçeteler ve ilaçların içinde sıklıkla amonyum bulunur (Trevisa,

---

[*] Receipt hem tarif hem de alım anlamına gelir. Ancak recipe ve receipt'in her ikisi de aynı zamanda reçete anlamına gelmektedir. Burada bazı yerlerde birbirlerinin yerine kullanılmaktadır –çn.

Barth. De P. R. XVII, viii, Bodl. MS.)." Deney, değerlendirme ve ortak unsurların bir kenara koyulması, bunların hepsi yazılı tarifler yoluyla teşvik edilmektedir; bizzat bunların varlığı eğitimin doğasını ve yönünü değiştirmektedir: "Değişik güzel ve mükemmel tarifler yapma yolunu öğreten... bir kitap (Sloane MS. 2491 If. 73, c. 1500)." Bugün tarif öğretmenden bağımsız olarak varolmaktadır; gayri şahsileşmiştir ve daha genel, evrensel bir nitelik kazanmıştır.

Tarifin yazılı niteliği onun ikinci derecede anlamı, yani bugünkü anlamında daha alışılmış olarak görülmektedir. 1442 gibi erken bir dönemde bile, Parlamento kayıtlarında "mülkiyet veya gözetim altına alınan para veya malların *yazılı* bilgisini" içeren "alındı defterlerinden" bahsedilmektedir. Alınan mallar haraç, vergi, hediye ya da sadaka olabilir, ancak ortak özellik bunların kabulünün bir yazılı belge yoluyla onaylanması gerekliliğidir (ya da en azından bir matbu metnin alt kısmındaki bir imza ile). Bu mahkeme için veya bir aracı işveren için işlemin yürütüldüğüne dair bir kanıt sunar; ancak her iki durumda da beraber iş gören taraflar arasında bir dereceye kadar sosyal ya da fiziksel mesafe öngörür, bu mesafe bizzat yazının kullanımından doğar. Alındı *(receipt)* defteri bu amaçla kullanılabilir ve XVII. yüzyılda önemli ölçüde aynı terim tıp ve yemek tarifi kitapları için de kullanılmaktaydı.

Öyleyse tarif, aşçılık, tıp ve büyüsel amaçlar için bileşenleri karıştırmaya yarayan yazılı bir formüldür; insan tüketimine dönük karışımların hazırlanabilmesi için gerekli olan unsurları listelemektedir. Kuşkusuz sözlü kültürler de bu tür amaçlar için göreli olarak standart prosedürler izlemektedir. Öyleyse bu tür yönergeleri yazıya dökmeyle kazanılan ya da kaybedilen şey nedir?

En eski örnekleri ele almama izin verin. MÖ III. binyılın sonuna doğru, Sümerli bir hekim en değerli tıbbi reçetelerini toplamaya ve kaydetmeye karar vermiştir. Kramer bu tableti ilk

tıbbi kodeks olarak betimlemiştir. Bu iddia bir açıdan anlamsızdır; kuşkusuz eski insanlar bitkilerin, hayvanların ve minerallerin sınıflanmasıyla ilişkili böyle bir *materia medica*'ya* sahipti. Burada karşılaştığımız ilk *yazılı* tıbbi kodekstir; bunun önemi tıbbi bilginin saklanması, kategorikleştirilmesi ve gelişimiyle ilişkili bir dizi gelişme süreci için bir başlangıç sağlamasıdır.

Kramer tarafından sunulan metin sadece kullanılan malzemeyi değil, aynı zamanda kullanılış yöntemini de göstermektedir; örneğin haricen uygulanan merhemler (çoğunlukla şarapla karıştırılır), yine haricen uygulanan süzüntüler (çoğunlukla kaynatılıp özü çıkarılarak hazırlanır), ağızdan alınan sıvılar (genellikle birayla karıştırılır); aslında kimyasal işlemlerden bazıları alkali, kül ve yağ elde etmek için yürütülenlerle benzerdir. Burada sırf listeden, liste ve yönerge, bileşenler ve eylem gibi iki kısımdan oluşan tarifin kendisine geçmiş bulunuyoruz. Yönergeler iki türlüdür; biri hazırlanması, diğeri tüketimi için kullanılır. Bunlar tarife ve kullanılış yöntemine denk düşer; ilki yemek pişirme, ikincisi tıbbın özelliğidir. Aslında ikinci durumda (bazen de birincisinde), hazırlama biçimi kasıtlı olarak dış dünyadan saklanabilir. Bu ya gizli yazı yoluyla ya da anlamı ancak o zanaatın üyeleri tarafından anlaşılabilecek eksik yönergeler yoluyla sağlanır. Bu durumda tarifler uygun niceliklerden yoksundur; bu ihmal işin sırlarını saklı tutmanın planlı bir yolu olabilir. Çünkü bu tarifler çoğunlukla belirli işler için özel karışımlara gerek duyan zanaatlarla bağlantılıdır. Örneğin boyama zanaatı muhtemelen Neolitik dönemde gelişmiştir, ancak Ortadoğu'nun kentsel uygarlıklarında çok daha yetkin hale gelmiştir. Erken Mısır resimleri çeşitli tonlarda paltolar, birçok renkte çizgili elbiseler resmetmektedir. Mezopotamya tapmak atölyelerinde tanrıların ve rahiplerin cüppelerine doğru renkler ve modeller verilmek zo-

* Latince bir tıp terimi olan *materia medica* dilimize tıbbi müfredat olarak çevrilebilir –yn.

rundaydı. Mısırlı boyacılar tarif kitaplarına sahiptir (buna rağmen biz onları sadece MS III. yüzyıldaki kaynaklardan öğreniyoruz). "Bunlar, bir simyacının kumaşı alkanet, aspur, safran, kırmız, kızıl kök ve çivit boyasıyla boyamayı betimleyen antik tarif kitaplarından aldığı notları içermektedir" (Forbes, 1954:249); buradaki yönergeler kuşkusuz renk terminolojisinin ayrmtılılığını güçlendirmiştir. Aynı zamanda boyama için gerekli olan kimyasallar, örneğin şapın yapımı için tariflerle karşılaşmaktayız. Ancak daha ayrıntılı bir teknolojinin geliştirilebilmesi ve iletilmesi için bu tür tariflerin yazılması yarar sağlıyor olsa da, amaç aynı zamanda iletişimin grup içinde ve üyelikle sınırlı olmasına yöneliktir. Aslında üye olmayan birinin onu saptamasını engellemek için Akkad dilinde ilgili madde kasıtlı olarak bir takma adla belirtilmiştir, "liken yerine ılgın ağacı gibi" (Forbes, 1954:263). Kuşkusuz bu tür tariflerin gizliliği, zanaat sırlarının ancak üyeler aracılığıyla geçtiği önceki lonca yapısıyla ilişkilidir. Yazılı tarif kitabı dünyaya daha açık hale gelmiştir, bu yüzden sırlarını korumak için tasarlanmış yeni adımlar atılmalıdır.

Bu reçete kitapları listeler oluşturdukça, önceden atasözleri ve daha genel ve üretken olarak kavramlar ve sınıflar, kurallar ve işlemlerde gözlediğimiz türden, verinin açık olarak düzenlenmesi ve yeniden düzenlenmesinin ortaya çıkmasını sağladı. Ancak aynı zamanda birer eylem reçetesi olarak da bir program formülleştirdi; bu uzman ya da uzman olmayan kişilerin repertuarının genişlemesine, aynı zamanda tariflerin 'denenmesine' (yani 'test etmeye,' 'deneye') ve sonuçların karşılaştırmalı bir değerlendirmesine yol açtı.

Aşçılık anlamındaki tariflere yakın ilk örnek yukarı Fırat'ta, kuzeyde kalan bir Sami şehri Mari'de ele geçmiştir. Kraliyet sarayı 5. odada bulunan belgeler II. binyılın erken dönemine uzanmaktadır, ürün (tahıl, yağ, susam, bal, şarap, hurma), çiftlik hayvanları, giyecek ve değerli metaller, aynı zamanda da görevli ve envanter listelerini gösteren 300 tablet vardır (Birot,

1960:245). Tür açısından metinler 100. odada bulunanlarla benzerdir, ancak bunların çoğu yenebilir maddelerle ilgili olup toplam tabletlerin üçte ikisini oluştururlar (Bottéro, 1956). Çünkü 5. oda kraliyet masası için yiyeceklerle ilgili olan arşivleri saklayan *quartier de l'intendance* [levazım bölümü –yn] adı verilen saray kısmındadır (Bottéro, 1958).

5. odadaki metinler büyük oranda kralın ailesinin, hizmetçilerinin, aynı zamanda krallık memuru olan birçok saray memurunun yemek ihtiyacını karşılayan kral mutfağı, *le repas du roi* için hazırlanan yenebilir maddelerin listesinden oluşmaktadır. Bu yemek katı yiyecekten *(akalum)* ve mayalı içkiden *(šikarum)* oluşmaktadır. Buna ek olarak başka listeler ***kipsum,*** yani ölü krallar için yemek hazırlığı yapmaktadır; yaşayanlar ve ölüler için yemekler benzer şekillerde kaydedilmiştir. Bazı listeler 'kralın sofrası için' bazıları *'pour les esprits infernaux'* [kötü ruhlar için –yn] tabirleriyle sona erer. Birinci türe kısa bir liste örneği aşağıdadır:

> "1 *kur* 4 *qa* ekmek KUM;
> 1 *kur* 10 *qa* mayalı ekmek(?);
> 70 *qa* çörek;
> 28 *qa šipku;*
> 2 *qa arsânu*
> 7 *qa* yağ
> 2 *qa* bal
> 8 *qa* susam (Birot, 1964:35)."

Ancak bahsedilen yiyecek listelerine ek olarak bizi aşçılık etkinliklerine götüren farklı öğelere dair birtakım işlemlere rastlamaktayız (Birot, 1964:1); ancak çok kısa bir biçimde.[1] Nesneler

[1] *'Parfois, cependant, une rédaction plus pirécise indique l'élaboration que celles-ci doivent subir, ou bien le produit résultant de cette élaboration, ou encore, peut-être, l'article auquel elles doivent être*

kadar eylemleri, isimler kadar fiilleri (ya da zarfları) de belirten bu eski tarifler çok basit biçimdedir:

> "çörek için
> bir kap bal (Birot, 1964:97)"

Bunu tarih ve damga izler. Diğer bir deyişle salt yenebilir şeylerin listesinden, öğelerin ne için kullanıldıklarını tanımlamaya, yani bir dizi eylemi bildirmeye doğru bir geçiş mevcuttur. Böylelikle bir yemek tarifinin iki yönü tıbbi reçetenin aldığı biçimin aynısını almıştır; öğelerin listesini, onlara uygulanacak işlemlere dair bir özet betimleme izlemektedir (çoğunlukla sadece bu özel *yazılı* bağlama ilişkin stenografik teknik terimler kullanılmaktadır). Tariflerin yazılmasının (onunla doğrudan ilişkili) diğer karışımların hazırlanıp, kaydedilmesi bakımından bilginin gelişimiyle tamamen, fakat bağıntılı değildir, yemek repertuarının genişlemesi ve farklılaşması yönünde önemli içerimlere sahiptir; buna yemek pişirmenin özel bir 'sınıfsal' yön edindiği Bronz çağındaki teknolojik gelişimlerle ilişkili kültürel ve sosyal farklılaşma eşlik etmektedir.[2] Aynı şekilde modern mutfağın gelişkinliği büyük ölçüde uygulayıcıların okuryazarlığına bağlıdır. Burada üstünlük kuran (satın almada, alındı gibi) tarif, temelde yazılı bir üründür. Tarif külliyatının (yani yemek kitaplarının) üretimi, kitap ticaretinin önemli bir kısmını, bir basımevinin sürekli satış yaptığı alanı oluşturur. Günlük ve haftalık yayınlarda ayrı olarak tarifler 'kadın sayfalarının' standart birer öğesidir. Kendi kültürümüzün kırsal bölümlerinde bile bu kitabın hâkimi-

---

associées ou mélangées pour obtenir un mets déterminé' ([Ancak kimi kez daha kesin bir anlatımla bunların yapılış biçimleri ya da bu işlemden sonra ortaya çıkan ürün, yahut belirli bir yemeği yapabilmek için katılıp katıştırılmaları gereken maddeler açıklanır] Birot, 1964:2).

[2] Bkz. benim *The Sociology of Cooking* (Pişirmenin Sosyolojisi) üzerine çalışmam.

yeti vardır, bu, evden, komşulardan ve gazetelerden toplanan tariflerle doldurulan bir alıştırma kitabı olsa bile; yakın bir zamanda İskoçya'nın kuzeydoğusunda bir teyzenin kişisel eşyalarını incelerken bu türde yarım düzine tarif kitabına rastladım. Ancak yine de Avrupa'da mutlak olmayan ancak belirli birtakım kent-köy farklılıkları mevcuttur. Bu farklılıklar bahçe ve tarlanın aksine dükkân ve pazara bel bağlamayı, ağızdan çıkan sözle değil kitap sözcüğüyle öğrenmeyi kapsar.

Taşra mutfağı doğal olarak dolaylı bir tarife dayanır. Çünkü her bir yemek, yemek kitabına değil 'geleneğe' dayalı bir yorum aşamasını takip eden bir öge birleştirmesini gerektirir. Aile bağlamında öğrenilen yöntemler dolaylı değil dolaysız bir yoldan, okumayla değil gözlemle, deneysel yöntemin başlangıcı için olası bir modeli oluşturacak test etme yoluyla değil izleyerek edinilmektedir; aslında İngiliz orta sınıfı arasına tarif ve ev yönetimi kitaplarının nüfuz etmesi, Kraliyet Akademisi tarafından bilginin yayılmasıyla bağlantısız bir olgudur. Eğitimle değil katılımla edinilen yemek pişirme bilgisi, zorunlu olarak tutucu (sözcüğün bir anlamıyla) ve hazırda mevcut olan öğelere bağlıdır. Yazılı 'buyruklara' uymaya daha az önem verilirken, belirli *recettes de bases* (temel tarifler) üzerinde gelişen doğaçlamalar içinde dolabın içindekilerden faydalanmaya daha büyük önem verilir. Bilim adamınmkinden farklı olarak kesin ölçü, *basit zanaatkârın* kısıtlılıkları ve özgürlükleri noktasında buluş ve keşfe bir başlangıç olabilir.

Yerel mutfağın cazibesi yazıyla yayılan tariflere değil (daha doğrusu matbaayla, çünkü baskının standartlaşması aynı zamanda yiyeceğin standartlaşmasınıda sağlamıştır), kesinlikle büyükannenin yaptığına *(les gauffres de mémé)*, onun kullandığı "doğal" malzemelere bağlıdır. Tarifteki çok farklı malzemeler ilk önce vapur, sonra da uçak hızıyla yemeğe girmiş, sonra da bu gizemli şey, gündelik yaşama girmiştir.

Matbaanın icadına kadar Avrupa mutfak edebiyatı temelde

saray ya da soylu evlerinin bir parçasıydı. Aslında yerel anlamda eklektikti; oradan buradan tarifleri alıp bir İngiliz çocuk şarkısının sözcükleriyle 'krallara lâyık' yemekler haline getiriliyordu; aslında aynı fikir ilk Arap edebiyatında da bulunmaktadır (bkz Rodinson, 1949; Roden, 1968). Yüksek sınıflar için edebiyat (örneğin *Deipnosophistai* adlı Roma eserinde olduğu gibi) farklı yerlerden toplanan tariflerin (ya da çoğunlukla tariflerin taslaklarının) bir araya getirilmesini sağlamış ve böylece de bu yerelliklere özgü olan bütün egzotik malzemelerin ithalini gerektirmiştir. Bu düzeyde, örneğin humus içindeki tekir balığı için özel bir yazılı tarifin varlığının bu tabağın hazırlanmasıyla uğraşan failler üzerinde sınırlayıcı bir etkisi vardır, çünkü bu yeni bir yemeği denemek, tarifi izlemek ve gereken malzemeleri toplamak anlamına gelir. Tabii ki sözel biçimler de sınırlayıcıdır, ancak yazılı tarif biraz daha farklı bir normatif nüfuz uygulamaktadır. Bu nüfuz hem saray tarifleri düzeyinde (bunlar soyludur, hatta yapılması doğru ve uygun olarak görülür) hem de bu davranış tarzını bir yemek kitabından öğrenen *bourgeois gentilhomme* düzeyindedir. Bu açıdan köylü mutfağı farklıdır. İlk olarak, tamamen yazılı tarifte tanımlanan kesin niceliklere daha az bağlıdır. İkincisi, özel malzemelere daha az dayalıdır; eğer biri *tripe à la mode de Caen* değil de basitçe akşam için bir tabak işkembe hazırladığını düşünüyorsa bu malzemenin yerine başka bir şey koyabilir. Üçüncüsü işlem açısından daha esnektir.

Belki de kişisel bir deneyimimi ekleyebilirim. Cantal bölgesinin yemeği, *aligot*'la ilk karşılaştığımızda bir kartpostalın arkasında bir tarif bulmuştuk (bu tarif *La Cuisine occitane*'da da var). Tarifte belirtilen peyniri (Tome de Cantal) bulmakta zorlandık, çünkü yerel ürünler satan dükkânlarda yoktu, marketlere ise arada bir gelirmiş; ayrıca tarifteki işlemleri yapmakta da güçlük çektik. Sonra yaşadığımız yer civarındaki sınırlı bir alanda yemek hakkında bilgi aldığımızda, birkaç hanenin birbirinden dikkate değer oranda farklılaşan tarifler verdiğini gördük. Mal-

zemeler göreli olarak sabit kalsa da, hazırlama yönteminde çok az bir 'kültürel' standartlaşma mevcuttur.

Yazılı yemek pişirme zorlayıcıdır (eğer kitap takip ediliyorsa), ancak bu oldukça kısmidir, çünkü yukarıdaki örnekte gördüğümüz gibi, çoğunlukla kendi başına yemek yapmayı bilmeyen insanlar için yönergeler sunulmaktadır ('programlanmış öğrenme'). Çocukların zamanlarının büyük kısmını okulda geçirdikleri ve de eve ya da bahçeye çok fazla katkıda bulunmak durumunda olmadıkları kentte, bireyler yemek pişirmeyi aile ortamında değil, çoğunlukla dolaylı bir yolla kitaplardan öğrenmektedir. Bu süreç katılımla öğrenmeyi, yani sözlü yolla değil '(yazılı) bir tarifi izlemeyi' gerektirmektedir. Başlangıçtaki geliştirme sonra da saray mutfağının iletilmesi gibi durumlarda yazının önemli bir rol oynadığı görülmektedir; ilk olarak daha geniş bir tarif repertuarının biriktirilmesi ve öğrenilmesinde, ikincisi bu repertuarın korunması ve düzenlenmesinde.

Tümüyle sözlü toplumlarda, en azından Afrika'daki sıradan bir hane düşünüldüğünde, öğrenme ve aktarım olanakları oldukça kısıtlıdır. Yemek pişirme kişisel bir uzamda değil açık, yani daha kamusal bir uzamda yerine getirilir. Bu demektir ki uyum ve türdeşliğe dönük baskılar, hanelerin daha küçük, yemeklerin daha kişisel olduğu Avrupa'daki bir köy toplumundan daha fazladır. Ancak bir sözlü toplumda yeni tarifler, bir bireyden diğerine yüz yüze öğretilmek durumundadır. Bu somut bağlam öğretmen ve öğrenci, yani anne ve kız ilişkisini vurgulamaktadır. Çünkü sözlü öğrenme, 'başlangıçtaki durumun,' sosyalleşme sürecinin yinelenmesini sağlamaktadır. Bir defa daha saray aşçıları yüzünden, öğrenmek çoğunlukla diğerinin karşısında kendini daha aşağı bir yere koymak anlamına gelir. İnsan ilişkileri bakımından düşünüldüğünde, eğer 'nesnel,' 'tarafsız' ve 'gayrişahsi' olan bir yazılı kaynak kullanılırsa bundan kaçınılabilir.[3]

[3] Bkz. Esther Goody'nin 1975'deki Malinowki Dersleri (1977).

Bir yetişkin gizlilik içinde bir çocuktan bile daha iyi öğrenebilir; yemek pişirmede yenilik yapmayı, davranış tarzını değiştirmeyi diğerlerinin doğrudan öğütlerine gereksinim duymadan öğrenebilir. Bu yüzden yemek pişirme, görgü kuralları ve ev idaresi üzerine *yayımlanmış* çalışmaların büyük ölçüde yayılması *(elyazması* kitaplar bunlara aynı derecede ihtiyacı olmayan çok az sayıdaki insanla sınırlı kalmıştır) sosyo-ekonomik yapının sosyal ve coğrafi hareketliliği olanaklı kıldığı bir dönemde olmuştur ve Batı Avrupa yaşamının bir özelliğidir. Ülke düzeyinde, 'doğru' davranışa dair el kitaplarının yayımlanmasının sınıf atlayanların toplumda hızla kaynaşmasını olanaklı kıldığı söylenebilir. Daha geniş anlamda toplumdaki altkültürlerin zayıflamasına da katkıda bulunmuştur, çünkü bir grubun 'sırları' diğerleri için açık hale gelmiştir; yine de bunun için küresel köyü karakterize etmekte olan ulusal, hatta uluslararası tekbiçimliliğe dönük, bugünkü baskıyı oluşturan evrensel oy hakkı yönünde politik değişim, makineleşmiş endüstriyi oluşturan ekonomik gelişim ve radyoya, hepsinden önemlisi de televizyona yol açan iletişimsel değişim gerekmektedir.

İkinci sorun tariflere dair daha geniş repertuarların gelişimiyle ilgilidir. Sözlü kültürlerde masa üzerine konan şey bakımından değil, ama bizzat hazırlama bakımından, yiyeceğin yapımı için izlenen süreç karmaşık olabilir. Batı Afrika'da lapa için darı tanelerinin hazırlanması ya da *shea*[*] yağının elde edilmesi veya manyokun tüketime uygun hale getirilmesi; bunların hepsi karmaşık süreçlerdir ve bunlar için gereken zaman hayli fazladır. Ancak yazılı biçimde saklanan tarif sayısı sınırsızken, sözlü bellekte saklananlar sınırlıdır. Eğer Batı Afrika toplumundaki bir kadının gerçekte kullandığı farklı tariflere ilişkin bilgimiz olsaydı, toplam sayı görece düşük olurdu. Aslında aynısı, özellikle ka-

[*] Afrika'da bir ağaç türü, bu ağacın tohumlarından bir tür yağ elde edilir –çn.

dının hem ev dışında hem de içinde çalıştığı Avrupa'nın birçok köy ve kent aileleri için de kuşkusuz geçerlidir. Ancak bir birey her zaman kendi tarif kitaplarına, yayımlanmış yemek kitaplarına ya da gazete sütunlarına, yapabildiği yemek sayısını artırmak için başvurabilir. Yani yazılı tarif, (köyde ya da onun yerine şehirde arkada bıraktığımız)nine ya da büyükannenin yokluğu, anne ve kız arasındaki kültür iletişiminin zayıflığı, yağda balık ve patates *(fish and chips)*, şarküteri ürünleri, dondurulmuş gıda ve her tür konserve yiyecek gibi hazır yemeklerin kolay ve ucuz bir biçimde tüketilmesinin yarattığı boşluğu doldurmaya yaramaktadır. Bu işlevi yerine getirirken, yemek kitabı belirli bir bireyin olduğu kadar bir toplumun mutfağını genişletmekte de yardımcı bir unsurdur.

Yazılı tariflerin kullanımı hiyerarşik türde farklılaştırmaya önem verip onu vurgularken aynı zamanda da birçok yerelliğe ait hazırlama yöntemini bir araya getirmektedir; ancak bilginin gelişimi yönündeki içerimleri sınırlıdır. Daha önce bahsettiğimiz tıbbi reçetede durum böyle değildir. Yazının, Edwin Smith Papirüsü biçiminde cerrahlık çalışmasındaki malzemenin sistematik düzenlenmesi üzerindeki etkisinden bahsetmiştim. Yaralar, kırıklar ve çıkıklar hakkında *a capite ad calcem,* yani baştan ayak parmağına kadar kabul edilen biçim halini alacak, görece sistematik bir biçimde bilgi verilmektedir (Sigerist, 1951:305). Diğer tıbbi çalışmalar bu tür kapsayıcı sistem barındırmaz, ancak Ebers Papirüsü'nün belirli bir başlangıcı ve sonu vardır. Bu eski yazı hekimlerin ilgilendiği konulara ayrılmış bir özlü bilgiler kitabıdır; genellikle "Hekim sırlarının başlangıcı: kalp hareketlerinin bilgisi..." gibi bir açılışla başlar. Bu büyük oranda "dahili hastalıkların, göz hastalıklarının, deri, kadın ve diğer hastalıkların tedavisi için kullanılan reçetelerle birlikte tariflerin koleksiyonundan" oluşur (Sigerist, 1951:313). Sihirli sözcüklerle ilişkisi yakındır (aslında sınır her zaman belirsizdir) ve tıbbi reçetenin sihirden ortaya çıktığı söylenebilir; ay-

nı şekilde reçete de kozmetik ve beslenme bilimi karışımlarına ve yemek tariflerine yakındır; biri *materia medica* ve benzeri maddelerin haricen uygulamasını, diğeri de çeşitli türlerde toz, katı ve sıvıların dahilen tüketimini gerektirmektedir.[4]

Bu ilaçların papirüs üzerine yazılması, bunların aynı zamanda yorum ve eklemeye maruz kalabilecekleri anlamına gelmektedir. Yazıyla ne kaydedilirse kaydedilsin sınırsız bir otorite kazanmaktadır ve yazı tanrısı Thoth'un aynı zamanda hekimlerin de koruyucusu olması anlamlıdır. Ebers Papirüsü'nün girişinde güneş tanrısı Ra şöyle demektedir: "Onu düşmanlarından koruyacağım ve Thoth onun rehberi olacak, o yazıyı konuşturan ve kitaplar yazan kişidir; becerikli olana, ona eşlik eden hekimlere iyileştirme becerisi verir. Tanrı'nm sevdiklerini o sağ tutacak" (Sigerist, 1951:287). Bütün bilgileri Tanrı vermiş olsa da bu bilgi kenar notlarıyla, açıklamalarla artırılmış, böylece elyazması içindeki bilim herhangi bir bireyinkini geçmiştir. Aslında tıp uygulaması bir miktar uzmanlık alanına bölünmüş ve roller hızla çoğalmıştır; Herodotos'un Mısır'a dair dediği gibi: "Her hekim bir hastalık için... ve tüm ülke hekimlerle dolu (Herodotos II, 84)."

Tıbbın yazılı bir metne katılması sanatta gözlenen yaratıcılar ile icracılar arasındaki ayrım türünden bir ayrıma pekala yol açabilir, enkazından Mısır'a çok şey borçlu olan Yunan tıbbında. Bu şekilde bir Yunan simya incelemesi, bir hekim ile bir büyücü arasındaki farkı saptamaktadır; birincisi "mekanik olarak ve kitaplarla" hareket ederken, diğeri "kendi dinsel duygularına göre davranan" bir rahiptir (Gardiner, 1947:268; Sigerist, 1951:364). Burada üfürükçü rahip olarak, 'bilim adamı' olan hekimin karşısına konmuştur; ikincisi kitapla hareket etmek durumundayken, birincisi ruhunun yeni ilaçlar bulmak için gezinmesini sağlamakta ve tanrılardan gelen esinli iletilerle yazılı sözcü-

[4] *Materia medica* gibi tedavi için içselleştirilen bu malzemelerin yenmesi yasaklanabilir, örn. Eski Mısır'da domuz eti gibi.

ğün aralarını doldurmakta daha özgürdür. Kitaptan öğrenmenin maliyeti kendiliğindenliğin kısıtlanmasıdır.

Mezopotamya'da tıp benzer biçimlerde gelişmiştir. Onların tıbbi metinleri biraz daha dikkatlice düzenlenmiştir. "Belirli bir başlık altında sistematik olarak düzenlenmiş vaka dizileridir"; sınıflandırma ilkesi nedenbilimsel, bulgusal ya da kliniktir (Sigerist, 1951:417). Bu çalışmalar sadece kopyalanmamış, aynı zamanda düzeltilmiştir; aslında bunlar katiplerin kütüphanelerindeki en az durağan olan kitaplardır. Birçok tablet tamamen reçetelerden oluşmakta, diğerleriyse bulgular ve tahminleri listelemektedir; ancak bunlar zaman içindeki eklentilerle değişmiştir. Bu insanoğlunu hastalıklardan kurtarmak için tasarlanmış biriktirme, kaydetme, bir dizi eylemi değerlendirme ve çoğaltma süreci, sözlü kültürde hastalıkların tedavisi ve tanısıyla bir süreklilik göstermektedir. Ancak bilginin sistematikleştirilmesi ve buna eşlik eden eğitimli hekimlerin yetiştirilmesine dair gittikçe artan faaliyet, 'modern bilime,' 'akılcı tıbba,' 'mantıksal-ampirik etkinliğe,' bu tabirlerden hangisi daha uygunsa ona giden yolda çok büyük bir adım atıldığı anlamına gelir. Bu "yaban aklın evcilleştirilmesi" yolunda bir adımdır ve bugünkü karşıtlıklar anlayışımız aracılığıyla oldukça yanlış betimlenmektedir. Bu karşıtlıklar, oldukça uzun bir dönemden beri insan düşüncesinin merkezinde yer almış beden-ruh ayrımının bir çeşitlemesidir. Ben bu değişimleri, zihin teknolojisindeki değişimlerle ve bilginin gelişiminde ilerlemeleri olanaklı kılan iletişim biçimleri ve araçlarıyla ilişkilendirmeyi tercih ediyorum.

8
Büyük Karşıtlığı Yeniden Düşünmek

> "Aynı zamanda bir kitap yazmıştır... Bu kitaba *Of the Division of Nature* adım vermiştir. Eğer bazı noktalarda Latinlerin düşüncelerinden sapıp Yunanlara oldukça yakın ilgi göstermesi bağışlanırsa, bu kitap birtakım vazgeçilmez araştırmaların karışıklığını çözmek için oldukça yararlıdır. Sonraki dönemde, Alfred'in cömertliğinden etkilenerek İngiltere'ye gelmiştir ve manastırımızda, söylentiye göre eğittiği çocuklara kazandırdığı katı tarzla ünlenmiş ve hatta bir ermiş olarak görülmüştür..."
>
> *Johannes Scotus üzerine Malmesburyli William'ın Yazdıkları*
> (çev. J. A. Giles, 1847:119)

Bu kitabın başında, insan kültüründeki bilişsel gelişimlerin işleyişinde, düşünce biçimlerinin nitelendirilmesinde ve bilginin gelişiminde kullanılan ayrımlı yaklaşıma karşı duyduğumuz kuşkuları dile getirmiştik. Bu yaklaşım, karşılaştırmalı sosyoloji ve felsefe alanındaki bazı tartışmalara sızmıştır, bunun nedeni, büyük oranda, biz/onlar ayrımının günlük konuşmamıza derinden işlemesinden kaynaklanmaktadır.

İlkel ve gelişmiş toplumlar arasındaki yaygın karşıtlık bir yandan antropoloji ile sosyoloji arasına sınır koyulmasına izin verirken bir yandan da biz ile onlar, basit zanaatkar ile bilim adamı, mantıksal ile akılcı olmayanın karşısında mantıklı ile akılcı gibi bir ayrıma olanak sağlamaktadır; biri sosyal eylemin simgesel yorumlarına dair bir alan olarak, diğeri ise faydacı bir hesap uygulamasını gerektiren bir şey olarak görülmektedir; 'kültürün' karşısında pratik aklın hesabı yer almaktadır.[1]

---

[1] Marshall Sahlins kitabında *(Culture and Practical Reason)* iki topluluk için tartışmayı, iki kuramı sadece sonradan reddetmek için kabul

Şimdi iletişim araçlarındaki ve biçimindeki değişimlerin etkilerinin, çeşitli yazarların aşağıdaki listedeki terimlerle adlandırdığı ayrımlarla, ne ölçüde açıklanabileceğini görelim.

ilkel	gelişkin
yaban	evcil
geleneksel	modern
'soğuk'	'sıcak'
(kapalı)	(açık)
(gelişen)	(gelişmiş)
mantık öncesi	mantıksal
mitleştirici	mantıksal-ampirik

Bu karşıtlı yaklaşımın insan gelişiminin karmaşıklığını ele almakta yetersiz olduğunu belirttik. Daha da ötesi, farklılık için hiçbir sebep, değişim için ise hiçbir düzenek önermediğini de gördük. Aksine, ancak bir ikili ayrılma bakımından kutuplu bir alan olarak kabul edilebilecek şeyi ifade edebilecek bir tipleştirmeyi kabul etmektedir.

Sorun kısmen çözülebilir; Büyük Karşıtlık, kültürel biçem ya da kazanımda gözlendiği söylenen farklılıklar, iletişim araçlarındaki değişimlerin olası sonuçları incelenerek tasfiye edilebilir. Bu sonuçlar her zaman onların bir dizi sosyokültürel etken olarak somutlaşmasına bağlıdır. 3. Bölümde, Horton'un 'açık' ve 'kapalı' durumları niteleyişini ve çıkardığı birtakım niteliklerin yazımın içerdiği imkânlarla nasıl daha iyi açıklanabileceğini tartışmıştık.[2] Bence aynı işlem açılış bölümünde tartışılan Lévi-Stra-

---

etmektedir. Ancak çözümsel amaçlar için 'burjuva' ve 'kabilesel' topluluklar arasındaki 'kaba' karşılaştırmayı, devasa ayrımı elde tutmaktadır. Bu yapısal türdeki birçok çalışmanın bir özelliğidir ve onun çözümlemesi kuşkusuz ikili bir tutumu yansıtmaktadır.

[2] Felsefi temel yakın zamanda Skorupski (1976) tarafından araştırılmıştır. Onun katkısı özellikle de (beraber çalıştığı) Horton'un ortaya attığı sorunlar açısından yararlıdır. Buradaki üçüncü bölüm, kuşku-

uss'un sıcak ve soğuk toplumlar arasında yaptığı ayrımı niteleyen belli başlı özelliklere de uygulanabilir. Bu özellikler aşağıdaki gibi özetlenmişti:

Evcil	*Yaban*	*Referanslar (1952)*
'sıcak'	'soğuk'	309
modern	neolitik	24
soyutun bilimi	somutun bilimi	3
bilimsel düşünce	mitsel düşünce	33,44
bilimsel bilgi	büyüsel düşünce	3
mühendis(lik)	basit yaptakçı(lık) *(bricoleur-age)*	30
soyut düşünce	sezgi/hayal gücü/algılama	24
kavram kullanımı	simge kullanımı	28 ..
tarih	zamandışılık *(atemporality)*	348,47
	mitler ve ritüeller	321

Bu listeyi, (Bouglé'nin yerinde ayrımını kullanırsak) daha basit ve daha karmaşık toplumlar arasındaki farklılıkların ne kapsamlı ne de yeterli bir ifadesi olarak görüyorum; ancak bu güncel tartışmalar için bir odak noktası sunmakta ve böylece şimdiki tartışmanın ışığında ek yorumlar gerektirmektedir. İlk iki madde, sıcak ve soğuk değişimin hızını daha da özel olarak, sosyal bir düzlemde birikimsel değişimleri belirtmedikçe, çok az bir içerik taşımaktadır. Bu değişimlere hangi stratejik yerden bakarsak bakalım, yazıya ve matbaaya geçişin Neolitik ve Paleolitik toplumları, onları izleyen 'modern' toplumlardan farklılaştıran birçok özellik için bir ön koşul olan bilginin akışının biçimselleştirilmesi ve artırılmasında kritik bir önem taşıdığı kabul

---

suz onun ele aldığı noktalardan fikir almıştır. Horton'un karşıtlıklı ele alışına eleştirel yaklaşmaktadır, ancak kendi çözümsel sürecinin ve bu sorunların çözümünde kullanılan etnografik kanıtların kısıtlı alanının sağladığı sınırların dışında bir çözümleme geliştirememektedir (özellikle de Evans-Pritchard'ın Sudan'ın Azande üzerine çalışması). Böylece değişim ve farklılaşma düzenekleriyle değil, sadece tanımsal ve 'mantıksal' düzen sorunlarıyla ilgilenmektedir.

edilmelidir.

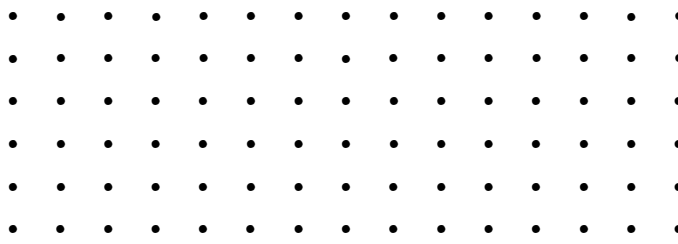
Kalan zıtlıklar ne anlama gelmektedir? En basit terimlerle, bu tarih beraberinde, soyut bilimin hâkimiyeti ile mitsel-büyüsel düşünce ve 'ilkel' insanların uygulamalarıyla birleşen daha soyut bilgi biçimleri (örneğin 'basit yaptakçının' ya da elinden her iş gelen işçinin bilgisi) arasındaki bir zıtlıktır. Ben bu zıtlığı ve soyut/somut ayrımına karşılık gelen, kavramlar ve işaretleri kullanma arasındaki zıtlık olarak görüyorum.

Büyü ve mitten bilim ve tarihe yönelen vurgu, başlangıçtan beri antropolojik söylemin alışılmış bir özelliğidir. Daha da ötesi, bu terimleri, ilkel ve gelişkin gibi sözcüklerle karşıt hale getirebileceğimiz düşünce ve eylem türlerinin betimleri ve göstergeleri olarak yorumlama yönünde bir eğilim her zaman mevcut olmuştur. Ancak bir başka düşünce akımı, basit toplumların teknik kazanımlarını çözümleme üzerinde yoğunlaşmış ve dikkatimizi bizim kendi mitsel ve büyüsel unsurlarımıza çevirmiştir; birincisi öncü diğeri kalıntı olarak görülmesine rağmen.

Bu iki eğilimin tam olarak varlığı, Lévi-Strauss'un çalışmalarında ifade bulmuştur. İki farklı düşünce biçimi, bilgiye dönük iki yaklaşım veya bilim biçimi kavramının yetersizliğine işaret etmektedir, çünkü her ikisi de sadece aynı toplumlarda değil aynı bireylerde de varolmaktadır. Daha da ötesi çözümlemenin kendi terimleri, özellikle de büyü ve mit, oldukça kaygan bir zeminde durmaktadır; bir yandan dinden farklı olarak daha önceki folklordan kalmış kalıntılar (XVI. yüzyıl İngiltere'sinde olduğu gibi), bir yandan da tarih (V. yüzyıl Atina'sında).

Tarih olarak adlandırdığımız şeyin ortaya çıkışı, prehistoryanın dolaylı biçimde belirttiği gibi yazının icadıyla yakından ilişkilidir. Bu, belgelerin kendi başlarına varolması değildir; koruma ve depolama birer ön gerekliliktir. Lévi-Strauss "tarihler *(dates)* olmadan tarihin olamayacağını" iddia emmektedir (1966:258). Ancak arşivler olmadan ikisinin de olamayacağını belirtmek daha doğru olacaktır. Fakat tarihler de bir grafik sisteme dayanır;

bunu Lévi-Strauss, Sartre'ın tarih ve tarihsel sürekliliğe bakışı üzerine yaptığı yorumda ima etmiştir, ama fazla açmamıştır. Şöyle söylemektedir: Tarihin genel kodu "her biri özerk bir referans sistemi sağlayan tarih *(date)* gruplarından" oluşur. "... Bu, dikdörtgen bir matris aracılığıyla işlemektedir:

Burada her bir sıra tarih grubunu temsil etmektedir; bunlar taslaklaştırma amacıyla saatlik, günlük, yıllık, yüzyıllık, binyıllık olarak adlandırılabilir ve de hepsi birden sürekli bir dizi oluşturur (1966:260-1)." Lévi-Strauss'un tanımladığı sürecin tümü, görsel-uzamsal iletişim, özellikle de dilin yazılı biçimde kaydedilmesiyle teşvik edilen türden biçimselleştirmeye güzel bir örnek oluşturmaktadır.

Tarihi olanaklı kılan şey, sadece arşivlerin varlığı ya da bilginin biçimselleştirilmesi değildir; ancak özgün belgelere ve başkalarının yorumuna, özellikle de farklı versiyonlar yan yana incelenirken yöneltilen bir tür eleştirel dikkattir. Ve son olarak, bizzat yazılı oluşumun içinde varolan kayıt ve yeniden formülleştirmedir.

Bu noktalar çapraşık noktalar değildir. Ancak süreksizliğin (halk ayrımları ya da tarihsel dönemler bakımından) saptanmasının kendi başına bir açıklama biçimi olduğuna inanan tarihçiler, felsefeciler ve diğerleri tarafından anlaşılması güç bir hale getirilmektedir. Sonuçta bu tür bir ayrım kurmaktan ya da bu farklılıkları millet ruhuna, kültüre ya da döneme atfetmekten daha iyi bir yol kalmamaktadır. Ancak şimdiki konum bence buna olanak sağlamaktadır. Tarihe, kayda, biçimselleştirmeye,

göz atmaya ve yeniden formülleştirmeye özgü olan işlem dizilerinin aynı zamanda Bereketli Hilal'in simge yazısı temelinde gelişen antikçağ bilimine de özgü olması bir tesadüf değildir.

Büyü neden bilimin gelişimiyle yok olsun? Bir anlığına çok gerçek! tanımsal sorunları bir kenara bırakıp bir esasa ilişkin sorunla uğraştığımızı varsayalım. Büyü dünyayı değiştirmek için, 'simgesel' olsun olmasın bir dizi süreç olarak anlaşıldığı oranda, yerini rakip bir diziye bırakmak durumundadır. Olayların akışını denetleyebilme yolundaki büyü ve diğer uğraşlar sözcüğün büyüsüne dayandığı oranda, kitaba tapınmak durumundadır. Ancak bu 'düşünce sistemlerinin' aynı kulvarda koştukları iddiasına katılmıyorum. Sihrin büyüsü, en azından kısmen konuşan ve konuşulanın fiili kimliğine dayanmaktadır. Bir insanı ve sözcüklerini birbirinden nasıl ayırabiliriz? Kendimi nasıl bir başka dili konuşmaya ya da başka bir biçime yazgılı olarak düşünebilirim? Yazı, insan ile sözel eylemleri arasına bir mesafe koymaktadır. Bu durumda insan söylediklerini daha nesnel bir biçimde değerlendirebilir. Kendi yarattığı şeyin karşısına geçer, yorumlar yapar, hatta onu düzeltebilir; biçemini, aynı zamanda da sözdizimini... Yazıya dönük tutum sözlü icraya dönük olandan farklılaşmaktadır. Ancak anlık değişim, uzun vadeli olan gibi büyü alanını azaltmaz. Skorupski Horton'un fikirlerini değerlendirdikten sonra şu sözcüklerle bitirmiştir: "Kuşkusuz bilim 'geleneksel' meşruluk unsurlarını barındırır... ancak... bilim 'geleneksel' değil 'akılcı' bir düşünce biçimidir (1976:204)." Kullanılan birtakım işlemler yüzünden bunun 'akılcı' bir düşünce biçimi olduğunu (yinelemek gerekirse, Weberci ve halk terminolojisiyle ilgili olan sorunları bir kenara bırakıyorum) tartışacağım. Yazının kullanımıyla ilişkili olanlar en başta gelmektedir, çünkü mevcut bilgiye dair farklı bir inceleme, türünü, *doksa*'dan *logos*'un daha planlı bir şekilde ayrılmasını, daha esaslı bir doğruluk arayışını olanaklı kılmaktadır; Babil'deki astronomi çizelgelerine ve Eukleides'in geometri kuramlarına özgü olan sistematik

kayıt ve veri çözümlemesine; ayrıca sınırlayıcı taslakların ve bir eylemin diğerine etkisine dönük yinelemeli araştırmaya olanak sağlayan aynı işlemlerdir.

Somutun biliminden soyut düşüncenin gelişmesi, simgelerden kavramlara geçiş ve sezgi, hayal gücü ve algıdan vazgeçilmesi; bunlardan bahsetmek, sistematik bilginin birikimsel gelişiminin barındırdığı süreçleri genel terimlerle kaba bir şekilde değerlendirmek anlamına gelmektedir. Bu gelişim karmaşık öğrenme süreçlerini (yaratıcı sıçramalara ek olarak) içermektedir ve temelde kitabın varlığına bağlıdır.

Bilimin ve sistematik bilginin gelişiminin, din ve büyünün evrenmerkezci yönlerinde azalmaya yol açtığı olgusu (Skorupski, 1976) tarih ve mit örneğindeki kadar açıktır. Daha genel terimlerle dünyevileşme süreci olarak nitelenebilecek sürecin oluşmasını sağlamıştır. Bu sürecin birçok süreksizlikleri olmuştur ancak bunlar ne karşıtlı ne de göreceli terimlerle makul biçimde betimlenemez. Somutun biliminden soyutun bilimine geçiş, diğer bir deyişle artan soyutlukta (daha somut olanla yan yana) kavramların ve formülasyonların gelişimi, insan iletişimindeki temel değişimlere bakılmaksızın anlaşılamaz.

Bu şekilde, sadece Büyük Karşıtlık'tan kurtulmakla kalmayız aynı zamanda uzun vadeli farklılıkları tanımayı reddeden ve her bir 'kültürü' kendi başına, bağımsız bir şey olarak gören yaygın görelilikten de kaçınmış oluruz. Bu bir düzeye kadar böyledir. Ancak herhangi bir ilişki kümesi hakkında söyleyebileceğimiz şeylerin hepsi bu olamaz; sınırlar kesin bir biçimde tanımlanabilir. Küme, üretici ilişkiler ve teknolojik kazanımın belli bir düzeyinin belirli bir kombinasyonu bağlamında varolmaktadır. Sosyal etkileşimin geniş bir alanında olanaklar yaratan ve kısıtlılıklar getiren teknoloji, insan tarihi boyunca aynı genel doğrultuda değişmiştir. 'Genel' sözcüğünü kullanmamın sebebi bunun geriye doğru harekete (W. H. R. Rivers'ın gözlediği gibi Melanezya'nın bazı bölgelerinde 'pratik sanatların' azalması) aynı zamanda da

farklılaşan geleneklerin çoğulluğunun gelişmesine izin vermesidir. Ancak özellikle de 'doğa üzerindeki egemenlik' ve 'bilginin gelişimi' olarak adlandırılan alanlarda bir yönlenme mevcuttur ve bu hareket, zihnin teknolojisinin gelişimi ve iletişim araçlarındaki değişim, özellikle de yazının ortaya çıkışıyla ilgilidir.

Bu tartışma boyunca kendimin de, konuşma karşısında metin, sözlü karşısında yazılı gibi karşıt bir ele alma tarzına düşme eğiliminde olduğumun farkındayım. Ancak vurguladığımız gibi, değişimler ve bu değişimlerin merkezinde yer alan ilişkiler sayısızdır. Birçok erken yazı sisteminde iletişim araçları rahiplerin elindedir; diğerlerindeyse dünyevi unsur daha güçlüdür. Ancak yazımın belirli bir grupla (bu hemen hemen günümüzden önceki tüm topluluklar anlamına gelir) sınırlandığı toplumların ortak bir özelliği, belli metinlerin içeriğinin okuryazar olanlardan olmayanlara bildirilmesidir; bu malzeme doğal olarak sadece okuryazarlar arasında aktarılsa da. Öğretmen anlatır, dinleyen cevap verir veya ezberler; mutlaka okuryazar olması gerekmez. Aslında çoğu eğitim bu biçimdedir, çünkü bu arzulanan bir öğretme yöntemidir. Elizabeth dönemi İngiltere'sinde yazılı bir oyunu kullanan dramanın iletişim kurduğu izleyici, yazma olanağı bulunmayan, sözcüklerin kitabına erişemeyen bir izleyicidir. Aynı şekilde, vaazlar kendi başlarına belki de Kutsal Kitabı okuyamayacak olan cemaate yazılı metni izah etmektedir. İki durumda da okuyamayan bir izleyicinin önünde okuryazar olanların icrasıyla karşı karşıyayız. Bu durum, papaz, mandarin* ya da kâtiplerin devam etmesini istediği bir durumdur; iletişim araçlarındaki gelişimler bu tür kısıtlamaları teknik olarak gereksiz, sosyal olarak faydasız kılsa bile. Bununla birlikte, kâtip kültürü devam etmektedir; *literati*ϕ tekellerini bırakmamakta, mandarinler denetimi sürdürmektedir.

---

* Eski Çin İmparatorluğu'nda yüksek rütbeli bir devlet memuru –çn.

ϕ Okuryazar kesim.

Diğer durumlarda, uzmanlaşmış yazım yazılı iletişimin seçkin birkaç kişiyle sınırlanmasına yol açan bir içeriye çekilmeye yol açabilir ve ürünlerinin kültürel konumu ve sözlü ve yazılı 'iki kültür' arasındaki ilişkiye dair sorunlar ortaya çıkarır. Örneğin Hammurabi Kanunları'nın sonsözü (Eski Babilce I) "bunun haksızlığa uğramış insanlara haklarını bildirmek için okunması amacını taşıdığını" belirtmektedir. Ancak yargıçlar aslında okuryazar olmadıkları için, kanunlar okullara havale edilmiştir (Landsberger, Kraeling ve Adams, 1960:98 içinde). Daha da ilginci, en ünlü Mezopotamya mitlerinin, Yaratılış Destanı ve Gılgamış'ın, "sadece okullarda düzeltildiği" iddia edilmiştir (s. 98). Bu tür destansı malzeme sadece toplam yazı üretiminin küçük bir parçasını oluşturmakla kalmaz, aynı zamanda da göreli olarak geç ortaya çıkmıştır; hem de ulusal bir destan olarak değil okullardaki sınıflarda biçimselleştirilmiş haliyle. Aslında Kramer belirtmektedir: Bu dönemin çoğu edebi etkinliğini izleyenler, insanların geneli değil kâtiplerdir (Kraeling ve Adams, 1960:110).[3] Parker, Mısır kökenli yazılı malzemeler, örneğin ilahiler hakkında benzer bir noktayı vurgular; öğrenciler yazmayı öğrenirken, birçok okul metni "ahlaki ilkeleri... aşılamaktadır (Kraeling ve Adams 1960:113)."

Bu uzmanlaşmış yazım durumu, sadece kendi özel yazılı biçimlerini değil aynı zamanda sözlü biçimlerini de yaratır. Bununla, yazılı toplumlarda sözlü unsurun, bu ilave ifadenin varlığıyla çok çeşitli biçimlerde etkilenebileceğini söylemek istiyorum. Bu noktayı geliştirirken, üç temel dilbilimsel durum türüne bakmakta fayda vardır:

1) Dilin tamamen sözlü bir biçim alması.

---

[3] Bu ifade genel bir kabulü yansıtmamaktadır; Speiser Gılgamış'ı bir ulusal destan, Landsberger bir okul metni olarak görür. Bu iki bakış açısı tamamıyla birbiriyle uyuşamaz olarak görünmese de, ikincisi kuşkusuz Gılgamış'ın bir mit olarak konumunu değiştirebilir.

2) Hem yazılı hem de sözlü biçimler alması (hepsi ya da insanların bir kısmı için).
3) Sözlü biçim yok olduğu ya da hiç oluşmadığı için sadece yazılı biçim alması.

Bu üç tür kabaca Swadesh'in ayrımına karşılık gelir:

1) Yerel diller.
2) Dünya dilleri.
3) Klasik diller.

Temelde ilgilendiğimiz şey bu ikinci tür durumlarıdır, çünkü XIX. yüzyılın sonuna kadar yazım hemen hemen evrensel olarak, bazen teknik, bazen dinsel, bazen de sınıfsal nedenlerden ötürü pek az insanla sınırlıydı. Bu tür bir uzmanlaşmış yazımın egemenliğinde, çoğunluk günlük hayatını sözlü ifadeyle sürdürüyordu; böylece bir yazılı ve sözlü gelenek yan yana varolmuştur. Aslında, eski toplumların çoğunda yazının kullanımı sadece uzmanlaşmamış (yani kâtiplere özgü) aynı zamanda da sınırlanmıştır (yani uygulama alanında).

Muhtemelen sınırlı yazıma uç bir örnek, Minos-Miken yazısı tarihinde bulunabilir. Bu özel olarak idari amaçlar için kullanılmaktaydı; "aslında yazılı edebiyat namına bir tek kırıntı kalmamıştır (Dow 1973:582)." Sözlü aktarım ve 'yazın' oluşumu bu ilk bürokratik yazı kullanımıyla yan yana sürmüş olmalıdır. Ancak sözlü iletişimin içeriğinin (örneğin, standartlaşmış sözlü biçimlerin yapısının) bunun sonucunda değişmediğini iddia edebilir miyiz (Parry ve Lord'un yapmaya çalıştığı gibi)? Kuşkusuz burada hem okuryazarların sayısı ve konumu hem de bunların etkinliklerinin alanı ve boyutu bakımından, yazım boyutu çok önem taşır. Bunlar Girit'te o kadar küçük çaptaydı ki, yazım yaklaşık MÖ 1200-1100 yıllarında sarayların yağmalanmasından sonra yok olmuştur. Okuryazar ve okuryazar olmayan bireyler arasında kaçınılmaz olarak bir tür sosyal etkileşim oluşması ve birincile-

rin çoğunlukla sosyal ve kültürel olarak baskın konumda olması, sözlü geleneğin bu ara evrede bile kendi içinde önemli değişimlere uğrayabileceği izlenimini vermektedir. Burada sadece, kuşkusuz okuryazar olmayanların inançlarının Kitaba dayalı dinlerin ortaya çıkışıyla ya da Shakespeare'in bir oyununun temsiliyle etkilenebileceği, belirli iletişim içeriğinden bahsetmiyorum. Ancak sözlü gelenekte yaygın olan sınırlandırıcı taslaklar ve iletişim biçemlerinin kendisi, önemli biçimlerde etkiye uğrayabilir. Kesinliği değil, ama olasılıkları göstermek için bir örnek alalım. Bu, Avusturya-Steiermark'ta bir tabloda resimlenmiş, XVIII. yüzyılın ilk yarısına ait ve *Beschreibung und Konterfei der Europäischen Nationen* olarak betimlenen bir çizelgedir (Çizelge 6). On millet sütunlarda gösterilmiştir; satırlar onları onyedi farklı ölçüte göre sınıflandırmaktadır: Davranış, hastalık, hoşlandığı şeyler, vb. Belirli özellikleri komşu halklara atfetme muhtemelen insan toplumları arasında evrensel bir durumdur. Fakat burada bu eğilim öyle bir yolla biçimselleştirilmiştir ki, bu süreç sisteme ve onun güvenirliğine büyük bir zorlayıcılık getirse de, her millet bu onyedi özellikten her birine göre sınıflandırılmak *zorundadır*. Çünkü çizelgede her boşluk doldurulmak *durumundadır;* taslak boş bir kutuya izin vermemektedir; boşluk matrise aykırıdır. Aslında günlük konuşmadaki dikkatsiz sınıflandırmanın bu yolla biçimselleştirilmesi gibi, çizelge sınırlandırıcı bir kayıttan bir tür başvuru kitabı olmaya doğru yönelmektedir; ulusal karakterin hazır bir hesabı, sadece bir üründen çok bir üretici; astrologlar ve başka uzmanlar tarafından 'sokaktaki adamı' kendini içerisinde bulduğu evrenin doğası hakkında bilinçlendirmek için kullanılan türden çizelgelere benzer. Ancak 'hesapçının' belirttiklerine ilişkin olarak, kitabın etkisi yalnızca yazılı bağlamlarla sınırlı değildir. Örneğin, bir çizelgenin biçimi görsel belleğin bir parçası olarak bizzat içselleştirilebilir; bu bellek birçok açıdan sözlü bellekten daha 'doğru (harfi harfine),' 'daha kesindir' ve daha az eklemlenmiş seslerin dizisiyle değil

tüm imgenin yeniden kurulmasıyla biçimlenmiştir; çizelgeleşmiş bir plan sözlü belleği şekillendirebilir, sınıflandırma ve anımsamayı etkileyebilir, aynı zamanda da bazı bakımlardan tümüyle sözlü duruma yabancı olan boş kutunun aykırı gelmesi gibi belirli bilişsel süreçleri teşvik edebilir. Bir kere alfabe veya matematiksel çizelge gibi aslen grafik araçlar öğrenildikten sonra bunlar, daha geniş çeşitlilikte ve büyük miktarda bilgiyi düzenlemek için kalem ve kâğıt olmadan kullanılabilir.

Ancak edebiyat alanında, yazının biçim ve içeriğe dönük etkisi daha açıktır. Bu kadar sık ihmal edilen bir şey olmasaydı, dilin kullanımının görsel inceleme fikri ve gerçekliğiyle nasıl şekillendiğine dair bir yorum gerekmeyecekti. T. S. Eliot'un *The Four Quartets*'da "sözcükler ve anlamlarla dayanılmaz boğuşmayı'" betimlemesini anımsayın.

"Sonunda burada yolun yarısındayım
Boşa geçen yirmi yıldan sonra, *l'entre deux guerres* yılları
Kelimeleri kullanmaya çalışıyorum, ancak
Her girişim tamamen yeni bir başlangıç, farklı bir başarısızlık.
Çünkü kelimelerin hakkından gelmek ancak
Artık söylemek zorunda olunmayan
Ya da niyetlenilen şekilde söylenmeyen şeyle öğrenilir.
Yani her cüret yeni bir başlangıç
Bulanıklığa bir saldırıdır;
Başıboş hislerin ve belirsiz duyguların darmadağmlığmda
Gün geçtikçe bozulan eski püskü araçlarla.
Güç ve teslimiyetle kazanılan
Öykünmesi umulmayan kişiler tarafından
Bir ya da birkaç kez zaten keşfedildi.
Ancak ortada bir rekabet yok
Sadece tekrar tekrar kazanılıp kaybedilen şeyi
Yeniden bulmak için çaba var:
Ve şimdi elverişsiz görünen koşullar altında.
Ancak muhtemelen ne kar ne zarar.
Bizler için sadece denemek var. Gerisi bizim işimiz değil."

Çizelge 6. Avrupa Milletleri

Avrupa'da bulunan ulusların kısaca betimlenmesi ve farklı özellikleri

İsimler	*İspanyol*	*Fransız*	*Belçikalı*	*Alman*	*İngiliz*	*İsveçli*	*Polonyalı*	*Macar*	*Moskof*	*Türk veya Yunan*
Tavır	Mağrur	Uçan	Sinsi	Samimi	Kibar	Sağlam	Köylü	Vefasız	Kötü niyetli	Nisan iklimi gibi kaypak
Kişilik	Saf	Sabırlı ve geveze	Kıskanç	Fena değil	Dostane	Zalim	Ürkek	Gaddar	Slavlara hiç benzemez	Genç bir şeytan
Zihin	Zeki ve bilge	Tedbirli	Keskin zekâlı	Nüktedan	Direngen	Acımasız	Kibirli	Dingin	Tamamen beceriksiz	Vasat bir zekâ
Fiziksel özellikler	Erkeksi	Çocuksu	Gönülsüz	Üstün	Kadınsı	Sıradan	Orta yapılı	Pembe benizli	Son derece kaba	Hassas duyarlı görünüm
Beceri	Yazı	Askeri meseleler	Kilise hukuku	Laik hukuk	Hayat adamı	Güzel sanatlar	Farklı diller	Latince	Yunanca konuşma	Politik meseleler

İsimler	*İspanyol*	*Fransız*	*Belçikalı*	*Alman*	*İngiliz*	*İsveçli*	*Polonyalı*	*Macar*	*Moskof*	*Türk veya Yunan*
Kıyafet	Saygın	Değişken	Saygın kölesi	Moda tarzı	Fransız	Köhne	Uzun etekli	Rengarenk	Boyunduruk	Kadın gibi
Kusurlar	Kibirli	Hilekâr	Şehvete düşkün	Savurgan	Vesveseli	Saf	Övüngen	Kalleş	Lafebesi	Daha da çok lafebesi
Hoşlanma	Pohpohlama ve övgü	Savaş	Altın	İçki	Şehvet	Pahalı yiyecekler	Aristokrasi	Karışıklık yaratma	Küçücük şeyler	Kendini sevme
Hastalık	Kabızlık	Kendilerine özgü	Veba	Bodagra	Tüketim	Kolik	Fıtık	Grip	Astım	Anemi
Ülke	Bereketli	iyi işlenmiş Hoş		Güzel	Bereketli	Dağlık	Ormanlık	Verimli ve maden açısından zengin	Buzla kaplı	Hoş
Savaş erdemleri	Mert	Machiavellici	Tedbirli	Yenilmez	Denizde kahraman	Tutkulu	Kararsız	Korsan gibi	Organize	Uyuşuk
Saygı	Her şeyin en iyisi	İyilik	Biraz daha iyi	Hâlâ bayağı dindar	Ay gibi değişken	İşlek arı kovanı	Her çeşit şeye inanma	Etkinlik	Dönek	Aynı
Yönetici	Monarşi	Kral	Patrik	Kayser	Şimdi biri yarın başkası	Mülkiyet	Seçilmiş biri	Sevilmeyen	Gönüllü	Tiran
Bolluk	Meyveler	Mal	Şarap	Tahıl	Kendini gizleme	Maden yatakları	Savunma	Her şey	Tarçın	Yumuşak ve zarif şeyler
Eğlence	Oyunlar	Gizli aşk	Sohbet	İçmek	iş	Yemek	Arbede	Uyuşukluk	Uyku	Hasta olmak
Hayvan benzeri	Fil	Tilki	Vaşak	Aslan	At	Öküz	Ayı	Kurt	Eşek	Kedi
Hayatı sona erer	Bir tekmede	Savaşta	Manastırda	Şarapta	Suda	Normal	Ahırda	Bir kılıçla	Karda	Hilekârlık ile

Eliot'ın sürdürdüğü çabayı yazılı ifadeye özgü bir tür çaba olarak nitelediğimiz zaman, sözlü şiirin bunun aksine kendiliğinden, ortak ve 'geleneksel' olduğunu iddia ediyormuşuz gibi bir yanlış anlaşılmayla karşı karşıya kalırız. Demek istediğim kesinlikle bu değildir. Ancak eğer sözcükler önümüzde, açıklanabilir, yeniden düzenlenebilir, yerine başka bir şey koyulabilir, irdelenebilir ve ölçüp biçilebilir biçimde bir kağıdın üzerinde çözümsel olarak serilmişse, dayanılmaz boğuşma farklı bir tona bürünür. Ve belirtildiği gibi, bir kez refleksiyon (yansıtma) yazılı bağlamda oluştuktan sonra, bu kendisini sözlü oluşuma aktarır. Yazılı şiire özgü veznin biçimselleştirilmesi, uyağın karmaşıklıkları ve strofik* biçimin gelişimine bakalım. Açıktır ki sone formu yazının sonucudur; ancak bir kere oluştuktan sonra göz ya da el aracılığı olmadan sözlü olarak yaratılabilir.

Edebiyat türlerinin sürekli biçimselleştirilmesi yazılı tarza özgüdür; bu kısmen görsel-uzamsal bir unsurun işin içine girmesinden kısmen de sözlü malzemeyi farklı şekillerde yeniden düzenlemeye olanak tanıyan yeni bir becerinin kazanılmasmdandır. Görsel-uzamsal unsurun etkisine dair uç bir örnek, tipografinin bir kanat ikonografisini yansıttığı Herbert'in "Easter-Wings" şiiridir:

"Paskalya Kanatları
Tanrı insanoğlunu servet ve bolluk içinde yarattı
Ancak o bunları aptalca elinden kaçırdı
Her gün biraz daha fakirleşti
Ta ki en yoksul
Olana dek:
Seninle birlikte
Hadi yükselelim

* Şiirde dizeden ayrı olarak, düzenli biçimde yinelenen modeli takip etmeyen ayrı bir bölüm –çn.

Tarlakuşları ahenklice
Bu güne senin zaferine şakırken:
Öyleyse düşüş içimdeki uçuşu artıracak.

Gençlik çağım keder içinde başladı:
Ve hâlâ hastalıklar ve utançla beraber
Günahkarı öyle cezalandırdın ki
Ta ki ben en zayıf
Olana dek
Seninle birlikte
Hadi birleşelim ve
Bu günü zaferin olarak görelim:
Çünkü kanadımı sana eklersem eğer
Istırap kendi içimdeki uçuşu artıracak"

Ancak bu, farklı bir yolla tüm İslam hat sanatı geleneğinde açığa çıkar. Burada kâtibin Kuran'ın harfi harfine içeriğine dönük hiçbir serbestliği yoktur ancak göze hitap eden karmaşık modeller işlemesi kabul görür ve desteklenir.

Ancak burada sorun, basitçe baskı biçimindeki oyunlar ya da hat sanatının biçemleri değil, bir bütün olarak görsel-uzamsal bağlamın kullanılışıdır. Buna ilişkin belirgin bir örnek metafizik şairleri tarafından tercih edilen türden çevrikleme (anagram) kullanımıdır; Herbert'in Meryem *(Mary)* üzerine çevriklemesi ("How well her name an *Army* doth present"), Richard Crashawe'in kendi ismiyle oynaması gibi ("Was Car then Crashawe; or Crashawe Car, Since both within one name combined are?") (cinasın aksine) konuşmada olası değildir. Bu belirli örneklerin hiçbiri konuşmada bir etkinlik göstermez. Ancak bunların temsil ettiği bir tür irdeleme, bir bütün olarak akademik etkinliğe özgüdür ve hem bilginin gelişimine hem de çizelgeleştirilmiş saçma şiire *(nonsense poetry)* katkı sağlamıştır.

İrdeleme aynı zamanda "standartlaşmış sözlü biçimlerde,"

şarkı ve destanların yapısı ve söyleyişinde değişiklikler yaratabilir. Konuşmalar biçimselleştirme derecesine göre farklılaşır ve şundan eminiz ki, 'formül' (Lord, 1960) veya anlamsal koşutluk (Fox, 1971) gibi özellikler sözlü olarak oluşturulmuş nazmın özelliklerindendir.[4]

> "Ey krallar dinleyin; ey yönetenler, kulak verin
> RAB'be ezgiler söyleyeceğim.
> İsrail'in Tanrısı, RAB'bi ilahilerle öveceğim
> Ya RAB, Seir'den çıktığın zaman,
> Edom kırlarından geçtiğinde,
> Yer sarsıldı, gökler yağmur boşandı,
> Evet, bulutlar yağmur yağdırdı."
>
> *(Hakimler,* 5:3-4)

Etki, tabii ki bir formülü yinelemekten değil yineleme ile yenilik arasında bir değişim, bir denge yaratmaktan kaynaklanıyor. Ancak bunun gibi özellikler yazının ortaya çıkışıyla zorunlu olarak terk edilmez;[5] biçimsellik daha da biçimselleştirilebilir; ilk yazılı kültürlerde rastlanan şiirlerin edebi işlenişine bakıp zorunlu olarak sözlü bir kalıntı sergilediğini düşünmek yanlış olacaktır. Bir formülü izlemek sözlü ifadeyle sınırlı değildir; Homeros'ta beliren listeler Pythagorasçı ya da Aristotelesçi çizelgelerden çok daha fazla sözlü oluşumun kanıtı olarak görülemez. Ya-

---

[4] LoDagaa cenaze şarkıları bizzat ritmik yapının parçaları olan ve diğer ikili biçimlere hemen hiç ilgisi olmayan anlamsal koşutluklarla doludur.

[5] *"Les textes poétiques se caractérisent par l'établissement, codifié ou non, de rapports d'équivalence entre différents points de la séquence du discours, rapports qui sont définis aux niveaux de représentation 'superficiels' de la séquence."* ([Şiirsel metinler söylemin farklı noktalarında kodlanmış ya da kodlanmamış ilişkilerin kurulmasıyla nitelenirler; bu ilişkiler kesintinin "yüzeysel" tasavvur seviyelerinde tanımlanırlar] Ruwet, 1975:316)

zılı kaynaklardan türeyen sözlü geleneğin doğasına dair çıkarımlar, çok derin irdelemeler gerektirmektedir. Birçok çeviri yazı, çoğunlukla karmaşık biçimlere dönüşmektedir; 'metnin' hangi konuşmayı temsil ettiğinden hiçbir zaman tam anlamıyla emin olamayabiliriz.

Tabii ki kısa, ritmik şarkılar ile uzun eserler arasında dikkate değer farklılıklar vardır; ancak ilk yazılı kayıtlarda bulunan bazı şiirlerin hayli biçimsel niteliklerinin, aslında çok da sözlü gelenekten türemediği, fakat görsel-uzamsal unsura sahip model biçimlerinin gelişimini teşvik eden yazı sisteminin baskısı altındaki belirli özelliklerin artışını, bir uzantısını temsil ettiği öne sürülebilir. Bu gelişim için en elverişli konum, okuryazar bir konuşmacının okuryazar olmayan bir izleyiciyle iletişim kurduğu durum gibi gözükmektedir; ancak okuryazarlar tarafından geliştirilen vezin ve anlam öğelerinin bizzat varlığı sözlü yaratıcıyı da etkilemektedir. Buna koşut bir örnek alırsak, söylev yazının müdahalesiyle retoriğe doğru şekillenebilir.

Formül ve anlamsal koşutluk gibi özel konular marjinal durumlardır ve tartışmamızın temelini oluşturmamaktadır. Bizim için daha merkezi olan, çizelge ve listenin konumudur. İkincisi, bilişsel süreçlerle doğrudan ve yakın bir şekilde ilişkilidir. Çünkü alışveriş listeleri olarak adlandırdığım türden listelerin yapımı, gerçek ya da figüratif, insan eyleminin planlanmasına dair genel sürecin bir parçasıdır. Gallanter, Miller ve Pibram *Plans and Structure of Behavior* adlı kitapta şöyle derler: "Planlama, testleri yürütmek için testlere dair bir listenin yapımı olarak düşünülebilir (1960: 38)." Burada test, etkinliğin işleyişsel aşamasının öncesi ve sonrasının bir parçasıdır ve liste de "davranışın hiyerarşik örgütlenmesini" temsil etme yoludur (1960:15). İnsanın başarısı temelde planların yapılması, simgesel düşüncenin kullanılması değil, bu planların dışsallaştırılması ve iletilmesi, simgeciliğin yürütülmesidir. Birinin yakın akrabalarının veya meslektaşlarının liste yapım etkinliklerine dair bir anlık bir gözleminin

doğrulayacağı gibi, yazıyla desteklenen, teşvik edilen, dönüştürülen, nitelik kazandırılan kesinlikle bu tür bir etkinliktir. Bu, yazıya özgü olan bağlamsızlaştırma (daha doğrusu yeniden bağlamlaştırma) sürecinin bir yönünü temsil eder; sadece dışsal değil aynı zamanda da içsel bir etkinliktir. Başka bir açıdan bakarsak, yazı düşüncelerimizi daha özgürce ifade etmemizi sağlar. Tabii ki bütün konuşmalar beyin tarafından programlanır ve bu şekilde içsel duyum tarafından denetlenmeye maruz kalır; düşünce olarak adlandırdığımız şeyin çoğu sessiz konuşmadır. Kişiler arası iletişimler (düşünceler) büyük potansiyel önem taşıyabilmesine rağmen, ancak düşündüğümüz şeyin çok küçük bir kısmı kişiler arası iletişime dönüşür, yani X'e dair A B'ye.

Bu düşüncelerin işitsel alanda başarılamamasının birkaç sebebi vardır. 'Muhtemelen o belirli anda bir dinleyici yoktur ve düşünce akışını gelecekteki bir durum için saklaması güçleşmektedir. Ya da bunlar, Freud'un varsaydığı anlamda içsel bazı araçlarla yasaklanmıştır veya bir otorite konumundadır ya da saldırgandır, sıkılmıştır. Ya da çoğumuz gibi basitçe kendi kaygılarına dönüktür ve ortak bir düzlemde uzlaşmayı amaçlamaktadır, ancak bir monologu, bir başkasının düşüncelerinin bitmek tükenmek bilmeyen bir şekilde açıklanmasını dinlememekte ısrarcıdır. Belirli sosyal durumlar bunun dışındadır, saray örneğinde, cenaze konuşmasında, evlenme hitabında, tanrıya edilen duada olduğu gibi.

Ancak yazı bize, sözlü ilişkinin çoğunlukla engellediği bu tür bir monolog imkânını verir. Bir bireyin kendi düşüncelerini, uzun uzadıya, kesinti olmadan, düzeltmeler ve çıkarmalarla, uygun bir formüle göre ifade etmesini sağlar. Tabii ki bu amaç için gereken basitçe bir yazı biçimi değil, işlek bir yazı ve hızlı kaydetmeyi sağlayan araçlardır. İçsel ya da dışsal söylemi, düşünceleri ya da konuşmayı kaydetmek için kuşkusuz kalem ve kâğıt, balmumu kalemi ve kilden daha uygundur; stenonun elyazısından, elektrikli daktilonun elle çalışan daktilodan daha uygun ol-

ması gibi. Ancak ilk kaydetme oluştuktan sonra gözden geçirme, görsel denetim ve onu izleyen yeniden formülleştirmeye dayanmaktadır.

Sadece mekanik anlamda değil, bilişsel anlamda da yazının iletişimde yaptığı dönüşümlerin, aklımızla ne yapabileceğimiz ve onun bizle ne yapabileceğinin farkına varmak için bir kitabın içeriği hakkında kafa yormamız gerekmez. İletişim araçlarındaki değişimleri değerlendirerek varsayılan farklılıklara daha çok kesinlik, daha çok anlamlılık vermenin olanaklı olup olmadığını görmek için, çeşitli yazarların bizim kültürümüz karşısında 'diğer kültürlerden' bahsetme yollarını inceledim. Farklılıkları olduğu kadar düzenekleri de inceleyerek, bilişsel süreçler, insan düşüncesinin doğası, *l'esprit humain* (sırayla Chomsky ve Lévi-Strauss'un formüllerini kullanırsak), sorununa bir yaklaşım getirmeye çalıştım. Bu yaklaşım insanlar arasındaki ve kendi içlerindeki iletişim biçimi değişikliklerinin etkisini göz önüne almaktadır. Bu içsel yönün buradaki önemini özellikle vurgulamak istiyorum, çünkü içsel duyumun rolü ve düşüncelerimizi açıklaştırmada yazının katkısı, iletişimdeki unsurları insanlar (ya da sosyal kişiler) arasındaki dışsal ilişkiler sorunu olarak görenler tarafından hemen hiç önemsenmemektedir; göze çarpan durum, her zaman kısıtlayıcı değildir, bir dinleyici, kendim durumudur. Bu düzlemde bile 'sosyal ortam' tümüyle önemlidir; bildiğimiz türden bilişsel süreç için temel bir ön gerekliliktir. Durkheim'ın belirttiği gibi sosyal etken içselleşmiştir. Ancak içselleştirme bir *tabula rasa*'ya damga basma, balmumundaki baskı sorunu değildir; 'insan aklının doğası' (Chomsky'nin Descartesçı kullanımıyla başlangıç yapı, Piagetci anlamda programlanmış, gelişimsel yapı) ve dışarıda olan (çöller olduğu kadar kitaplar anlamında çevre) ile sürekli tepkimenin rol aldığı bir içsel diyalogun parçasıdır.

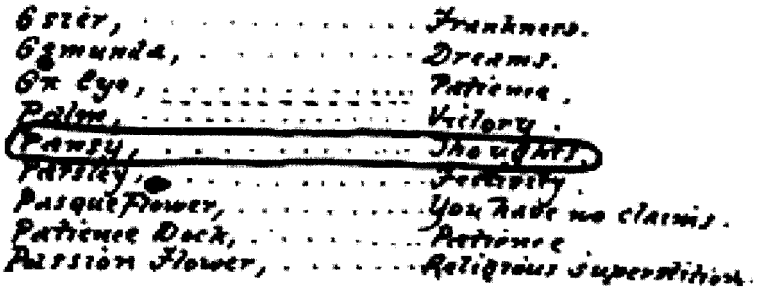
Bu, insan düşüncesinin gelişimine oldukça seçmeci bir yaklaşım gibi görünebilir; ampirizme olduğu kadar akılcılığa, deneti-

me olduğu kadar iç gözleme yer veren bir yaklaşım. Ancak kuramın ikili karşıtlık temelinde ele alınmasının yarattığı tartışma her zaman entelektüel gelişim için en iyi ortamı sunmamaktadır; yetersiz çözümler çoğunlukla yetersiz tariflerin sonucunda oluşmaktadır ve Chomsky'nin bir XVII. yüzyıl karşıtlığına dönmesi, davranışçı bakış açılarının en uç ifadelerine saldırma silahı olmanın (ve köktenciliğin sadece onun kullandığı bir şey olmadığını göstermesi) dışında oldukça yetersizdir. Daha da ötesi bu yaklaşım, 'insan düşüncesinin doğasını,' tür düzeyinde, dilin evrensel unsurları, özellikle de evrensel dilbilgisi, dilbilgisel yapı düzeyinde tanımlamaya eğilimlidir; çünkü anlamın derin yapısı, dilbilgisel yüceltmeyle sesin yüzey yapısına ilişkin kılınmıştır (1968:25).[6]

Bu düzeyi yok sayabileceğimizi söylemiyorum. Ancak insan düşüncesi sadece evrenselliklerle ele alınamaz. Antropologlar sadece çeşitli kültürlerdeki bilişsel biçimlerin farklılıklarına dikkat çekmemişlerdir; farklılığın kesin biçimde tanımlanması, kültürlerin çatışmasına olağan ve sağduyusal bir tepkidir. Bazı dilbilimciler, bilişsel farklılıkları belirli diller arasındaki farklılıklar temelinde açıklamaya çalışmışlardır. Burada Benjamin Lee Whorf'un farklı dillerin bilişsel modeller ve sosyal sistemlere dair içerimlerini ortaya çıkarmaya dönük heyecan verici uğraşını anımsıyoruz. Batılı endüstrileşmiş toplumlarda, standart ortalama Avrupalının biçimselleşmiş metinlerin varlığıyla, kayıt tutma, listeler ve formüllerle yüklenmiş olduğu kabul edilir. Bu ilginç tartışma farklılık sorunuyla yüzleşmeyi denemektedir. Ancak dışsal sosyal etkenlerin dil üzerindeki etkisini anlamakta dikkat çekici bir biçimde ve açıkça başarısız olmaktadır. Bütün bu özellikler sadece Avrupalı dillerle bağlantılıdır, çünkü bunlar *yazılıdır*. Bu nitelikleri dar biçimde tanımlanmış, dilbilimsel de-

[6] Bu Chomsky'nin genel ifadesine ilişkin bir yorumdur, ama sadece birisidir.

ğişkenlerle ilişkili hale getirme isteği, akademik alanın biçimsel sınırlarının, entelektüel uğraş üzerindeki sık sık tekrarlanan egemenliğine bir örnektir. Bununla beraber, pek az bilim adamı kendi bilgi biçimlerinin koşullarına ve bunun insan düşüncesi üzerine etkisine dikkat etmiştir. Vygotsky, insanlığın bilincinin ve zihninin belirlenmesinin tarihsel koşullarından bahsetmektedir. Belirleme kavramını düzeltmek isterken, iletişim biçimindeki ve araçlarındaki değişimlerin (dil sadece bir unsurudur, ancak en önemlisidir) rolü zaman içinde araştırılmalıdır; sosyolojik, psiko-biyolojik, aynı zamanda da tarihsel olan, ayrıca sözlü ifadeyi olduğu kadar yazılı metni de göz önüne alan gelişimsel açıdan... Çünkü yazı Bloomfield'ın (ve diğerlerinin) öne sürdüğü gibi sadece konuşmanın fonografik kaydı değildir; sosyal ve teknolojik koşullara bağlı olarak liste, formül ve çizelgenin önemli bir rol oynadığı sorun yürütme ve çözmeye dair belirli türdeki gelişimlerle ilişkili olan dilsel etkinliğin özel biçimlerini teşvik eder. Eğer 'yaban akıldan' bahsetmek istiyorsak bunlar onun evcilleştirilmesinin vasıtalarından bazılarıdır.

('Az bilinen' bir dil vardır
Sevgililerin sahiplendiği.
Simgeleri toprağın üzerinden gülümser
İşlenmiştir Tabiatın harika elleriyle."
The Language of Flowers)

Kaynakça

Albright, W. F. (1968), *Yahweh and the Gods of Canaan,* Londra.

Anderson, P. (1974), *Passages from Antiquity to Feudalism,* Londra.

Beattie, J. H. M-. (1968), "Aspects of Nyoro symbolism," *Africa,* 38:413-442.

(1970), "On understanding ritual," B. R. Wilson, (haz.), *Rationality,* Oxford.

(1976), "Right, left and the Banyoro," *Africa,* 46:217-235.

Beidelman, T. O. (1961), "Hyena and rabbit: A Kaguru representation of matrilineal relations," *Africa,* 31:61-74.

Bendix, R. (1960), *Max Weber: And Intellectual Portrait,* New York.

Benn, S. I. (1967), "Equality, moral and social," *The Encyclopedia of Philosophy,* New York.

Berlin, B. ve Kay, P. (1969), *Basic Color Terms: Their Universality and Evolution,* Berkeley, California.

Birot, M. (1960) *Textes administratifs de la salle 5 du palais* (Archives royales de Mari IX), Paris.

(1964), *Textes administratifs de la salle 5 du palais* (2e partie) (Archives royales de mari XII), Paris.

Bloch, M. (haz.) (1975), *Political Language and Oratory in Traditional Society,* Londra.

Bloomfield, L. (1933), *Language,* New York.

Bottéro, J. (1956), *Textes administratifs de la salle* 110 (Archives royales de Mari VII), Paris.

(1958), "Lettres de la salle 110 du palais de Mari," *Revue d'assyriologie et d'archéologie orientale,* 52:163-176.

Braimah, J. A. ve Goody, J. (1967), *Salaga: the Struggle for Power,* Londra.

Breasted, J. H. ve (1930), *The Edwin Smith Surgical Papyrus,* 2 cilt. Chicago.

Bruner, J. S. ve diğerleri (1966), *Studies in Cognitive Growth,* New York.

Bunzel, R. (1932), "Zuñi Origin Myths," *Forty-seventh Annual Report of the Bureau of American Ethnology,* Washington.

Cassirer, E. (1944), *An Essay on Man,* New Haven, Conn.

Chadwick, H. M. ve N. K. (1932), *The Growth of Literature.* I. cilt, Cambridge.

(1936), *The Growth of Literature,* II. cilt, Cambridge.

Cheryy, C. (1966), *On Human Communication,* 2. basım, Cambridge, Mass.

Chiera, E. (1929), *Sumerian Lexical Texts from the Temple School of Nippur,* Chicago.

Chomsky, N. (1968), *Language and Mind,* New York.

Cole, M. ve Scribner, S. (1974), *Culture and Thought,* New York.

Cooley, E. H. (1909), *Social Organization,* New York.

Cox, M. R. (1893), *Cindereda, 345 Variants* (Folklore Society Monograph No. 31), Londra.

Culpeper, N. (tarihsiz), *The British Herbal and Family Physician* (1. basım, 1649 Londra).

Dentan, R. C. (haz.), (1966), *The Idea of History in the Ancient* Near East, New Haven, Conn.

Dewdney, S. (1975), *The Sacred Scrolls of the Southern Ojibway,* Toronto.

Dieterlen, G. (1952), "Classification des végétaux chez les Dogon," *Journal de la Société, des Africanistes,* 22:115-158.

Douglas, M. (1966), *Purity and Danger*, Londra.

Doutté, E. (1909), *Magie et religion dans l'Afrique du Nord.* Algiers.

Dow, S. (1973), "The linear scripts and the tablets as historical documents (a) Literacy in Minoan and Mycenaean lands," I. E. S. Edwards, C. J. Gaad, N. G. L. Hammond ve E. Sollberger (haz.), *The Cambridge Ancient History,* 2. cilt, I. bölüm, *History of the Middle East and the Aegean Region c. 1800-1380 B.C.,* Cambridge.

Durkheim, E. (1915), *The Elementary Forms of the Religions Life.* Glencoe, Illinois (*Les formes élémtaires de la vie religieuse*, 1912).

(1933), *The Division of Labour in Society,* New York (*De la division du travail social,* 1893).

Durkheim, E. ve Mauss, M. (1903), *Primitive Classification,* çev. ve haz. R. Needham, Londra, 1963 *(La classification primitive).*

Eisenstein, E. L. (1968), "Some conjectures about the impact of prin-

ting on Western society and thought: a preliminary report," *Journal of Modem History,* 40:9-56.

Empson, W. (1930), *Seven Types of Ambiguity.* Londra.

Evans-Pritchard, E. E. (1934), "Lévy-Bruhl's theory of primitive mentality," *Bulletin of the Faculty of Arts* (Cairo), 2:1-36.

(1937), *Witchcraft, Oracles and Magic among the Azande,* Oxford.

(1940), *The Nuer,* Oxford.

Falkenstein, A. (1936), *Archäische Texte aus Uruk.* Leipzig.

Field, M. J. (1948), *Akim-Kotoku: an Oman of the Gold Coast.* Londra.

Finnegan, R. (1954), "Chemical, culinary and' cosmetic arts," C. Singer ve diğerleri (haz.), *A History of Technology,* I. cilt, *From Early Times to Fail of Ancient Empires,* Oxford.

Fox, J. J. (1971), "Semantic parallelism in Rotinese ritual language," *Bijdrdgen tot de taal-land-en volkenkunde,* 127:215-251.

Frazer, J. (1890), *The Golden Bough,* Londra (Türkçesi, *Altın Dal,* Payel 1991).

Gardiner, A. H. (1947), *Ancient Egyptian Onomastica,* Londra.

Gay, J. ve Cole, M. (1967), *New Mathematics in an Old Culture* New York.

Gelb, I. J. (1963), *A Study of Writing,* 2. basım, Chicago.

Goody, E. N. (1977), "Towards a theory of questions" (Malinowski Lecture, 1975), E. N. Goody (haz.), *Questions and Politeness: Strategies in Social Interaction,* Cambridge.

Goody, J. (1959), "Ethnohistory and the Akan of Ghana," *Africa,* 29:67-81.

(1962), *Death, Property and the Ancestors,* Stanford.

(1968a) (haz.), *Literacy in Traditional Societies,* Cambridge.

(1968b), "The miyth of a state," J. *Mod. African Studies,* 6:461-473.

(1968c), "Time:social organization, *International Encycl. Soc. Sciences,* 16:30-42, New York.

(1969), *Comparative Studies in Kinship,* Londra.

(1972a), *The Myth of the Bagre,* Oxford.

(1972b), "Literacy and the non-literate," *Times Literary Supplement,* 12 Mayıs 1972. (Yeni basım: R. Disch (haz.), *The Future of Literacy,* Englewood Cliffs, New Jersey, 1973).

(1975), "Religion, social change and the sociology of conversion," J. Goody (haz.), *Changing Social Structure in Ghana,* Londra.

(1976a), "Civilisation de l'écriture et classification, ou l'art de jouer sur les tableaux," *Actes de la Recherche en Sciences Sociales,* 87-101.

(1976b), "Literacy and classification: on turning die tables," R. K. Jain (haz.), *Text and Context,* Philadelphia.

(1977), "Mémoire et apprentissage dans les sociétés avec et sans écriture: la transmission du Bagre," *L'Homme,* 17.

Goody, J., Cole, M. ve Scribner, S. (1977), "Writing and formal operations: a case study among the Vai," *Africa.*

Goody, J. ve Watt, I. P. (1963), "The consequences of literacy," *Comparative Studies in History and Society,* 5:304-345.

Goody, J. ve Wilks, I. (1968), "Writing in Gonja," J. Goody (haz.), *Literacy in Traditional Societies.* Cambridge.

Gordon, CH. (1965), *Ugaritic Text book* (Analecta Orientalia, 38), Roma.

Gordon, E. I. (1959), *Sumerian Proverbs: Glimpses of Everyday Life in Ancient Mesopotamia, Philadelphia.*

Granet, M. (1934), *La Pensée chinoise,* Paris.

Grant, M. (1970), *The Ancient Historians,* Londra.

(1973), *Roman Myths,* Londra.

Greenfield, P. M. (1972), "Oral or written language: the consequences for cognitive development in Africa, the United States and England," *Language and Speech,* 15:169-177.

Greimas, J. ve Rastier, E. (1968), "The interaction of semiotic constraints," *Game, Play, Literature,* Yale French Studies, No. 41.

Griaule, M. (1948), *Conversations with Ogotetnmêli,* İngilizce çeviri: Londra, 1965 (*Le Dieu d'eau).*

Hammel, E. A. (1972), *The Myth of Structural Analysis: Lévi-Strauss and the Three Bears* (Addison-Wesley modules in Anthropology, No. 2), Reading, Mass.

Havelock, E. A. (1963), *Preface to Plato, Cambridge*, Mass.

(1973), *Prologue to Greek Literacy,* Cincinnati.

Hirst, P. Q. (1975), "The uniqueness of the West," *Economy and Society,* 4:446-475.

Hockett, C. (1960), "The Origin of Speech," *Scientific American,*

203:88-96.

Hodgkin, T. (1976), "Scholars and the revolutionary tradition: Vietnam and West Africa," *Oxford Review of Education*, 2:111-128.

Horton, R. (1967), "African traditional thought and Western science," *Africa,* 37:50-71, 155-187.

Horton, R. ve Finnegan, R. (haz.), (1973), *Modes of Thought,* Londra.

Hussey, M. (1967), *Chaucer's World: A Pictorial Companion,* Cambridge.

Jakobson, T. (1939), *The Sumerian King-List,* Chicago.

Kaufman, E. L., Lord, M. W., Reese, T. W. ve Volkmann, J. (1949), "The discriminations of visual number," *Am. J. Psych,* 62:498-525.

Kay, P. (1971), "Language, evolution and speech style."

Kinnier Wilson, J. V. (1972), *The Nimrud Wine Lists,* British School of Archaeology in Iraq.

Kirk, G. S. (1962), *The Songs of Homer,* Cambridge.

(1970), *Myth: its meaning and functions in ancient and other cultures,* Cambridge.

Kraeling, C. H. ve Adams, R. M. (haz.), (1960), *City Invincible,* Chicago.

Kramer, S. N. (1956), *From the Tablets of Sumer,* Indian Hills, Colorado.

Kuhn, T. (1962), *The Structure of Scientific Revolutions,* Chicago *(Bilimsel Devrimlerin Yapısı,* Alan, 1983).

(1970), "Logic of discovery or psychology of research?," I. Lakatos ve A. Musgrave (haz.), *Criticism and the Growth of Knowledge,* Cambridge.

Lakatos, I. ve Musgrave, A. (haz.), (1970), *Criticism and the Growth of Knowledge,* Cambridge.

Landsberger, B. (haz.), (1955), (MSL III) *Materialen zum Sumerischen Lexicon III.,* Roma.

(1967), (MSL IX) *Materialen zum Sumerischen Lexicon* IX, Roma.

(1969), (MLS XII) *Materials for the Sumerian Lexicon* XII, Roma.

(1971), (MSL XIII) *Materials fox the Sumerian Lexicon* XIII, Roma.

Lerrer, A. (1969), "Semantic cuisine," *Journal of Linguistics,* 5:39-55.

Lévi-Strauss, C. (1956), "Les organisations dualistes, existent-elles?," *Bijdragen,* 112:99-128.

(1960), 'On manipulated sociological models,' *Bijdragen,* 116:45-54.

(1962), *La Pensée sauvage.* Paris. (İngilizce çevirisi: Londra, 1966; Türkçesi: *Yaban Düşünce*, çev. Tahsin Yücel, YKY, İstanbul, 1994, 1996).

(1968), 'The concept of primitiveness,' R. B. Lee ve I. De Vore, (haz.), *Man the Hunter,* Chicago.

(1970), *The Raw and the Cooked. Introduction to a Science of Mythology,* Londra. (*Le cru el le cuit,* 1964).

(1973), *From Honey to Ashes.* Londra (*Du miel aux cendres,* 1966).

Lévy-Bruhl, L. (1910), *Les Fonctions mentales dans les sociétés inférieures.* Paris. (İngilizce çevirisi: L. A. Clare, *How Natives Think.* Londra, 1926).

Llody, G. E. R. (1966), *Polarity and Analogy.* Cambridge.

Lord, A. B. (1960), *The Singer of Tales.* Cambridge, Mass.

(1967), 'The influence of a fixed text,' *To Honor Roman Jakobson,* II. cilt, *Janua Linguarum* series major 32. Paris ve La Haye.

Lyons, J. (1963), *Structural Semantics* (Publications of the Philosophical Society, 20). Oxford.

(1968), *Introduction to Theoretial Linguistics.* Cambridge.

Maranda, P. ve E. K. (1971), *Structural Models in Folklore and Transformation Essays.* La Haye.

Maranda, P. ve E. K. (haz.) (1971), *Structural Analysis of Oral Tradition.* Philadelphia.

Maspero, G. (1888), *Un Manuel de hiérarchie égyptienne.* Paris.

Masterman, M. (1970), 'The nature of a paradigm,' I. Lakatos ve A. Musgrave (haz.), *Criticism and the Growth of Knowledge.* Cambridge.

Maybury-Lewis, D. (1960), 'The analysis of dual organizations,' *Bijdragen,* 116:17-44.

Merton, R. K. (1941), 'Karl Mannheim and the sociology of knowledge,' *J. Liberal Religion 2. (Social Theory and Social Structure,* yeni basım 1957. Glencoe. Illinois.)

(1945), 'The Sociology of Knowledge,' G. Gurvitch ve W.E. Moore (haz.), *Twentieth Century Sociology.* (Reprinted Merton, 1957) New York.

Miller, G. A. (1956), 'The magical number seven, plus or minus two: some limits on our capacity for processing information,' *Psychol.*

Rev., 63:81-97.

Miller, G., Gallanter, E. ve Pibram, K. (1960), *Plans and the Structure of Behavior.* New York.

Mounin, G., (1970), *Introduction à la sémiologie.* Paris.

Murdock, G. P. (1941), *Ethnographic Bibliography of North America.* New Haven, Conn.

Nadel, S. F., (1942), A *Black Byzantium.* Londra.

Needham, J. (1956), *Science and Civilisation in China,* 2 cilt, *History of Scientific Thought.* Cambridge.

Needham, R. (1956), Durkheim ve M. Mauss'un İngilizce çevirisine önsöz: *Primitive Classification.* Londra.

(1967), 'Right and left in Nyoro symbolic classification,' *Africa,* 37:425-452.

(1976), 'Nyoro symbolism: the ethnographic record,' *Africa,* 46:236-246.

Needham, R. (haz.) (1973), *Right and Left: Essays on Dual Symbolic Classification.* Chicago.

Nesbit, W. M. (1914), *Sumerian Records from Drehem,* New York.

Norman, D. A. (1969), *Memory and Attention,* New York.

Nougayrol, J. (1962), "L'influence babylonienne à Ugarit, d'après les textes en cunéiformes classiques," *Syria,* 39:28-35.

Ong, W. J., (1971), *Rhetoric, Romance and Technology,* Ithaca, New York.

(1974), *Ramus, Method and the Decay of the Dialogue,* New York.

Opie, I. ve P. (1959), *The Lore and Language of Schoolchildren,* Oxford.

Oppenheim, A. L. (1964), *Ancient Mesopotamia,* Chicago.

Page, D. (1973), *Folktales in Homer's Odyssey,* Cambridge, Mass.

Parsons, T. (1937), *The Structure of Social Action,* New York.

(1966), *Societies: Evolutionary and Comparative Perspectives,* Englewood Cliffs, New Jersey.

Popper, K. (1963), *Conjectures and Refutations,* Londra.

(1970), "Normal science and its dangers": I. Lakatos ve A. Musgrave(haz.), *Criticism and the Growth of Knowledge.* Cambridge.

Postman, L. ve Keppel, G. (haz.) (1969), *Verbal Learning and Memory,* Londra.

Pulgram, E. (1951), "Phoneme and grapheme: a parallel," *Word,* 7:15-20.

(1965), "Graphic and phonic systems: figurae and signs," *Word,* 21:208-24.

Radcliffe-Brown, A. R. (1922), *The Andaman Islanders,* Cambridge.

Rattray, R. S. (1913), *Hausa Folklore,* Oxford.

Roden, C. (1968), *A Book of Middle Eastern Food,* Londra.

Rodinson, M. (1949), "Recherches sur les documents Arabes relatifs à la cuisine," *Revue des études islamiques,* 17-18.

Rohwer, W. D. Jr. (1975), "An introduction to research on individual and developmental differences in learning," W. K. Estes (haz.), *Handbook of Learning and Cognitive Processes,* 3. cilt: *Approaches to Human Learning and Motivation,* Hillsdale, New Jersey.

Rosemont, H. Jr. (1974), "On representing abstractions in archaic Chinese," *Philosophy East and West,* 24:71-88.

Ruwet, N. (1975), "Parallélismes et déviations en poésie," Langue, *discours, société, pour E. Benveniste.* Paris.

Sahlins, M. (1976), *Culture and Practical Reason,* Chicago.

Saussure, F. (1960), *Course in General Linguistics*, Londra *(Cours de linguistique générale,* 1916, [*Genel Dilbilim Dersleri*, çev. Berke Vardar, Verso, 1984]).

Scribner, S. ve Cole, M. (1973), "Cognitive consequences of formal and informal education," *Science,* 182:553-559.

Shicls, E. (1968), "Intellectuals," *Encyclopedia of the Social Sciences,* New York.

Shippey, T. A., (1972), *Old English Verse,* Londra.

Sigerist, H. E. (1951), *A History of Medicine,* I: *Primitive and Archaic Medicine,* Londra.

Skorupski, J. (1976), *Symbol and Theory: a philosophical study of the theories of religion in social anthropology*, Cambridge.

Smith, M. G. (1957), "The social functions and meaning of Hausa praise-singing," *Africa,* 27:26-45.

Smith, P. (1975), *Le Récit populaire au Ruanda* (Classiques africains), Paris.

Soyinka, W. (1976), *Myth, Literature and the African World,* Cambridge.

Tait, D. (1961), *The Konkomba of Northern Ghana,* Londra.

Tambiah, S. J. (1968), 'The magical power of words,' *Man,* 3:175-208.

Todorov, T. (1971), *Poétique de la prose,* Paris.

(1973), "Le discours de la magie," *L'Homme* 13:38-65.

Turner, V. W. (1967), *The Forest of Symbols,* Ithaca, New York.

Vachek, J. (1939), "Zum, Problem der geschriebenen Sprache," *Travaux du Cercle linguistique de Prague,* 8:94-104.

(1959), "Two chapters on written English," *Brno Studies in English,* 1:7-34.

(1973), Written Language (Janua Linguarum. Ser. critica, No. 14), La Haye.

Von Soden, W. (1936), "Leistung und Grenze sumerischer und babylonischer Wissenschaft," *Die Welt als Ceschichte,* 2:411-464, 509-577.

Wartofsky, M. W. (1967), "Metaphysics as a heuristic for science," R. S. Cohen ve M. W. Wartofsky (haz.), *Boston Studies in the Philosophy of Science* III, New York.

Weber, M. (1947), *The Theory of Social and Economic Organization,* İngilizce çeviri: Londra.

Whorf, B. L. (1956), *Language, Thought and Reality: Selected Writings of Benjamin Lee Whorf,* New York.

Wilson, B. R. (haz.) (1970), *Rationality* Oxford.

Wiseman, D. J. (1962), *The Expansion of Assyrian Studies,* Inaugural Lecture, School of Oriental and African Studies, University of London.

(1970)| "Books in the Ancient Near East and in the Old Testament," P. R. Ackroyd ve C.F. Evans (haz.), *The Cambridge History of the Bible,* 1. cilt, *From the Beginnings to Jerome,* Cambridge.

Woolley, L. (1963), "The beginnings of civilization," *History of Mankind: Cultural and Scientific Development*, 1. cilt, 2. bölüm, Londra.

Worsle, P. M. (1955), "Totemism in a changins society," *Am. Anthrop.*, 57:851-861.

Wu Ching,-Tzu (1957), *The Scholars* (çev. Yang Hsien-Yi ve Gladys Yang), Pekin.

Yates, F. (1966), *The Art of Memory*, Londra.

Dizin

Bendix, R., 31
Bloch, M., 164
Bloomfield, L., 114, 228
Bruner, J. S., 28, 152, 159, 160
Bunzel, Ruth, 85, 87, 88

Cassirer, E., 12, 30
Chomsky, N., 226, 227
Culpeper, N., 91, 92, 93
Cushing, F., 85, 87, 88

de Saussure, F., 114, 179
Dieterlen, G., 89, 90
Douglas, M., 67, 71, 72
Durkheim, E., 13, 14, 15, 21, 24, 29, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 47, 83, 84, 85, 88, 94, 102, 226

Evans-Pritchard, E. E., 41, 42, 61

Frazer, J. G., 14, 37, 38, 42, 50

Gelb, I. J., 121, 122, 231
Griaule, M., 83, 88, 102

Havelock, E. A., 111
Hertz, R., 93
Homeros, 46, 117, 163, 164, 165, 170, 171, 174, 223
Horton, Robin, 8, 12, 33, 60, 61, 64, 65, 66, 67, 68, 70, 71, 72, 73, 208, 212

Kramer, S. N., 116, 122, 123, 150, 195, 196, 215
Kuhn, T., 55, 67, 70, 74, 75, 76, 77

Landsberger, B., 138, 140, 143, 144, 145, 215
Lévi-Strauss, C., 1, 8, 12, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 28, 29, 30, 32, 42, 43, 44, 61, 88, 93, 102, 174, 209, 210, 211, 226
Lévy-Bruhl, L., 12, 15, 21, 25, 26, 28, 42
Lord, A. B., 46, 163, 165, 170, 171, 216, 223
Luria, A. R., 25, 59

Malinowski, B., 16, 18, 29, 40, 42, 44, 61, 89
Marx, Karl, 13, 24, 50, 73
Mauss, M., 83, 84, 85, 88, 102

Needham, J., 63, 64, 83, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 101, 102, 103

Ong, W., 8, 107, 108, 116, 163, 165, 166, 167, 168, 169

Parry, M., 164, 165, 170, 216
Parsons, E. C., 85
Parsons, T., 14
Popper, K., 12, 55, 65, 74, 76

Radcliffe-Brown, A. R., 99
Ramus, Peter, 106, 107
Rohwer, W. D., 158

Skorupski, J., 212, 213

Turner, V. W., 100
Tylor, E. B., 14, 38, 39, 42, 47

Vachek, J., 114, 115
Vygotsky, L., 228

Wartofsky, M., 75
Weber, M., 13, 14, 24, 31
Whorf, B. L., 23, 227
Wiseman, D. J., 117, 133, 134, 135

Jack Goody

Yaban Aklın Evcilleştirilmesi

İnsan topluluklarının "zihinleri"ndeki farklılıklarla ilgili güncel teori ve görüşler genellikle "gelişmiş ve ilkel," "açık ve kapalı," "evcilleşmiş ve yaban," yani kısacası "biz ve onlar" ayrımına bağlıdır. Profesör Goody'ye göre bu tür bir yaklaşım insan kültürlerinin bilişsel süreçlerindeki uzun süreli değişimleri tetikleyen unsurlarla ilgili herhangi ciddi bir tartışmayı engellemektedir. Bu kitapta Goody düşünce sistemlerinin işleyişi, toplumsal örgütlenme ile düşünce arasındaki ilişki, sözlü bilginin yazılı ortama aktarılığı sırasında uğradığı değişiklikler, yazının toplumsal düşünce ve örgütlenme biçimlerindeki payı gibi sorulara cevap aramakta ve yazılı iletişimin toplum hayatına etkilerini irdelemektedir. Bu sorularla ilgili doyurucu yanıtlar ortaya koymak amacıyla belli zihniyetler arasındaki genel farklılıkları iletişim yöntemlerindeki değişikliklerle, özellikle de yazının gelişimi sırasında gözlenen bir dizi değişiklikle ilişkilendiren Goody, konuyla ilgili belli bir çerçeve saptamaya çalışmaktadır. Tartışma teorik konuların yanında, yazarın bizzat Batı Afrika'dan elde ettiği birtakım olgusal bulgulara ve Ortadoğu'nun eski toplumları hakkındaki birçok kaynağa dayandırılmaktadır.